

zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNA
I DRUŠTVENA ZBIVANJA

Zagreb, 11. studenoga 2010., godište XII, broj 295

N. JOVANOVIĆ: ZVONA I BUBNJEVI
M. KAPOVIĆ: NOVI STUDENTSKI POKRET
TEMAT: UČINCI KRIZE

9 771331 797006 04310

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

INFO

Jelena Ostojić 2, 47

DRUŠTVO

Zvona i bubnjevi Neven Jovanović 3-4

Novi studentski pokret
Mate Kapović 4-5Poslovni diskurs i akademska kultura
Marko Marinčić 6Reforma sveučilišta u Italiji
Natka Badurina 8Visoko obrazovanje u Velikoj Britaniji
Andrea Milat 9Razgovor s Chrisom Carlssonom
Murray Whyte 10Hoće li Kina eksplodirati?
Slavoj Žižek 11

KOLUMNA

Financiranje kulture, upravljanje rizicima
Biserka Cvjetičanin 7

Ispod ruba pameti Nenad Perković 17

Kapetan Koma preporučuje
Zoran Roško 31

Telemahov tata Neven Jovanović 46

ANARHO SCENA

Kritičko seciranje Althussera
Eugen Babić 12-13

FILM

Prvi među jednakima
Ante Pavlov 14-15Majka svega zla je... cinizam
Srećko Horvat 16SOCIJALNA I KULTURNA
ANTROPOLOGIJAPerunov žrvanj i Jurjevo koplje
Tibor Komar 18Tvornica kulturnog turizma
Daniela Angelina Jeličić 19

VIZUALNA KULTURA

Tableau vivant Boris Greiner 20

TEMA BROJA:
Učinci krize: Društvena
gibanja u Europi

Priredili Jelena Ostojić i Mislav Žitko

Europska dužnička kriza i političke
implikacije Robert Skidelsky 21-22Ne baš grčka tragedija
Jan Toporowsky 23U potrazi za izgubljenim subjektom
Jovica Lončar 24-25Kriza u Njemačkoj: u potrazi za novim
gospodarskim čudom
Stipe Ćurković 26Najprije kao povijest, zatim kao farsa:
povratak krize eura novom dobu
kapitalizma Yanis Varoufakis 27Razgovor s Vladimorom Cvijanovićem
Mislav Žitko 28

KAZALIŠTE

Strah, tjeskoba i nekadašnje tvornice
Suzana Marjanić 29Zec retoričar i njegova "crna kutija"
Nataša Govedić 30-31

GLAZBA

San garavih dječaka (i djevojčica)
Trpimir Matasović 32Zagrebački koncerti
Trpimir Matasović 33Električna crkva, mesnat zvuk i ostale
zablude Vatroslav Miloš 34

ESEJ

Čitanje Dario Grgić 35

Zdrav razum kao kulturni sustav
Clifford Geertz 42-43

KNJIGE

Močugom po tranziciji
Boris Postnikov 36-37Apokrifno, dragi moj
Watson Lea Horvat 38Transgresija i hibridnost
Adriana Zaharijević 39Seks, droge i srednja škola
Bojan Krištofić 40

PROZA

Nešto novo Ted Pelton 37

Poput mašte Daniel Borzutzky 41

POEZIJA

Intimnost tržnice Darko Šeparović 44

NATJEČAJ

Nikada nije bilo mučnije
Marina Tomić 45

Soba za rakove Tea Tulić 45

Što je javnost?

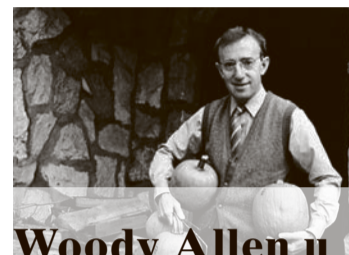
Human rights film festival (HRFF), festival filma o ljudskim pravima, održava se od 6. do 11. prosinca u zagrebačkim kinima Europa i Dokukino Croatia, a organiziraju ga Multimedijalni institut i Udruženja za razvoj kulture. Tematski fokus ovogodišnjeg festivala propituje pojam javnosti. U sklopu filmskog programa najavljena je retrospektiva njemačkog redatelja Alexandra Klugea, čiji je umjetnički i organizacijski angažman najbolji primjer kako umjetnička praksa i kritička intelektualnost mogu provocirati i propitivati postojeće oblike javnog, no jednako tako i stvarati nove javnosti. Kluge koji je istodobno važni filmaš, producent, književnik i zapaženi publicist, već pet desetljeća istražuje što znači javnost kao prostor u kojem se, i pomoću filma, razmjenjuju iskustva i osjećaji. Retrospektiva uključuje šest dugometražnih filmskih uradaka, od 1960-ih pa do posljednjeg naslova iz 2008. Glavni filmski program ove godine uključuje neke od najintrižantnijih naslova ovogodišnje svjetske produkcije. Možda najzvučnije ime je *Film-socijalizam*, posljednji uradak Jean-Luca Godarda, koji se sastoji od niza fragmenata; konstantno mijenjajući lokacije i situacije, film ironizira niz neizostavnih pojmova suvremenog društva. Rumunjski dokumentarist Andrei Ujica u filmu *Autobiografija Nikolaija Ceausescu* kroz arhivske snimke donosi trosatni prikaz života zloglasnog rumunjskog diktatora, a mladi talijanski autor Pietro Marcello predstavlja se dugometražnim prvijencem *Lavlje ždrijelo* koji je svojevrstni hibrid dokumentarca i fikcije, a govori o neobičnoj ljubavi između talijanskog mafijaša i transseksualca. Kroz popratni program koji uključuje predavanja, diskusije i predstavljanja knjiga, festival će se približiti i temama vezanima uz kršenje i promicanje ljudskih prava. Kao i do sad, festival se realizira u suradnji s partnerima iz drugih ljudsko-pravaških organizacija, a

u sklopu programa je i obilježavanje međunarodnog Dana ljudskih prava koji pada na 10. prosinca. Selekcija iz programa će istodobno biti prikazana i u riječkom Art-kinu Croatia, u suradnji s udrugom Filmaktiv.

Vrhunski jazz
opet u Zagrebu

Šesti VIP Zagreb Jazz Festival održava se od 10. do 14. studenog u Zagrebačkom kazalištu mladih (ZKM). Niz velikih izvođača koji su obilježili dosadašnja izdanja – poput Ornettea Colemana, Waynea Shortera, Chica Coreae ili Sonnyja Rollinsa – i ove godine nastavljaaju svjetski ugledni, popularni i nagrađivani glazbenici. Nakon otvaranja festivala u srijedu, 10. studenog, nastupom Saxophone Summita, koji predvode Joe Lovano, Dave Liebman i Ravi Coltrane, u četvrtak, 11. studenog, u programu je koncert Pata Martina, jednog od najvirtuoznijih gitarista u svijetu jazz, poznatog po osebujnom, masivnom zvuku i živopisnim nastupima. U petak, 12. studenog, publika će moći uživo čuti ovogodišnjeg dobitnika cijene MacArthur Genius Award, Jasona Morana, mladoga klavirista i skladatelja koji njeguje suvremeni pristup jazzu. Idućega dana festivala, u subotu, 13. studenog, svira jedan od najproduktivnijih jazzista današnjice i dobitnik Grammyja, David Murray, tenor i sopran saksofonist, bas klarinetist, flautist, skladatelj i aranžer koji snima albume u raznim podžanrovima jazz, ali i u drugim glazbenim stilovima. Nastupit će zajedno s Vip Festival Orchestra, u čijem su sastavu brojni sjajni izvođači iz Hrvatske, Slovenije i

Srbije. Konačno, u nedjelju, 14. studenog, festival zatvara nastup Last Poetsa, skupine pjesnika i glazbenika koji poeziju povezuju s funk, jazzom i soulom te angažiranim političkim i socijalnim temama, a ove godine, uz Zagreb, nastupaju u još samo dva europska grada. Svi koncerti započinju u 20 sati u dvorani Istra ZKM-a, a ulaznice se prodaju na blagajni kazališta.

Woody Allen u
Kino klubu

U Kino klubu Zagreb (Trg žrtava fašizma 14), 11. studenog kreće novi ciklus filmova. Ovaj put je riječ o filmovima Woodyja Allena nastalim osamdesetih godina, a

bit će prikazivani četvrtkom u 21 sat kroz mjesec studeni i prosinac. Ciklus se otvara filmom *Zelig*, a zatim redom slijede *Broadwayski Danny Rose* (18. studeni), *Hannah*

i *njezine sestre* (25. studeni), *Rujan* (2. prosinca), *Druga žena* (9. prosinca), *Zločini i prekršaji* (16. prosinca) te posljednji u ciklusu film *Alice* (23. prosinca).

Nu:Write
Theatre Festival

Nu:Write je novo ime na domaćoj kazališnoj festivalskoj sceni. Odrednicu festivala čine suvremena drama, fizički teatar i moderno lutkarstvo, a prvo izdanje, koje će se održati od 16. do 20. studenog u prostorijama SC-a, u znaku je popularnih mladih kazališnih trupa koje predstavljaju sam vrh trenutačne britanske *fringe* produkcije. Tijekom pet festivalskih dana sedam trupa izvest će dvadeset predstava i održati pet radionica, a cjelonoćni popratni program obuhvaća i nastupe britanskih i

domaćih DJ-a i bendova kao što su Cruella Ribbons a.k.a Kelly White, Mlat, Shoot me Wendy, Instrumentalna služba spašavanja, A Bop, Sicko Disko, Phazer Lazer i drugi. Među izvođačima koji će nastupiti na festivalu je kazališna skupina Nabokov koja je posvećena *backlash* predstavama – suvremenim dramama koje istražuju skrivene ljudske priče i nude provokativan, često antagonističan odgovor na suvremene događaje, trendove i goruća pitanja. Na programu je i "multinacionalna" trupa Tangram Theatre hvaljena zbog svoje svestranosti te scenske ambicioznosti. Njihova glazbena komedija o Charlesu Darwinu, *The Origin of Species*, govori o opasnostima braka s vlastitim rođacima te o tome kako su dupini zapravo zečevi riblje vrste. Ova izvedba je ustvari "one man show" koji objašnjava sve što je potrebno znati o Darwinu i njegovim (r)evolucionarnim teorijama. Osim ovih, na programu su i izvedbe Box of Tricks Theatre Company koji preferiraju neposredan i relevantan teatar, *Folded Feather* koji u Zagreb dovode *Suitcase Circus* – prljavi, luskasti, kaotični svijet minijatura. Na Nu:Write festivalu nastupaju i inovativni The Tristan Bates Theatre i The Guerilla Dance Project koji je razvio jedinstven vokabular suvremenog plesa, ali i drugi izvođači. Kroz radionice koje će voditi afirmirani britanski umjetnici želi se domaćim piscima, glumcima i redateljima pružiti alate potrebne za razvijanje nove drame i probuditi potrebu za većim ulaganjima u drame suvremenih hrvatskih pisaca. Osim predstava koje će nastati u suradnji sa zagrebačkim umjetnicima, od ponoći do jutra 20. studenog, a u skladu s temom noći, u svim prostorima i dvoranama Studentskog centra odvijat će se raznorodan program iz repertoara britanskih gostiju Tristan Bates Theatre. Kratki filmovi prikazivat će se u kinu SC cijelu noć; *Pistol and Jack* i *Jay Forman* obojica će izvoditi vlastite jednosatne kabaret predstave; *Spam and Beans* vodit će *pub quiz*, a Charlie Henry radionicu kazališta sjenki i izvedbu istog. Bit će postavljene tri interaktivne instalacije: *Midnight Men* – kompjutorska igrice projicirana na zid, soba nazvana *Kad ti je zadnji put netko rekao da si lijep/a?*, mračan labirint o stvarima koje se gube te *Dialogueomat*, dijalog koji se pokreće na zahtjev publike. Izvodit će se monolozi jedan na jedan, igrati igra potrage za blagom,

nastavak na stranici 47 –

ZVONA I BUBNJJEVI

AKO UPRAVLJAČI ZNAJU UPRAVLJATI, A NE ZNAJU TO IZREĆI, IMAMO PROBLEM. AKO BI ZNALI IZREĆI, ALI NE ŽELE, IMAMO PROBLEM. AKO NE ZNAJU UPRAVLJATI KAO ŠTO NE ZNAJU NI IZREĆI, IMAMO PROBLEM. AKO SU IM RIJEČI NEBITNE, IMAMO MOŽDA NAJVEĆI PROBLEM

NEVEN JOVANOVIĆ

Neznana pera Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa (MZOŠ) Republike Hrvatske odgovaraju na najčešća pitanja vezana uz nacрте triju zakona – o znanosti, visokom obrazovanju i sveučilištu. Odgovori su *urbi et orbi* dostupni na mrežnim stranicama MZOŠ (public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3318). Čitamo. Pomno; mnogo štošta o tome ovisi.

O MODERNIZACIJI I KONKURENTNOSTI Pitanje: “Kakva je uloga znanstvenih instituta i visokoobrazovnih ustanova na EU/globalnoj razini?”

Odgovor: “Strukturalna modernizacija znanstvenih i visokoobrazovnih institucijama EU u posljednjem je desetljeću usmjerena prvenstveno na sljedeće aspekte: usmjeravanje istraživačkih potencijala prema industrijskom rastu, restrukturiranje sveučilišta u cilju što kvalitetnijeg upravljanja i usmjeravanja obrazovne i znanstvene aktivnosti prema, između ostalog, razvoju inovacija”.

Čitamo pomno. “Modernizacija znanstvenih i visokoobrazovnih institucijama”. Lapsus. Dobro, svakome se može desiti. Dalje: “restrukturiranje sveučilišta u cilju što kvalitetnijeg upravljanja i usmjeravanja obrazovne i znanstvene aktivnosti prema, između ostalog, razvoju inovacija”. Rezimiramo. Zašto se sveučilište restrukturira? Da bi se njime upravljalo. Kako? U koju svrhu? (Očito, u svrhu industrijskog rasta. Dakle, sveučilištem se upravlja u svrhu industrijskog rasta.) Zašto se još sveučilište restrukturira? Da bi se i obrazovna aktivnost “usmjeravala prema razvoju inovacija”. Uskličnik. Sveučilištem se upravlja da bi: a) profesori inovirali; b) studenti inovirali; valjda i c) da bi uprave inovirale (npr. pretvaranjem profesorskog tijela u sezonsku i najamnu radnu snagu, itd)? Dalje.

“Naime, modernizacija europskih sveučilišta, kao i znanstveno istraživačkog sustava, koja uključuje snažno ispreplitanje obrazovanja, istraživanja i inovacija, prema Lisabonskoj strategiji temeljni je preduvjet održivog gospodarskog razvoja, te povećanja konkurentnosti EU na globalnoj razini.”

Ponovimo. Što je modernizacija sveučilišta? Preduvjet održivog gospodarskog razvoja. A što smo bili rekli, zašto se “znanstvene i visokoobrazovne institucijama” (iz prve rečenice) moderniziraju? Da bi bile usmjerene prema industrijskome rastu. Je li ovo cirkularno (razmislite dobro)? Jest. – I još: što je “Lisabonska strategija”? To je Lisabonska strategija. Gdje možemo nešto o njoj saznati? Nigdje; to se pera MZOŠ-a ne tiče; to možemo tražiti sami; to svi znaju; to zvuči pametno i autoritativno, a pokriće za tu autoritativnost ne moramo valjda navoditi: to je “nešto EU”, *ergo* to je Dobra Stvar. Dalje.

“Iako znanstveno-istraživačke i visokoobrazovne institucije EU imaju veliki potencijal, isti je potrebno dodatno usmjeriti prema stvaranju veće dobrobiti za društvo općenito, odnosno prema

gospodarskom rastu i stvaranju novih radnih mjesta.”

Da vidimo: “znanstveno-istraživačke i visokoobrazovne institucije” treba usmjeriti “prema gospodarskom rastu”. Je li to već bilo rečeno? Jest. Koliko puta? Barem dvaput. Je li ovdje treći put rečeno isto? Jest, uz dodatak tropa i figura, floskula i stajacih pridjeva. Postaje li stvar koja se triput ponovi istinitija? Tako mi bog, bog, bog pomogao, pomogao, pomogao.

“Znanstveni i visokoobrazovni sustavi trebaju prihvatiti činjenicu da istraživanje nije izolirana aktivnost, odnosno da uspjeh u globaliziranom društvu podrazumijeva okrupnjavanje znanstvenih potencijala (na nacionalnoj i internacionalnoj razini) i time povećanje konkurentnosti.”

E, sad se već lagano prijeti. “Trebaju prihvatiti činjenicu”. Kako znamo da je to činjenica? Tko je tu činjenicu ustanovio, izmjerio, dokazao? MZOŠ? EU? – Ali činjenica je i ovo: “*uspjeh podrazumijeva okrupnjavanje*”. Na primjer: dinosauri su uspješniji od miševa. Uvijek? Bezuvjetno? – Činjenica je i ovo: “okrupnjavanjem se povećava konkurentnost”. Korelativi: što si veći, to si uspješniji (dinosaur vs. miš); što si uspješniji, to si konkurentniji. Ali nije li odnos uspješnosti i konkurentnosti zapravo obrnut (što si konkurentniji, to si uspješniji)? I što u stvari znači ta konkurentnost – je li ona nešto drugo od uspješnosti? Ako jest, onda postoji i neuspješna konkurentnost – treba li nam ona? Upitnik?

— OČEKUJETE DA VJERUJEM DA ĆE ONAJ TKO NAPIŠE “UPOTRIJEBITI U UNAPRJEĐENJE”, I NJEGOV NADREĐENI KOJI JE DOZVOLIO DA SE TA NAKARADA OBJAVI urbi et orbi – DA ĆE ONI ZNATI NEŠTO UNAPRIJEDITI? DA ĆE ONI znati STVORITI DRUGIMA UVJETE DA NEŠTO UNAPREĐUJU? —

PROGRAMSKO FINANCIRANJE Pitanje: “Ne znači li programsko financiranje zapravo komercijalizaciju sveučilišta i narušavanje slobode znanstvenih istraživanja?”

Odgovor: “Programsko financiranje nikako ne znači komercijalizaciju i narušavanje slobode znanstvenih istraživanja, nego zapravo omogućuju mnogo kvalitetniju i učinkovitiju provedbu znanstvenih istraživanja i visokog obrazovanja kao javne djelatnosti”.

Čitamo pomno. “Financiranje ne znači, nego omogućuju.” Lapsus; svakome se, znamo, može desiti. Dalje. Pitanje je glasilo: “hoće li programsko financiranje dovesti do komercijalizacije i ograničiti slobodu sveučilišta?” MZOŠ odgovara: neće. Argumenti? Neće i točka. Ali možda ih ima dalje. Da vidimo.

“Znanstveno istraživanje o spoznajnoj djelatnosti je iznimno bitna za cjelokupni razvoj društva i ne može biti predmet komercijalizacije i eventualnog tržišnog poslovanja.”

Čitamo pomno. “Istraživanje o djelatnosti je iznimno bitna.” Lapsus; lapsusi se dešavaju. Znamo. “Istraživanje o spoznajnoj djelatnosti” – što je to zapravo? Upitnik. Dalje: zašto to “istraživanje o spoznajnoj djelatnosti” ne biva komercijalizirano ako se financira programski, dakle po narudžbenici? Zato što ne može biti predmet komercijalizacije. Ne biva, zato što ne može biti. Je li to cirkularno? Jest. Je li to argumentirano? Ovdje ne. A gdje se izgubila sloboda istraživanja? Nema. Dalje.

“Prijedlog financiranja putem programskih ugovora izrađen je po uzoru na najbolje prakse modela financiranja najkvalitetnijih sveučilišta u svijetu, te je preduvjet za ulazak hrvatskih sveučilišta na popis najboljih svjetskih sveučilišta, kao i za uključivanje u Europski istraživački prostor.”

Zašto programsko financiranje neće dovesti do komercijalizacije i narušavanja slobode istraživanja? Zato što se ugleda na najbolju praksu najkvalitetnijih sveučilišta (naravno: u svijetu). A je li na tim sveučilištima istraživanje, možda, komercijalizirano i neslobodno? Ne znamo: ne kaže se. A koja su to uopće sveučilišta? Ne znamo. A što onda znamo? Da su “najkvalitetnija u svijetu”. I što još znamo? Da je “prijedlog financiranja putem programskih ugovora je preduvjet za ulazak hrvatskih sveučilišta na popis,” itd. Što to znači? Ovo: ako hrvatska sveučilišta budu financirana putem programskih ugovora ući će na popis najboljih svjetskih sveučilišta. I to je to. Super! (Kakav je to popis? Gdje ga možemo naći? Zar ima samo jedan? – Dosta. Dalje.)

PRORAČUN I USKLAĐIVANJE “Programski ugovor obuhvaća osnovni proračun, razvojni proračun i proračun vlastitih sredstava.” Sjetimo se o čemu pričamo. Zašto programsko financiranje neće i ne smije dovesti do komercijalizacije i neslobode istraživanja? – Zato što obuhvaća tri proračuna. Upitnik. I još: ugovor obuhvaća i proračun vlastitih sredstava. Ako programsko financiranje obuhvaća i ono što sveučilišta moraju sama zaraditi, gdje će ona to morati zaradivati? Gdje, ako ne na tržištu (robe, usluga, “grantova” – svejedno)? Dakle, uključivanje u tržišnu utakmicu ne znači komercijalizaciju? Dakle, prilagodavanje ponude potražnji ne ograničava slobodu? A ako će netko *kontrolirati* omjere triju proračuna, pazeći da se sveučilišta ne zaigraju i ne počnu zaradivati “previše” – zašto to ovdje, dovraga, nije hrvatskim jezikom rečeno?

“Programskim ugovorom omogućuje se usklađivanje javnih politika u znanosti i visokom obrazovanju kroz dijalog sveučilišta i instituta s državnim upravom.”

Javne politike: što to znači? (Postoje i privatne politike?) “Javne politike” se usklađuju “kroz dijalog” s državnim upravom. Što to znači? Dijalog s lordom Browneom od Madingleyja, tvorcem “održive budućnosti” britanskog visokog obrazovanja? Država kaže “mi damo ovo, a vi se dalje snadite.” Sveučilišta i instituti kažu: “dobro” (sjetimo se: to nije komercijalizacija, jer ne smije biti). Ili, sveučilišta i instituti kažu: “ali ne možemo!” – na što drž. uprava odgovara: “onda se frigajte.”

NOVI STUDENTSKI POKRET

U POVODU DVOGODIŠNJICE BORBE ZA BESPLATNO OBRAZOVANJE

MATE KAPOVIĆ

Cilj ovoga članka je dati kratak pregled borbe za besplatno, tj. javno financirano obrazovanje od njezina početka, 5. 11. 2008., do danas, kao i rekonstruirati razvoj onoga što možemo nazvati novim studentskim pokretom u Hrvatskoj, a koji se može datirati i prije samog početka borbe protiv komercijalizacije obrazovanja. Prije 2008. godine, studenti kao organizirana snaga u društvu praktički nisu postojali, što se često bilo ismijavalo tvrdnjama da se studenti bune samo kad se dižu cijene u menzama. Danas je situacija prilično drugačija i može se reći da studenti imaju bitnu ulogu u javnom životu, ne samo što se tiče problema visokog obrazovanja, nego i inače. Stoga je korisno dati pregled toga kako su se borba za besplatno obrazovanje i studentski pokret razvijali i mijenjali te kako su uopće počeli.

— KRAJ PRVOG VALA BLOKADÂ SU NEKI SHVATILI KAO KRAJ JEDNOKRATNOG EKSCESA, SVOJEVRSNE 1968. HRVATSKIH STUDENATA, I KAO NEUSPJEH ZBOG NEPOSTIGNUTOG KONAČNOG CILJA, NO BORBA SE I NAKON TOGA NASTAVILA —

PRVI PROSVJEDI U pregledu ćemo se pokušati zadržati na nešto manje poznatim detaljima ne ulazeći u potankosti općepoznatih i naširoko analiziranih događaja kao što su proljetna blokada 2009. Naglasak će biti na događajima i fenomenima koji jasno ocrtavaju razvoj pokreta, njegovo djelovanje i njegove ciljeve. Jasno je da je ovdje riječ o osobnom autorovu pogledu na razvoj situacije, onoliko koliko je autoru poznat i koliko ga je mogao pratiti. Upravo to je i razlog što će se članak koncentrirati ponajviše na događanja i akcije u Zagrebu i to ponajprije na Filozofski fakultet u Zagrebu, svojevrsnu jezgru studentskog pokreta i borbe za besplatno obrazovanje.

Sve je počelo početkom 2008. godine, u svojevrsnoj predfazi pojave studentskog pokreta. Mobilizacija studenata je počela oko teme koja zapravo nema izravne veze sa studentima nego je općedruštveno pitanje – oko ulaska Hrvatske u NATO. Na Filozofskom fakultetu je pokrenuta inicijativa *antiNATO ffg* koja je sudjelovala u javnoj *antiNATO* kampanji, u skupljanju potpisa za raspisivanje referenduma o ulasku Hrvatske u NATO te u organizaciji *antiNATO* prosvjeda za posjeta Georgea Busha Zagrebu. Iako krajnji cilj nije dostignut, ostvaren je značajan rezultat – skupljeno je 125 000 potpisa. Treba pritom napomenuti da su studenti, ponajviše studenti Filozofskog fakulteta, na razini Zagreba u velikoj mjeri sudjelovali u organizaciji i provedbi akcije skupljanja potpisa. Nakon te početne mobilizacije, počele su i akcije vezane uza samo obrazovanje.

U proljeće 2008. počinje organiziranje bavljenje studentskim pitanja, pogotovo onima vezanima uz kaotično uvođenje bolonjske reforme na hrvatska sveučilišta. To možemo smatrati prvom fazom razvoja studentskoga pokreta. U početku je veliku ulogu odigrala *bolonjska sekcija* Filozofskog fakulteta, koja je već otprije djelovala, a od bitne je važnosti bila i suradnja s PMF-om u vezi s borbom protiv načina na koji se bolonjska reforma uvodila i u organizaciji prvog velikog studentskog prosvjeda 7. svibnja 2008. Taj je prosvjed bio prilično loše artikuliran, što doduše i nije čudno za prvi prosvjed, ali je, unatoč tome, to bio najmasovniji studentski prosvjed u Hrvatskoj (oko 5000 ljudi) od 1991. Masovnost toga prosvjeda nije nadmašena čak ni u kasnijim prosvjedima 2009. i 2010. godine. Prosvjed je vjerojatno okupio toliki broj ljudi

upravo zahvaljujući svojoj neartikuliranosti te općenitosti i reformističkoj naravi zahtjeva. Izravan povod prosvjedu je bilo najavljeno plaćanje diplomskih studija pri čemu su diplomski studij (po bolonjskoj reformi se studij dijeli na preddiplomski i diplomski studij – 3+2 ili 4+1) trebali plaćati čak i oni koji su na preddiplomskom studiju studirali besplatno. Drugi bitan povod je bio posvemašnji nered na sveučilištu nedugo prije upisâ prve generacije bolonjskih diplomskih studenata.

ARTIKULACIJA ZAHTJEVA I PROMJENA STRATEGIJE U toj točki borbe, prije ljeta 2008. godine, još nije bilo jasne vizije cilja za koji se studenti bore – zahtjevâ je bilo mnoštvo i nisu bili dobro artikulirani. Osim toga, bilo kakvu ozbiljnu akciju je sprječavao i zastarjeli način organizacije s oslanjanjem na službene studentske predstavnike, Studentski zbor (SZ), tj. na one njegove predstavnike koji nisu bili korumpirani HDZ-ovci kao što je bio slučaj na većini fakulteta (uz iznimku FF-a i PMF-a). Točno dan prije prosvjeda studenti su bili pozvani u MZOŠ na pregovore nakon čega je Ministarstvo izdalo priopćenje da je udovoljeno svim studentskim zahtjevima kako bi se unaprijed osujetio prosvjed, iako to nije bilo točno. Ipak, kao izravan rezultat prosvjeda, odustalo se od naplaćivanja diplomskih studija u sljedećoj akademskoj godini te su oni za sve bili besplatni, kako je ostalo i sve do danas zahvaljujući isključivo snažnom studentskom pritisku. Prosvjed 7. 5. 2008. je unatoč svim svojim manama bio vrlo važan za sve daljnje studentske akcije jer se na počinjenim greškama učilo. Pokazalo se da je model vodstva SZ-a kao i bilo kakvo pregovaranje s birokratima iz MZOŠ-a promašaj i gubljenje vremena. Također je shvaćeno da izlazak u javnost s dvadesetak zahtjeva nije baš najsretniji jer se u masi zahtjeva pojedinačni zahtjevi gube, a važniji zahtjevi ne mogu doći do izražaja među manje bitnima. No možda je i najvažniji rezultat toga prosvjeda bila činjenica da se pokazalo da se studenti ipak mogu pokrenuti oko nečega. Do tada je prevladavalo mišljenje, i među studentima i drugdje, da je nemoguće skupiti pa makar samo i sto studenata da se angažiraju oko bilo čega. Takav masivni odaziv na prvi organizirani prosvjed je vrlo jasno demantirao mit o studentskoj pasivnosti i bezidejnosti.

U to doba još nije bilo jasne predodžbe o besplatnom obrazovanju kao konačnom cilju iako je prosvjed na kraju izborio privremeno neplaćanje diplomskog studija. Tada se još razmišljalo o rušenju bolonjske reforme kao takve, što je poslije iz taktičkih razloga odbačeno te je taktika bila debolonjizacija *bolonje* bez formalnog ukidanja same *bolonje*. Osim toga, tada još nije bilo međunarodne povezanosti, kao ni suradnje s drugim hrvatskim gradovima. Neposredno prije prosvjeda, 7. 5., bio je održan i tzv. *Facebook prosvjed* srednjoškola u kojem su srednjoškolci uspjeli izboriti odgađanje projekta državne mature uz popriličnu medijsku pozornost. Ta je pak okolnost dovela do čestih optužaba da studenti samo oponašaju srednjoškolce iako je to bilo netočno jer je organizacija studentskih prosvjeda počela daleko prije nego što je spontano izbila srednjoškolska pobuna. Za razliku od Grčke, Njemačke, Francuske pa i Srbije i nekih drugih zemalja, u Hrvatskoj, unatoč brojnim pokušajima sa studentske strane, sve do danas nije došlo do povezivanja studenata i srednjoškola. To je jedna od točaka na kojoj će trebati raditi u budućnosti želi li se i dalje širiti borba za obrazovanje.

BESPLATNO ŠKOLSTVO Druga faza razvoja studentskog pokreta počinje u jesen 2008. te kulminira prosvjedom 5. studenog u Zagrebu i Puli. U Zagrebu je na prosvjedu ovaj put bilo puno manje ljudi nego na svi-banjskom prosvjedu – oko 1500 studenata, uglavnom s FF-a, sasvim sigurno zato što je zahtjev bio jedan i puno radikalniji nego prije te što za sâm prosvjed nije bilo nikakva izravnog povoda, iako je razloga bilo mnogo. U toku priprema za taj prosvjed uobičen je jedan i jedinstveni zahtjev – besplatno, tj. potpuno javno financirano obrazovanje na svim razinama i dostupno svima. To je tada bio potpuno nečuven zahtjev koji se od početka 1990-ih nije apsolutno nigdje spominjao, čak ni u izjavama pojedinaca, kao što prije toga praktički nije postojala ni ikakva kritika komercijalizacije obrazovanja. Nakon toga je to postao sasvim *mainstream* zahtjev koji sada, bar na nominalno-simboličkoj razini, moraju prihvatiti čak i određeni dijelovi političke elite. Tu je postignut golem uspjeh.

Jednim od ključnih elemenata se pokazala upravo artikuliranost zahtjeva, njegova jednostavnost i općenito usmjerenost na samo jedan glavni zahtjev umjesto na gomilu partikularnih problema u kojima se na kraju gubi cjelina. Formiranje je toga zahtjeva na prosvjedu 5.11. bila i podloga za blokadu Filozofskog fakulteta iduće proljeće, dajući legitimitet zahtjevu za besplatnim obrazovanjem prije same blokade. Odjek prosvjeda 5.11.2008. u javnosti nije bio velik, ali su se aktivnosti na FF-u nakon toga nastavile, a studenti su još jednom pokazali da su spremni na akciju. Nastavljene studentske aktivnosti na FF-u su na kraju dovele i do blokade u proljeće 2009. koje bez prosvjeda 5.11.2008. ne bi moglo biti. Kako već rekosmo, s jasnošću i jedinstvenošću zahtjeva na prosvjedu je bilo i puno manje ljudi – 1500 prema 5000 pola godine prije, no borba se proširila izvan Zagreba. Isti dan je, u dogovoru sa Zagrebom, prosvjedovalo i 500 studenata u Puli, a prosvjedi su bili koordinirani, kao što će otada uglavnom stalno biti, i s međunarodnim akcijama – prosvjed je održan upravo na *Međunarodni dana borbe protiv komercijalizacije obrazovanja*. Treba napomenuti da tada još nije bila oformljena nova metoda borbe – na prosvjedu 5.11.2008. su još primjerice postojali službeni glasnogovornici, iako službeni studentski predstavnici, Studentski zbor, više nisu bili u igri.

— POVEZIVANJE S RADNICIMA SE ODVIJA KROZ AKTIVNOSTI RADNE GRUPE ZA ŠIRENJE DIREKTNE DEMOKRACIJE KOJA 2010. POSTAJE ŠIROKOM I SVE AKTIVNIJOM PLATFORMOM NA RAZINI ČITAVE ZEMLJE —

BLOKADA: NOVE METODE BORBE U treću se fazu studentskoga pokreta ulazi s priprema za veliku proljetnu blokadu na Filozofskom fakultetu koja je u travnju/svibnju 2009. godine rezultirala zauzimanjem 20-ak fakulteta u 8 hrvatskih gradova te jednom od najvećih europskih pa i svjetskih studentskih pobuna te godine. To je bio povratak studenata u javni i politički život na velika vrata i oni tada postaju bitan politički faktor. U toj fazi dolazi i do ključnih promjena i inovacija koje do danas ostaju bitan dio studentskog pokreta. U procesu je organizacije prve blokade kao način samoorganiziranja

— U LISTOPADU 2010. NEGATIVNE
POSljedICE KOMERCIJALIZACIJE
VISOKOG OBRAZOVANJA I
Znanosti, UTJELOVLJENE U
NACRTIMA NOVIH Zakona o
sveučilištu, Zakona o visokom
obrazovanju i Zakona o znanosti,
KONAČNO POSTAJU JASNE I VEĆINI
AKADEMSKE ZAJEDNICE —

rođena direktna demokracija, koja je na FF-u zaživjela u obliku i dosljednosti koja i dalje oduševljava ljude iz cijelog svijeta, uza svoju manifestaciju u plenumima i radnim grupama, dok je predstavnički model organiziranja putem Studentskog zbora u potpunosti odbačen. Osim toga su uvedene i druge bitne metode djelovanja kao što je odbijanje personalizacije i individualizacije, odbijanje pregovora i nepristajanje na kompromis, inovativna i dotad neuobičajena medijska strategija i sl. Studentski je pokret proširen na čitavu zemlju, zahtjev za potpuno javno financiranim obrazovanjem je do kraja artikuliran i razrađen do najsitnijih detalja. Izravan rezultat prve blokade bili su po drugi put osigurani besplatni diplomski studiji za sve i, po svemu sudeći, onemogućavanje donošenja Zakona o sveučilištu za koji je bilo planirano stupanje na snagu do ljeta 2009. po hitnoj proceduri.

Kraj prvog vala blokada su neki shvatili kao kraj jednokratnog ekscesa, svojevrsne 1968. hrvatskih studenata, i kao neuspjeh zbog nepostignutog konačnog cilja, no borba se i nakon toga nastavila. Nekako u to vrijeme, u proljeće 2009., dolazi i do intenziviranja ekonomske krize u državi, a polako sve više bujaju i radnički i seljački nemiri. Nedugo nakon kraja prve blokade studenti FF-a daju potporu seljacima tijekom njihova prosvjeda, što je ovjekovječeno u filmu *Susret* Igora Bezinovića, i tako prvi put posve javno simbolički iskazuju širenje svoje borbe i na druge aspekte društva premda je i sam zahtjev za besplatnim obrazovanjem od samog početka bio tako artikuliran.

U četvrtu fazu spada predblokadno vrijeme ujesen 2009. godine i sâm drugi val blokada, u kojem je sudjelovalo oko 10 fakulteta iz 4 grada. Drugi val blokada je bio očekivano manji od prvoga i akcija je bila medijski očekivano manje popraćena. Za razliku od prvoga vala blokada, taj put su izostali politički avanturisti, ljudi koji prvi put nisu htjeli propustiti biti na pravoj strani povijesti i razni politikanti koji su vidjeli svoju priliku u kaotičnim odnosima prve blokade. No time je akcija nadrasla dotad potencijalnu opasnost da se pretvori u jednokratni eksces te je pokazala još ozbiljnije političke aspiracije, kao i razumijevanje da se do ozbiljnih rezultata u političkoj borbi ne dolazi preko noći.

Studenti su ovaj put u akciju krenuli svi odjednom, a decentralizacija pokreta bila je simbolički predstavljena i primatom Rijeke i Pule u kretanju u blokadu. Osim još uvijek aktualnog problema besplatnog obrazovanja, tijekom druge blokade je problematiziran i nacrt novog Zakona o sveučilištu koji, među ostalim, uvelike smanjuje autonomiju sveučilišta i uvodi daljnju neoliberalizaciju i komercijalizaciju sveučilišta, a koji su studenti prvi iznijeli u javnost. Akademska je zajednica važnost borbe protiv tog zakona shvatila tek s godinu dana zakašnjenja, u jesen 2010., kada je taj nacrt toga zakona, uz nacrt još dvaju zakona, i službeno pušten u javnost i kada se akademska zajednica o njemu gotovo jedinstveno negativno očitovala.

Tokom druge blokade počelo je i izravnije povezivanje s radnicima, a ti su kontakti još više intenzivirani početkom 2010. godine. Valja reći da je tijekom druge blokade FF-a na fakultetu održan i prvi seljački plenum za vrijeme jednoga od prosvjeda mljekara. Nakon drugog vala blokada je intenzivirano i mirnodopsko funkcioniranje pokreta, što se očitovalo u kontinuiranosti organiziranih akcija, tribina, radnih grupa i sl.

RADNIČKO SAMOUPRAVLJANJE Peta faza počinje početkom 2010. godine u razdoblju nakon drugog vala blokada. Ova je faza obilježena daljnjim širenjem akcija na područja izvan strogo studentskih pitanja i aktivnim povezivanjem s drugim socijalnim skupinama, ponajprije radnicima, što također ukazuje na tendencije u razvoju pokreta u budućnosti. Povezivanje s radnicima se odvija kroz aktivnosti radne grupe za širenje direktne demokracije koja 2010. postaje širokom i sve aktivnijom platformom na razini čitave zemlje. Zanimljivo, istodobno i radnički štrajkovi, okupacije tvornica i prosvjedi postaju sve radikalniji te se počinju sve otvorenije javljati i glasovi o dosad teško zamisljivom radničkom samoupravljanju.

Aktivnosti u vezi s besplatnim obrazovanjem su se nastavile i 30. ožujka 2010. je održan studentski prosvjed, na kojem je pokušana metoda "narodne fronte" te su se prosvjedu pridružili i studenti s drugih fakulteta (npr. Ekonomije) sa svojim partikularnim problemima, ali povezanima s problemima komercijalizacije obrazovanja iako to možda nije uvijek očito na prvi pogled. Izravan rezultat ovog prosvjeda su treći put osigurani besplatni diplomski studiji za sve, kao i po prvi put osigurana besplatna prva godina preddiplomskog studija za sve.

U vezi s povezivanjem s radnicima, intenzivirala se i svojevrsna izdavačka djelatnost pa se tako tiska se i dijeli tzv. *Radnički FAQ*, razni letci i pamfleti za radnike, nezapostavljene, a intenzivira se i rad na portalu *Slobodni Filozofski* koji postaje sve ozbiljniji alternativni izvor informacija i

vrlo čitan internetski portal. Osim toga, FFZg-ov se model blokade pokušava širiti i izvan granica zemlje – *Blokada kuharica*, koja potanko opisuje kako je izgledala prva blokada Filozofskog fakulteta i osnove direktne demokracije, a koja je izišla tijekom druge blokade, prevedena je na njemački i tiskana u Austriji, a u pripremi je i američko izdanje. U Beogradu se uz pomoć Zagreba na FFBg prvi put nakon 2006. po uzoru na Zagreb pokušava ponovno uspostaviti plenumsko odlučivanje.

BORBA SE NASTAVLJA Šesta faza počinje u jesen 2010. kada plenum i njemu podređene radne grupe preuzimaju sve dotadašnje ovlasti Studentskog zbora na Filozofskom fakultetu, što je velika novost i predstavlja izazov što se tiče primjene direktne demokracije u okvirima u kojima je dosad nije bilo. U listopadu 2010. negativne posljedice komercijalizacije visokog obrazovanja i znanosti, utjelovljene u nacrtima novih Zakona o sveučilištu, Zakona o visokom obrazovanju i Zakona o znanosti, konačno postaju jasni i većini akademske zajednice, koja ih, zajednom s plenumom FF-a u potpunosti odbija, no treba tek vidjeti hoće li se u budućnosti protiv izglasavanja tih zakona moći reagirati i na druge načine, a ne samo dopisima.

Što se tiče budućnosti, vrlo je nezahvalno prognozirati u kojem će se smjeru dalje razvijati decentralizirani direktnodemokratski pokret. Ono što se može predvidjeti je daljnje širenje suradnje s drugim društvenim skupinama i širenje pokreta na druge javne sektore koji skupid nisu bili toliko doticani, kao što je zdravstvo, a prilično je sigurno da bi i neki predstojeći događaji kao što je novi val privatizacija ili ulazak Hrvatske u EU mogli izazvati reakciju pokreta na ovoj ili onoj razini. Što se tiče besplatnog obrazovanja i novih blokada fakulteta, obično u jednom trenu u konjunkturi mora doći do pada te se čini da nove blokade nisu možda tako izgledne u skoroj budućnosti, no to dosta ovisi o razvoju događaja i potezima od strane vlasti koje baš i ne pokazuju da su naučile lekciju. U svakom slučaju, bauk blokade je i dalje tu, a borba za potpuno javno financirano obrazovanje se i dalje nastavlja. ■

nastavak sa stranice 3 –

“Omogućuju se i usklađivanje financiranja s kvalitetom rada institucija, u skladu s politikom upravljanja kvalitete i provedbe institucijskih strateških programa.”

Dakle: koliko muzike, toliko para. Još bolje: koliko upravljanja (“politike upravljanja kvalitete”), toliko para. Sama je kvaliteta premalo – poanta je u “upravljanju” njome. Upravljanje je, naime, “nešto EU”; ono je Dobra Stvar.

“Primjerice, jasno je da će u području humanističkih znanosti proračun vlastitih sredstava biti znatno niži nego u području tehničkih znanosti koje mogu izravnije sudjelovati u istraživanjima za gospodarstvo.”

“Jasno je.” Kome je jasno? Dosad o tome nismo ništa čuli. Dosad nismo ni znali da MZOŠ zna da postoje različite znanosti. To je, međutim, “jasno”. I lordu Browneu je jasno. Sjetimo se: “znanstveno-istraživačke i visokoobrazovne institucije treba usmjeravati prema gospodarskom rastu.” Konzekvencije?

“Naravno, jedno od temeljnih obilježja javne ustanove (u našem slučaju javnog visokog učilišta ili znanstvenog instituta)

je da prihode koje ostvare vlastitom djelatnošću moraju upotrijebiti u unaprjeđenje svoje temeljne djelatnosti.”

“Upotrijebiti u unaprjeđenje.” Znamo, znamo: lapsus, lapsusi se dešavaju, itd. “Naravno”: kome je to naravno? Hrvatskoj elektroprivredi? Hrvatskim autocestama? Onima koji su dozvolili HEP-u i HAC-u da prihode “upotrijebe u unaprjeđenje svoje temeljne djelatnosti”? To će reći: smijemo li, prema dosadašnjem iskustvu vjerovati u dobronamjernost, dobro upravljanje i mudro usmjeravanje “državne uprave”? Pogotovo tek tako, na riječ?

ŽAD I SVILA “Konfucije je rekao: ‘Kad kažemo ‘rituali, rituali’ – govorimo li isključivo o žadu i svili? Kad kažemo ‘glazba, glazba’ – govorimo li isključivo o zvonima i bubnjevima?’”

Pošto se MZOŠ zbog zakona našlo na kritičkoj vjetrometini – protiv nacrtu su znanstvenici, udruge, sveučilišta i fakulteti, instituti, HAZU – osjetilo je potrebu naknadno “objasniti” nacrt. Iste one koje je, kako tvrdi: objavilo bez obrazloženja da bi vidjelo “koliko su predložene zakonske odredbe razumljive i bez obrazloženja kako bi spriječili pogrešna tumačenja u

budućnosti.” Eksperimentalna metoda – eksperiment nije uspio; OK, znanstvenici to mogu razumjeti.

No sama naknadna obrazloženja, utjelovljena u *Odgovorima na najčešća pitanja* od kojih sam dva predstavio ovdje, doimaju se složenima nabrzaka i traljavo. Umjesto da nas, *upravljanje*, uvjeravaju u dobronamjernost i mudrost naših upravljača logikom i argumentima – *provjerivom* logikom i *provjerivim* argumentima, jedinicima koji se, otkako je znanosti, smiju koristiti u znanstvenoj zajednici – umjesto toga, dakle, ovdje upravljači pokušavaju upravljane – znanstvenu i akademsku zajednicu! – “uvjeriti” u opravdanost zahvata sljedećim argumentima: a) ponavljanjima; b) frazama; c) dječjim (ili diktatorskim) “to je zato jer ja tako hoću”; d) gomilom riječi kojima je količina jedina vrlina. Riječima koje su *samo* riječi. Samo zvona i bubnjevi.

Reći ćete: ali to je administrativni rječnik, to je jezik struke. Dozvolite: koje struke? Menadžerske? Očekujete da vjerujem da će onaj tko napiše “upotrijebiti u unaprjeđenje”, i njegov nadređeni koji je dozvolio da se ta nakarada objavi *urbi et orbi* – da će oni *znati* nešto unaprijediti?

Da će oni znati stvoriti drugima uvjete da nešto unapreduju? Da oni *zaista*, suprotiva svem moždanom mutežu signaliziranome mutežom ovih “odgovora”, da zaista razumiju kako funkcionira sustav kojim imaju, po političkom zadatku, “upravljati”? Zar je tim upravljačima, u krajnjoj liniji, uopće važno što mi, upravljani, *mislimo*? (Ali “javna rasprava” je također “nešto EU”; i ona je Dobra Stvar, pa je *hoćeme imeti*.)

Ako upravljači znaju upravljati, a ne znaju to izreći, imamo problem. Ako bi znali izreći, ali ne žele, imamo problem. Ako ne znaju upravljati kao što ne znaju ni izreći, imamo problem. Ako su im riječi nebitne, imamo možda najveći problem. Kako god okrenete – dirigent, umjesto da nauči čitati partituru, “restrukturira” orkestar. Glazba, glazba. ■

POSLOVNI DISKURS I AKADEMSKA KULTURA

GOVOR NA SAVJETOVANJU SLOVENSKOGA ODBORA ZA OBRANU VISOKOŠKOLSKOGA I ZNANSTVENOGA RADA, KOJE JE, POD NASLOVOM *Arogantna Slovenija*, 6. LISTOPADA OVE GODINE ODRŽANO U LJUBLJANSKOM GRADSKOM MUZEJU

MARKO MARINČIČ

Magnifice rector, doctissimi collegae, dilectissimi commilitones, doctores huius ratis quae est nostra civitas.

Ovo je obraćanje izrečeno bez ironije pa i bez starozavjetnoga poklonstva. Mišljeno je kao poklon tradiciji. Kao što nijedan državni čin neće obezvrijediti znanost i pretvoriti je u profitabilnu "inovativnost", tako nitko ne može diskvalificirati ni tradicije akademskih disciplina u "branjenje *statusa quo*". Ako treba, svjesno prihvaćam ulogu dinosaura i "istraživača neuspjelih kultura".

LABORATORIJ AKADEMSKOGA KAPITALIZMA "Odvajnost" i "društvo znanja" samo su promotivni slogani. U tome nema ničega posebno skandaloznoga: bez toga se u politici ne može. Čak je i naše društvo odabirom naslova događanja prisvojilo djelić marketinške inspiracije. Uopće ne mislim da slovenskom visokom školstvu i istraživanju nisu potrebne odvažne novosti. Brine me nešto sasvim drugo. Nasuprot odvažnosti postoji strah – strah da će vladine strategije već postojećim pojavama lokalne samovolje pružiti institucionalno utemeljenje. Strah da će najavljene odvažne novosti prije svega legalizirati aroganciju. (U slovenskom igra riječi: *drznost* znači *odvažnost*, a *predrznost* *drskost* i *aroganciju*; op. prev.)

Univerzu na Primorskem i njezin Fakultet za humanističke studije shvaćam kao laboratorij akademskoga kapitalizma. Taj je oblik kapitalizma neka evropska sveučilišta već doveo do ruba propasti. Ipak treba reći da koparske prakse, od raspodaje fantomskih diploma na Fakultetu za menadžment do ograničavanja ustavnih, pa čak i temeljnih ljudskih prava na Fakultetu za humanističke studije, dijelom nadilaze pojave koje se usudjemo pripisati kretanju vremenskih fronti. No o tome kasnije.

U vladinim dokumentima akademska autonomija znači autonomiju sveučilišta kao institucije. Sve je to lijepo i dobro dok se god država odriče uloge prosvjetljenoga vladara i dok se god odriče očinske skrbi nad sveučilištem. No je li to doista tako? NAKVIS, državni organ koji posjeduje gotovo neograničenu moć u visokom školstvu, predstavlja novi izum. Djelatnici Gospodarske komore nikada do sada nisu mahali fizičarima i hetitolozima, pravdajući se time da im "nije do posla", a sada takvi ljudi kao članovi Vijeća za znanost i tehnologiju hrabro planiraju naš intelektualni razvoj.

Koliko je država do sad utjecala na život sveučilišta? Zadnjih godina skoro samo uredbom o financiranju, a tek tu i tamo nagovještajem da o javnom trošku treba podijeliti što više diploma. Država nije poticala privatizaciju u obliku izvanrednoga studija koji studenti sami plaćaju, nego ju je samo dopuštala. Isto tako nije ni naređivala imperijalizam masovnih i komercijalno privlačnih studija. No neki su sveučilišni djelatnici ozbiljno shvatili taj neprimjeren državni poticaj i učinili ga unutrašnjom stvari sveučilišta. Koparski je fakultet za menadžment samo najspektakularniji primjer, ali rasprodaja

sveučilišnih diploma, sve do doktorata, u stvari je dio naše svakodnevice. Zato prihvaćam izazov ministra, koji često postavlja pitanje je li sveučilište sposobno za autonomiju. Sveučilište je u svakom slučaju dokazalo da je sposobno za autonomiju. No je li dokazalo i da tu autonomiju zaslužuje?

IDEOLOŠKI POHOD UTILITARIZMA I KOMERCIJALIZACIJE Još proljetos sam se spokojno bavio recepcijom latinske poezije u francuskom neoklasicizmu. Sada su moj hobi sustavi financiranja visokoga školstva. Dopustite mi da ukratko objasnim kako to kod nas funkcionira. Sve ovisi o broju upisanih studenata i izdanih diploma. Studenti su, najjednostavnije rečeno, konvertibilna valuta. Neki sveučilišni djelatnici čak misle da je radnu obavezu moguće izjednačiti s brojem studentskih glava. Najočitiija je posljedica takvoga stava degradacija studija. No ne i jedina. Na fakultetu na kojem radim takva je financijska konstrukcija upravljala i reformom studijskih programa. Odsjeci su jedan u drugome prepoznali suparnike koji se bore za udio u studentskom čoporu pa su – uz rijetke izuzetke – sastavili usko specijalizirane programe s minimalnih 5% vanjske izbornosti. Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani u ovom je trenutku još samo labava i ne osobito prijateljska konfederacija odsjeka; čak se i unutar pojedinih odsjeka vodi oštra bitka za nastavne sate. Velik dio krivice za tu besmisleni utakmicu moguće je prevaliti na državu. Dio je moguće prevaliti i na tradicionalni feudalizam struka, koji je Bolonja okrunila idejom o sveučilištu kao o proizvođaču ljudskoga kapitala za tržište rada. No ni to nije sve. Nedavno je financijska kriza, bilo stvarna, bilo nedokazana (nedokazana zato što se ipak pronadu deseci tisuća eura za promociju i reprezentaciju, od majica i kemijskih olovaka do neukusnih spektakala s Marijom Galuničem i studenticama preodjevenima u hostese) postala izlika za ideološka zadiranja u sustav disciplina i sadržaj našega rada. Na osnovi svoga znanja i iskustva prepoznajem tri cilja tih nastojanja: beskorisnu teoriju, neposlušnost i bavljenje starijima.

"Racionalizacija" je na Filozofskom fakultetu već neko vrijeme u zraku. Izbornost, možda jedinu kolateralnu korist bolonjskih reformi, najradije bi ukinuli. Još bi to radije učinili s "neupotrebljivim" studijima, kao što je klasična filologija. S obzirom na to da je očekivana ušteda neznatna i s obzirom na to da financijsko stanje, navodno, nije kritično, razumno zaključujem da se radi o ideološkom pohodu utilitarizma i komercijalizacije. Nadam se da griješim i da je moj dekan nagovještajem umjerene "profanacije i prostitucije" mislio nešto sasvim drugo.

SIROMAŠTVO JE POLITIČKI PROBLEM Moja je situacija egzemplarna. Nikoga ne bi trebalo iznenaditi ako kažem da ovime što govorim vjerojatno krnjim poslovni ugled svojega vodstva, koje u okviru svojih najboljih sposobnosti nastoji priskrbiti izvore tržišnoga financiranja. Jasno je da je

tako samo ako sveučilište više nije zajednica profesora i studenata, nego poduzeće i ako autonomija više ne znači slobodu podučavanja i znanstvenoga stvaralaštva, nego servilno čuvanje poslovnoga uspjeha i ugleda menadžera.

Koparski Fakultet za humanističke studije predstavlja primjer koji izaziva. Prošloga su ljeta dekani ljubljanskoga i mariborskoga filozofskoga fakulteta bez vidljivoga motiva poslali pismo potpore rektoru Univerze na Primorskem dr. Radi Bohincu. Sužavanje prostora humanistike u Kopru označili su kao "primjeren odgovor na trenutno financijsko stanje", a otpuštanje kao "ipak najmanje bolno" rješenje, "javno oglašavanje" otpuštenih kao "neprijemeno", uz argumentaciju da su problem koji je samo "ekonomski", pretvorili u "politički problem". Taj tekst odiše čudnom birokratskom neosjetljivošću. Za mene je to zabrinjavajuć i nečuvan *novum*, i to ne samo zato što se radi o zajedničkom stajalištu dvaju najvećih humanističkih fakulteta, nego i zato što je taj događaj tijekom ljeta preobrazio javnu sliku slovenske humanistike. Jasno je da siromaštvo koje vlada u slovenskom visokom školstvu i znanosti nije "samo ekonomski", nego i eminentno politički problem. Možda je moguće da dekani to ne razumiju, no ipak, kad se već javno oglašavaju, neka se oglašavaju *primjerenije*: možda javnom izjavom da se neće odreći ni jednoga radnoga mjesta i da zahtijevaju dodatna sredstva za petu godinu. Urotnički susreti akademskih poslovođa koji javno smiruju otpuštene kolege neposredan su dokaz da "racionalizacija" nije ekonomska, nego politička mjera. Ne radi se o nuždi, nego o vrednoti. Racionalizacija je – onkraj ekonomske dijalektike između profita i troškova – oruđe ideološke represije. To je bilo očito već proljetos, a sada su maske pale: redoviti profesor Braco Rotar nedavno je dobio opomenu pred raskid radnoga odnosa zato što je potpisao neku peticiju.

Ako je to institucionalna autonomija sveučilišta, onda točno znam što ne želim. Korporativnu upravu već imamo, i to mimo statuta i pravila. Imamo i ograničavanje akademske slobode, čak i temeljnoga prava na slobodu izražavanja. Još nemamo policijski sat, no objavljen je javni proglas o *neprimjerenosti javnoga oglašavanja*, i to unatoč zabrani plakatiranja u prostorima Filozofskoga fakulteta.

PROSTITUCIJA I REVOLVERI Dosta britkoga pametovanja. U stvari sam ogorčen i sram me je sveučilišta. Oxfordsko sveučilište objavljuje časopis koji je, između ostaloga, namijenjen kritičkoj javnoj raspravi o djelovanju sveučilišta. Ta je publikacija u raspravama o centralizaciji i ograničavanju uloge koledža prije nekoliko godina bila izrazito bespoštedno kritična prema potpredsjedniku vlade koji je vodio pokušaj reforme. Nikome nije palo ni na pamet da sumnjičavo uhodi kritičare i njihove konstruktivne rasprave smatra "neovlaštenim kavanskim raspravama".

Moja je teza jednostavna: unutrašnja autonomija sveučilišta kao akademske zajednice više proizlazi iz tradicije, nego iz statuta i pravilnika. Prostor javnoga sveučilišta pravno nije sasvim točno reguliran; kolegijalnost nije pravna, nego etička kategorija. Zato su birokrati po definiciji neakademski ljudi. No u akademskom prostoru, upravo zbog njegove tradicionalne labavosti postoje brojne mogućnosti uspostavljanja polulegalnih odnosa snaga, mogućnosti svakovrsnih pritisaka, klijentelizma, mobinga. Takvih je mogućnosti u akademskoj zajednici više nego u strože reguliranom poslovnom svijetu. Profesor Rotar je ljetos o tome napisao: "Dekani su priskočili u pomoć dekanici Fakulteta za humanističke studije po pitanju zastrašivanja otpuštenih djelatnika, što upućuje na to kakav odnos prema kolegama imaju u svojim institucijama. Zapravo se radi o prijetnjama tim kolegama, što je kao kad bi gospodin Ivan Zidar podupirao gospodu Hildu Tovšak u varanju i ugnjetavanju njezinih djelatnika (no nije je podupirao) prijeteci na taj način zaposlenicima svoga poduzeća".

Kao da je to učinio, ali nije. Dekani slovenskih sveučilišta, međutim, već oslušuju razgovore u okolnim kavanama te o njima, kao o primjerima neprimjerenoga ponašanja, razgovaraju na sjednicama senata. Kolege slušaju i licemjerno se zgražaju. Za mene je skandal govoriti o "profanizaciji i prostituciji". Za većinu je skandal to da se ja nad tim javno zgražam.

Na kraju još jedna skoro nevjerovatna anegdota. Početkom ljeta sam pohod "racionalizacije" na svome fakultetu zaustavio upozoravanjem na nepoštivanje zaključka prethodne sjednice senata. Kako sam tekst s tim u vezi poslao članovima senata elektronskom poštom (sic!) te je taj tekst "počeo kružiti" (sic!), bio sam javno optužen za "revolveraško huškanje".

Ako je to javno pranje prljavoga rublja, onda je rublje doista jako prljavo. A možda sam samo previše zadržao da bih u neslanim prijetnjama najstarijim obrtom na svijetu i vatrenim oružjem prepoznao profinjen smisao za humor? Do sada sam bio staromodno uvjeren da humanistiki pripada, ako već ne kultivirana ljudskost (*humanitas*) i socijalna osjetljivost, onda bar nešto bontona. Sada mi ne preostaje drugo nego da se, umjesto za akademsku autonomiju i slobodu, zauzmem bar za poslovnu etiku. **E**

Sa slovenskoga prevela Anita Peti-Stantić. Objavljeno u časopisu *Pogledi*, 20. listopada 2010. Oprema teksta redakcijska.

Dr. Marko Marinčič je redvni profesor na Odsjeku za klasičnu filologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani i član Odbora za obranu visokoškolskoga i znanstvenoga rada.

kulturna politika

**FINANCIRANJE KULTURE,
UPRAVLJANJE RIZICIMA**

TEMI FINANCIRANJA KULTURE POSVEĆENA JE I NEDAVNO IZAŠLA KNJIGA U IZDANJU UNESCOA O UPRAVLJANJU RIZICIMA U FINANCIRANJU KULTURE KOJA JE REZULTAT SIMPOZIJA ODRŽANOG POD ISTIM NAZIVOM U SJEDIŠTU UNESCOA U PROLJEĆE 2010. GODINE

BISERKA CVJETIČANIN

U vrijeme kada Europska unija priprema proračun za razdoblje 2013.-2020. koji će i za Hrvatsku, kao tada punopravnu članicu EU, biti od iznimne važnosti, u međunarodnoj zajednici odvijaju se brojne rasprave o ekonomskoj krizi i njenom utjecaju na umjetnost i kulturu. Nedavno je Alan Davey, izvršni direktor *Arts Council England*, izjavio de će *Arts Council* imati rez od 29,6% u svojem proračunu: "Taj rez neizbježno će djelovati na kulturni život zemlje". Analiza nizozemskog Centra za međunarodne kulturne aktivnosti (SICA) od listopada 2010. pokazuje da europske zemlje još uvijek nisu u poziciji dati punu sliku utjecaja ekonomske krize na kulturni proračun. Rezovi se provode, osobito u javnim kulturnim institucijama, paralelno sa zahtjevom za njihovu transformaciju. Jaz između tradicionalne "visoke umjetnosti" i novih kreativnih disciplina i sektora produbljuje se i sve je teže "staroj" umjetnosti osigurati političku potporu. Za donosioce odluka kultura je tek jedno od niza područja na kojima se može uštedjeti.

REZOVI U KULTURI Proračun kulture Europske unije za sadašnje razdoblje 2007.-2013. iznosi 400 milijuna eura, uz dodatnih 700 milijuna eura kojima se subvencionira europski film, te strukturne fondove kojima se koristi i kulturni sektor u iznosu od 3 milijarde eura (od ukupnih 350 milijardi eura EU strukturnih fondova). Manje od 0,1% ukupnog proračuna EU namijenjeno je za kulturu. Za slijedeće razdoblje do 2020. predviđaju se rezovi, premda su inovacija i kreativnost, te digitalna agenda prioritetni sektor Strategije EU 2020, o čemu je *Zarez* iscrpno pisao. U odgovoru na pitanje zašto Europska unija treba ulagati u kulturu, Philippe Kern u članku o finalnim rezovima (*Final cuts for the Arts and Culture in the EU budget?*, *KEA Newsletter*, No.21/October 2010) iznosi niz argumenata (za kulturne aktiviste i lobiste), od kojih je na prvom mjestu kulturni dijalog: bez njega nema europske integracije i međusobnog razumijevanja. Ovome je neophodno dodati promicanje kulturne raznolikosti i interkulturalnog dijaloga u svijetu, kao cilja Ugovora iz Lisabona.

Argumenti protiv *final cuts* u kulturi sigurno će naći mjesto u raspravama o novom proračunu EU. Europa je prije svega kulturni projekt. Umjetnost i kultura bitni su za razvoj socijalne kohezije. Ekonomija kulture predstavlja 3% europskog bruto nacionalnog proizvoda, što je više od automobilske industrije. Ekonomija kulture predstavlja 6 milijuna radnih mjesta i jedan je od rijetkih sektora u kojima zapošljavanje raste uprkos krizi (npr. u Njemačkoj 1,8% radnih mjesta više u 2009.).

**— ISTRAŽUJU SE
MOGUĆNOSTI NOVIH
PRISTUPA I OBLIKA
PARTNERSTVA U
FINANCIRANJU KULTURE,
OSOBITO NA RAZINI
JAVNO/PRIVATNO —**

Kreativnost bazirana na kulturi čini ekonomiju i industriju kompetitivnijima (design, umjetnost itd.). Europske kulturne i kreativne industrije su među najdinamičnijima u svijetu. Umjetnost i kultura su ključni elementi digitalne agende EU.

RIZICI U FINANCIRANJU KULTURE: REALNOST ILI MIT Temi financiranja kulture posvećena je i nedavno izašla knjiga u izdanju Unescoa o upravljanju rizicima u financiranju kulture (*Funding Culture, Managing the Risk*, Unesco, rujan 2010) koja je rezultat simpozija održanog pod istim nazivom u sjedištu Unescoa u proljeće 2010. godine. Izlaganja objavljena u knjizi fokusirana su na formuliranje inovativnih pristupa i strategija u financiranju kulture. Uvodno je istaknuta nedovoljna istraženost ekonomskih potencijala kulture, osobito u zemljama u razvoju: "Danas kulturni i kreativni sektor predstavlja 3,4% svjetskog bruto nacionalnog proizvoda, pridonoseći na nacionalnoj razini ekonomskom rastu i razvoju". Uprkos tome, ovaj se sektor i dalje smatra rizičnim za ulaganje, pa se u naslovu prvog dijela knjige postavlja pitanje: *Rizici u financiranju kulture: mit ili realnost?* Utvrđivanje nekih realnih rizika i dekonstrukcija mitova u središtu su priloga u prvom dijelu. Konstatirano je da se situacija u području ulaganja i rada u kulturnom sektoru u posljednjih petnaestak godina bitno promijenila. Na primjer, početkom devedesetih kultura se nije spominjala u političkim strategijama većine vlada u Latinskoj Americi, dok danas čini dio svake nacionalne i lokalne strategije. Prvi tip rizika je u nedostatku kontinuiteta u javnoj i političkoj potpori za kulturu, odnosno u nepostojanju programa sa srednjoročnom i dugoročnom vizijom. Drugi tip su trgovinski rizici, najvećim dijelom rizici vezani uz probleme unutarnjeg i vanjskog tržišta, a treći se odnosi na nedovoljne poduzetničke sposobnosti (Francesco Lanzafame iz Interameričke banke za razvoj navodi da je riječ o "diskonekciji između poduzetničkih i umjetničkih sposobnosti").

Izneseni su primjeri ekonomskog uspjeha u sektoru kulture (u Meksiku kultura predstavlja 6% bruto nacionalnog proizvoda; u Brazilu 5% radnih mjesta, a udio brazilske glazbe na unutarnjem tržištu je 80%). Uprkos primjerima dobre prakse, evidentan je paradoks širokog prihvaćanja stava o razvojnom potencijalu kulture i istodobne nedostatnosti javnih i privatnih ulaganja u kulturu. Kulturne politike ne daju zadovoljavajuće odgovore na ovu problematiku.

SNAGA PARTNERSTVA Drugi dio bavi se mehanizmima upravljanja rizicima. Premda "tradicionalni" modeli financiranja, dotacije i potpore, ostaju potrebni, ističe se važnost pronalaženja drugih načina, kao što su novi financijski mehanizmi koji vode računa o specifičnostima sektora, te inovativni pristupi u okviru javno/privatnog partnerstva. Analizirana je uloga razvojnih banaka u izradi novih mehanizama financiranja i preuzimanja rizika. Neophodno je jačati dijalog između

predstavnik vlada, razvojnih banaka, međunarodnih nevladinih organizacija i privatnog sektora da bi se olakšalo uspostavljanje novih partnerstva i reducirali mogući rizici.

Treći dio, *Kako poticati ulaganja u kulturni sektor*, još jednom stavlja kulturu u središte nacionalnih razvojnih politika i strategija i upozorava da se praksu kratkoročnog financiranja i planiranja koja prevladava u kulturnom sektoru, mora dopuniti dugoročnim planiranjem i ulaganjem.

Knjiga poziva na "reorganizaciju" razvojnih prioriteta i razmatranje kulture kao ekonomskog sektora sa snažnim potencijalom rasta. Istražuju se mogućnosti novih pristupa i oblika partnerstva u financiranju kulture, osobito na razini javno/privatno. Postoji svijest o teškoćama u uspostavljanju partnerstva između javnog i privatnog sektora jer oni ne dijele iste poglede ni iste ciljeve, često su neskloni da rade i djeluju zajedno. Sigurno je, međutim, da će inovativni pristupi u financiranju kulture donijeti nove rizike, ali i nove razvojne perspektive. **E**

REFORMA SVEUČILIŠTA U ITALIJI

CENTRALIZIRANIM UPRAVLJANJEM SVEUČILIŠTIMA STVARA SE NOVO POVLAŠTENO DRUŠTVO MALOBROJNIH S UPRAVNOM MOĆI

NATKA BADURINA

Reforma visokog školstva o kojoj se u ovom času raspravlja u Italiji jedna je u nizu: od traumatične provedbe bolonjskog ugovora, preko niza dodatnih korekcija studija 3 plus 2, talijansko sveučilište u posljednjih deset godina zapravo nije imalo prilike dočekati kompletno ostvarenje ni jedne od dobrih ili manje dobrih zamisli. Ova posljednja planirana reforma nazvana je reformom Gelmini prema Berlusconijevoj ministrici obrazovanja, no njezin je pravi krojač zapravo ministar financija Tremonti.

ČESTITA I NEČESTITA SVEUČILIŠTA Deklarirana namjera reforme je približavanje talijanskog sveučilišta – po organizaciji i rezultatima – onima s kojima se Italija uspoređuje: Velikoj Britaniji, Francuskoj, Njemačkoj i Španjolskoj. Reforma se proglašava “modernizatorskom” pa čak i “moralizatorskom” (što je s obzirom na stanje u sferi talijanske visoke politike u najmanju ruku ironično). Planira se preustroj uprave, a jedna od ključnih riječi propagatora reforme je “meritokracija” – strože vrednovanje uspješnosti i nagrađivanje svega što se može izmjeriti – od studentskih kredita do racionalnog upravljanja sredstvima. Usput rečeno, stipendiranje studenata prema predviđenom “Fondu za zasluge” i u Italiji, kao što je to nedavno odlučeno u Njemačkoj, neće uzimati u obzir ekonomsko stanje njihovih obitelji u smislu pozitivne diskriminacije, što dakako otvara put produbljanju socijalnih razlika (valja ipak reći da se to ne odnosi na školarine).

Prema brojnim kritičarima ove reforme (od akademskih insidera do političke oporbe), jedini je ključ cijelog postupka štednja. Planirani rezovi su doista drastični, i velikim se dijelom već ostvaruju, u okviru jedne druge, već provedene reforme – one financijske: 1,3 milijardi eura manje za osnovno financiranje u 2011. godini, ili 18% manje u odnosu na 2010. Za 2012. planirano je manje novaca nego što je za sveučilišta odvojeno deset godina ranije. To su rezovi koje sveučilište neće moći podnijeti. Već su prošlih godina sveučilišta ocijenjena prema uspješnosti svog poslovanja i podijeljena na takozvana “čestita” i “nečestita”. Novoustanovljena Nacionalna agencija za vrednovanje sveučilišta (Anvur) klasificirala je sveučilišta prema složenom kriteriju koji osim ekonomske uspješnosti mjeri i brojne druge parametre (postotak diplomiranih u redovnom roku, vrijeme koje protječe do njihovog zapošljavanja, postotak zapošljavanja u inozemstvu, inozemne razmjene studenata i profesora, međunarodni projekti i sl.) te odredila nagrade za dobre i kazne za loše. “Nečestita” sveučilišta, koja na plaće troše više od 90% sredstava dobivenih od države, kažnjena su time što ne smiju primati nove nastavnike – a budući da stari odlaze u penziju, fakulteti nečestitog sveučilišta osuđeni su na polako odumiranje. No s novim zakonom sve će to ići puno brže, i to za sve. Najprije, vjerojatno će odumrijeti uopće fakulteti kao institucije, a akademski život vodit će

se na relaciji sveučilište – departmani (ili odjeli, ne mogu ih nazvati odsjecima jer su puno veći i definirani znanstvenim područjem, a ne studijskim smjerom). To bi trebalo omogućiti veću slobodu u odabiranju studijskih kombinacija, ali i uštedu u administrativnim troškovima – poslove, osobito one koji se tiču organizacije nastave i koje sad obavljaju dekanati, obavljat će netko drugi (profesori će sigurno morati preuzeti dio administracije), dekana neće biti, a studenti će se upisivati direktno na sveučilište.

REFORMA PROTIV BARUNA Nova reforma predviđa i preustroj upravnih tijela sveučilišta. Dosadašnji Senat i Upravno vijeće mijenjaju sastav i uloge u smjeru jačanja važnosti ekonomskih kriterija i centralizacije moći. Senat (do 35 članova, uključujući rektora, predstavnike studenata, nastavnike i direktore odjela) će dođže još imati udio u planiranju studija i istraživanja, no strateške odluke donosit će Upravno vijeće, prema svojim kriterijima koji su prije svega financijski. Ono će odlučivati o otvaranju i zatvaranju studijskih smjerova, otvaranju ili zatvaranju sjedišta sveučilišta (npr. onih dislociranih u odnosu na središnja, što se optužuje kao rastrošnost), a imat će mali broj članova (ne više od 11), od kojih će barem tri biti vanjski “s iskustvom u upravljanju”, dakle menadžeri. Ovu je novost navodno tražila Confindustria (nacionalno udruženje poduzetnika) s ciljem da “provjetri” sveučilišta, unese u njih malo vanjskog svijeta, a usput i sredi račune. U svojim pak komentarima na ovaj prijedlog, sveučilišta izražavaju strah da će tako koncipirano Upravno vijeće nametnuti tržišne imperitive i nadglasati Senat i onda kad se bude razgovaralo o sadržaju studijskih programa, smjerovima istraživanja, i svemu ostalom u čemu bi sveučilište trebalo biti autonomno. Osim toga, na sveučilište prvi put dolazi i figura generalnog direktora, koji će zamijeniti dosadašnjeg administrativnog direktora, i zapravo upravljati cijelom strukturom, i to prema financijskim osnovama zacrtanim u Upravnom vijeću. Kritike prijedloga zakona ovaj novi tip upravljanja sveučilištem označuju kao previše sličan poduzećima, i otuđen od akademske zajednice.

“Provjetranje” sveučilišta vanjskom kontrolom predstavlja se kao časna borba protiv – pomalo realne i pomalo mitske – figure prepotentnih, lijehih i dobro plaćenih profesora, takozvanih “baruna”. “Barunština” je glavni argument vlade koja želi uništiti navodno neefikasna sveučilišta, i novinara koji toj vladi pušu u jedra i žele raspirati antiintelektualni bijes javnosti. No zapravo je u današnjim okolnostima teško reći jesu li baruni uopće preživjeli bolonjsku reformu – uz nove norme satnice, vrednovanje, obračune kredita i administrativne obaveze, stara figura vjerojatno ipak ustupa mjesto profesoru – užurbanom činovniku. Osim toga ova reforma, koja se proglašava “reformom protiv baruna”, centraliziranim upravljanjem sveučilištima zapravo stvara

novu povlašteno društvo malobrojnih s upravnom moći.

Prošle godine, kad je zakon krenuo u raspravu, kao jedan od njegovih daljih ciljeva spominjalo se pretvaranje državnih sveučilišta u privatne fundacije kao logičan ishod rezanja državnih sredstava. U slučaju da Senat donese takvu očajničku odluku i pretvori sveučilište u fundaciju, kompletna imovina (na primjer sve nekretnine) sveučilišta prelazi u ruke novog vlasnika koji međutim postaje meritoran i za “didaktičku ponudu” – odlučuje dakle i o sadržaju studija. Ovdje valja podsjetiti da, u slučaju pretvaranja u fundaciju, sveučilišta nisu više dužna kontrolirati rast školarina, koje bi morale odgovarati zahtjevima rentabilnog poslovanja. Na jednom od prošlogodišnjih studentskih skupova dojmila me se brucosića koja je zavapila: “Pa mi trebamo državu!”. Da, ali kakvu? Teza je trenutne vlasti da je ljevica od drugog svjetskog rata naovamo uspjela ostvariti kulturnu hegemoniju upravo zahvaljujući uporištu na sveučilištima – stoga već nekoliko godina Berlusconijevi mediji pozivaju na neke vrste kulturni rat za preokretanje tog stanja u korist konzervativne desnice. Jedan je vid te politike i prepuštanje sveučilišta samima sebi, odnosno zakonima tržišta.

POBUNA ISTRAŽIVAČA Spomenute kritike i strah od centralizacije upravljanja sveučilištima, gubljenja autonomije i potpadanja pod tržišne zakone, izražavaju rektori, ponegdje i profesori, no najviše se u talijanskoj akademskoj zajednici bune istraživači.

Uistinu, prema njima je reforma posebno nepravedna: ukida im njihov trajni status (dosad se u tom zvanju moglo ostati cijeli život pa tako oni zapravo nemaju pandan među hrvatskim akademskim zvanjima) i uvodi novu kategoriju istraživača na određeno vrijeme koji nakon 6 ili 8 godina postaju docenti. Akademska karijera bi dakle trebala početi u nestalnom statusu ugovora na određeno vrijeme, a kad se iscrpi mogućnost njihovog obnavljanja, istraživač polaže ispit i postaje docent na neodređeno vrijeme. Ne zvuči loše, ali problem je u tome da sveučilišta zbog zabrane u proračunskom zakonu neće imati mogućnost otvaranja novih mjesta za docente pa će umjesto brzopotezno uspona istraživači jednostavno ostajati bez posla i bez mogućnosti obnove ugovora sa sveučilištem. Radi se dakle o lukavu manevru: postojeći istraživači su stavljeni “na odumiranje” bez mogućnosti napredovanja u karijeri, a novi su privučeni lažnim obećanjem.

Nacionalni komitet sveučilišnih istraživača (CNRU) u svojim izjavama postavlja generalne zahtjeve, na primjer da se sveučilištu vrati demokratska uprava i da se Senatu da kontrola nad stvaranjem studijskih programa te izražava bojazan da pretjerana koncentracija vlasti u Upravnom vijeću može odnijeti prevagu financijskih

— NA POBUNU SE, UMJESTO TEMELJNIM PROMJENAMA REFORME, POKUŠAVA ODGOVORITI INTERVENTNIM FLASTERIMA KOJI POKAZUJU DA NOVCA IPAK IMA, SAMO JE PITANJE KAKVO SE DRUŠTVO NJIME ŽELI IZGRADITI —

kriterija nad interesima neovisnog znanstvenog istraživanja – no glavina se zahtjeva odnosi na zaštitu statusa istraživača kao glavnih čuvara onog što bi sveučilište trebalo predstavljati – slobode, uvjeta i vremena za istraživanje. Upravo se oko vremena za istraživački rad vodi najveća bitka. Talijanskim istraživačima naime u opisu radnog mjesta ne stoji obaveza držanja nastave, no oni su, zbog potreba svojih fakulteta, u nastavu dakako uključeni, i to do 40 posto ukupne didaktike. Taj im rad nigdje nije priznat – on ne ulazi u vrednovanje, u bodovanje za reizbor i sl. Premda se zbog toga dosad nisu bunili, istraživači su u ovom trenutku panike pred novim zakonom uzeli upravo svoju (ne)obavezu držanja nastave za glavno oruđe u borbi protiv ovakve transformacije sustava. Na nekim sveučilištima istraživači su počeli bojkotirati nastavu još prolijetos – na većini ostalih ova jesen je krenula u znaku njihovog štrajka, studentskih sit-ina i predavanja koje istraživači i profesori drže na ulicama i trgovima ne bi li probudili pozornost javnosti.

Pred navalom bunta istraživača ministrica je pokušala spasiti reformu obećanjem da će 9000 istraživača postati u najkraćem roku docenti. Osim što je to trebalo predstavljati još jedan predmet razdora među pobunjenicima, i što bi bilo kobno za idućih nekoliko generacija istraživača koji ne bi imali šansu ući na sveučilište, prijedlog se (neočekivan uspjeh!) pokazao pogubnim i za sam postupak odobrenja zakona: zbog njega zakon nije prošao financijsku kontrolu i u ovom je času zaustavljen jer je bez pokrića. Najnovija je pak vijest da je ministar Tremonti obećao jednokratnu pomoć sveučilištima od 700 milijuna za 2011. Na pobunu se dakle, umjesto temeljnim promjenama reforme, pokušava odgovoriti interventnim flasterima koji pokazuju da novca ipak ima, samo je pitanje kakvo se društvo njime želi izgraditi. ■

VISOKO OBRAZOVANJE U VELIKOJ BRITANIJI

KRATAK PREGLED POVIJESTI I UČINAKA NEOLIBERALNOGA RESTRUKTURIRANJA SVEUČILIŠTA

ANDREA MILAT

Za opisati komercijalizaciju obrazovanja i njezine posljedice na društvo te za pokazati kako je za sistemsko uništavanje visokog obrazovanja u kontekstu ranog 21. stoljeća nebitno je li na vlasti lijeva ili desna opcija, dobro je uzeti visokoobrazovni sustav Velike Britanije. I u ovom području, Britanci su srećom godinama ispred nas te promatranjem njihovih debata, političkih odluka i argumenata možemo pokušati ne upasti u iste diskurzivne zamke s opsežnim i teže sagledivim posljedicama po društvo, odnosno po ljude. Da ne bi bilo zabune, nije nužno promatrati komercijalizaciju obrazovanja kroz Veliku Britaniju, možemo uzeti bilo koju zemlju i njezin obrazovni sustav te promatrati

— USPRKOS POVEĆANJU BRITANSKOG VISOKO OBRAZOVNOG SUSTAVA, ISTRAŽIVANJA POKAZUJU DA DJECA IZ RADNIČKE KLASJE JOŠ UVIJEK TEŠKO DOLAZE DO SVEUČILIŠTA —

različite stupnjeve komercijalizacije. Pogrešno bi naime bilo zaključiti da je u drugim zemljama koje ovdje ne uzimamo za primjer komercijalizacija dovela do veće kvalitete obrazovanja.

KOMERCIJALIZACIJA OBRAZOVANJA Veliku Britaniju uzimamo iz nekoliko razloga: petnaestak godina duga komercijalizacija te jednako toliko dugu debatu o političkim odlukama koje se tiču obrazovanja; različitosti pojedinih obrazovnih sustava unutar samog kraljevstva – npr. Škotska nema školarine, dok ostale zemlje imaju, stoga su i studentski dugovi znatno niži u Škotskoj nego u ostalim dijelovima VB; petnaestak godina studentskog bavljenja komercijalizacijom. No, karakteristično je za Veliku Britaniju, da iako ona ne spada u zemlje koje su Svjetska banka i MMF natjerali na rezanje javnih davanja pa tako i na rezanje studentskih prava, to su umjesto njih napravili laburisti pa nastavili konzervativci.

Čini se da je, osim u SAD-u, komercijalizacija ponajviše napredovala u VB. To znači da studenti nemaju zdravstveno osiguranje, osiguranu djelomičnu niti potpunu prehranu, smještaj, prijevoz ni ostala prava koja su u Hrvatskoj još uvijek normalna.

Neoliberalno restrukturiranje sveučilišta u VB provodi se od mandata Margaret Thatcher, koja je započela rezanje troškova. Jedan od najbitnijih aspekata komercijalizacije je prebacivanje troškova studija na studente. To znači da je prva stvar koja se uvodi logika studentske odgovornosti za troškove vlastitog obrazovanja. U Velikoj

Britaniji to se dogodilo 1997. pod laburističkim ministrom: “Troškove uzdržavanja studenata trebali bi plaćati oni koji su već diplomirali, a s obzirom na visinu svojih prihoda”. Mjesec dana nakon toga izlazi Dearingov izvještaj koji zaključuje da bi studenti trebali sudjelovati u troškovima studija u iznosu od 25 posto. Odmah nakon toga ukidaju se stipendije od 1710 funti i uvode studentski zajmovi vezani uz prihode. 2003. laburisti donose odluku koja kaže da školarine ne smiju biti više od 3000 funti na godinu. Iste godine konzervativci osuđuju školarine kao “porez na učenje”. Laburisti odgovaraju da bi ukidanje školarina dovelo do smanjivanja broja studenata za 100 000 i dovelo od ukidanja 6 500 radnih mjesta na sveučilištima. Krajem 2003. kraljica u svom govoru obećava donšenje zakona koji će “omogućiti većem broju mladih ljudi da iskoriste prednosti visokog obrazovanja. Ukinut će se školarine svim redovnim studentima i osigurati pomoć onima iz socijalno ugroženih obitelji te će se sveučilištima osigurati solidan financijski temelj”. Zakon je izglasan 2004., a maksimalne školarine su ostale 3000 funti. No, bitno je napomeniti da se to odnosi samo za školarine na preddiplomskom studiju, na diplomskom one mogu iznositi i do 10 000 funti.

različite stupnjeve komercijalizacije. Pogrešno bi naime bilo zaključiti da je u drugim zemljama koje ovdje ne uzimamo za primjer komercijalizacija dovela do veće kvalitete obrazovanja.

REZANJE TROŠKOVA Već godinu dana u Ujedinjenom Kraljevstvu traju javne rasprave o smanjivanju proračunskih izdavanja za obrazovanje i povećavanju maksimalnog iznosa školarine sa 3290 funti na maksimalnih 12 000 funti, odnosno prema drugoj liniji informacija postoji čak tendencija Lorda Browna da se reguliranje visine školarina prepusti tržištu. Argumenti za povećavanje školarina isti su kao i u Hrvatskoj, samo je proces puno kompliciraniji jer javna rasprava uopće ne prestaje, a broj sveučilištaraca koji uporno pišu o ovoj temi broji se u desetcima. Online izdanje *Guardiana* ima posebnu rubriku obrazovanje/visoko obrazovanje. Usprkos snažnim otporima s različitih strana, šanse su velike da će se školarine povisti. Tim više, ako se uzme u obzir da se paralelno s povećanjem školarina ponovno režu izdavanja za visoko obrazovanje. Prijedlog je da se izdavanja smanje sa 7,1 na 4,2 milijardi funti. Ulaganje u visoko obrazovanje u UK, i privatno i javno (£12.3 milijardi), iznosi 1,3 posto BDP-a, što je ispod prosjeka OECD zemalja od 1,5 posto. Institucije visokog obrazovanja doprinose britanskoj ekonomiji s 55 milijardi

funti. 2007/2008. taj iznos bio je 33,4 milijarde funti i iznosio je 2,3 posto BDP-a što je veći doprinos od farmaceutske industrije. Ukupni prihodi sveučilišta su 23 milijarde funti.

Osime uvođenja i povećavanja školarina, drugi proces koji svugdje jednako prati komercijalizaciju je upravo rezanje troškova i smanjenje ulaganja u obrazovanje. Alex Callinicos u svojoj knjizi *Universities in a Neoliberal World* optužuje Britanska sveučilišta da se “vode prioritetima koje oblikuju potrebe krupnog kapitala. Sveučilišta se restrukturiraju kako bi mogla osigurati britanskim i stranim tvrtkama znanstvena istraživanja i stručne radnike koji im trebaju kako bi ostali profitabilni. Istovremeno se transformiraju iz akademskih institucija u profitne centre koji zaraduju devize za ekonomiju Velike Britanije. Zbog toga se ekspanzija sveučilišta provodi jeftino, dok se izdvajana sredstva po studentu režu. Sveučilišta, odjeli i sveučilišni profesori potiču se na međusobno natjecanje. Prijelaz sa studentskih stipendija na studentske zajmove i školarine prisiljava brojne studente na rad kako bi se mogli uzdržavati dok se pripremaju za postajanje radnom snagom. Ne iznenađuje da to potencijalne studente iz siromašnijih sredina obeshrabruje pri upisu na fakultet”.

ZAHTJEV ZA BESPLATNIM ŠKOLSTVOM Uz rezanje troškova i povećanje školarina, Britaniju potresa i rasprava o “Graduate tax”, odnosno porezu na diplomirane kao alternativni visokim školarinama i kao mogućem rješenju za ogroman problem studentskog duga. U UK prosječni student nakon završenog petogodišnjeg studija izlazi na tržište rada s dugom od otprilike £37 000. Studentski dug u Engleskoj samo u prošloj godini narastao je za 10 posto, u Sjevernoj Irskoj i Walesu narastao za je 30 posto, a nasuprot tome opao je u Škotskoj. Studenti u Škotskoj, bilo da su Škoti, ili iz bilo koje EU zemlje, ne plaćaju školarine i ne moraju vraćati potporu. Novi porez trebao bi riješiti stvar na način da se jednostavno više oporezuju oni koji su završili fakultet,

— ČINI SE DA JE, OSIM U SAD-U, KOMERCIJALIZACIJA PONAJSVIŠE NAPREDOVALA U VB. TO ZNAČI DA STUDENTI NEMAJU ZDRAVSTVENO OSIGURANJE, OSIGURANU DJELOMIČNU NITI POTPUNU PREHRANU, SMJEŠTAJ, PRIJEVOZ NI OSTALA PRAVA —

CHRIS CARLSSON

SREDNJA KLASA JE KAPITALISTIČKI MIT

RAZGOVOR S CHRISOM CARLSSONOM U POVODU NJEGOVE KNJIGE *Nowtopia - Utopija sadašnjice: kako piratski programeri, biciklisti izvan zakona i vrtlari na napuštenom zemljištu već danas osmišljavaju budućnost*

MURRAY WHYTE

U jednom sveobuhvatnom pregledu aktivističke politike u Americi, organizator Chris Carlsson iz San Francisca stekao je ugled poput kakva oca obitelji. Osnivač je i urednik cijenjene tiskovine *Processed World* te jedan od pokretača biciklističke utrke Critical Mass koja jedanput na mjesec zastavlja promet u središtima svih većih gradova diljem svijeta.

Čovjek bi pomislio da će stanje koje smanjuje osobne slobode u naizgled demokratskom uređenju oživjeti i proširiti zajednicu aktivista.

- Pa, to vam se naziva teorijom pobune koja naglašava važnost "uranjanja u bijedu" – riječ je o ideji da stvari moraju postati jako grozne prije nego što će ljudi, u najširem smislu, ustati i reći "Dosta". Ali, stvari zapravo ne idu tako. Kada stvari postanu doista grozne, ljudi se uplaše, štite se i skrivaju. Potpuno se atomiziraju u svojem strahu. Pogledajte što se dogodilo u 70-ima s fašističkim vladama nakon što su preuzele vlast u Južnoj Americi razarajući sve što nije bilo u njihovu interesu.

Čini se da u svojoj knjizi predlažete jedan nježniji oblik aktivizma nešto što se postupno izgrađuje u manjim postignućima prije negoli u bombastičnim pothvatima.

- Točno. To je ono o čemu se u knjizi govori – o stvarima koje već činimo, a da pritom nismo svjesni koliko su užasno ispolitizirane. Ono što doista prevladava u načinu na koji ljudi shvaćaju politiku u SAD-u pojave su poput tih izbornih konvencija – to je jedna vrsta površnog i spektakularnog događaja koji nazivam bizarnim oglašivačkim kampanjama ritualizirane izborne demokracije.

A vrsta politike koja se tiče svakodnevnog

— POLITIKA KOJA SE TIČE SVAKODNEVNOG ŽIVOTA TRETIRA SE POPUT PRIRODNIH SILA: NARAVNO DA SE MORAMO ZAPOSLLITI I DOBITI PLAĆU, RADITI ONO ŠTO NAM KAŽU I NARAVNO DA NEMAŠ PRAVO ODLUČIVATI ŠTO TVRTKA RADI ILI KAKVE SU EKOLOŠKE POSLJEDICE SVEGA TOGA. NITKO TE NIKADA NE PITA —

života – kako nabavljamo hranu koja nam je potrebna, kako sagledavamo ono što radimo i ljude s kojima to radimo? – odnosi se na stvarna politička pitanja koja ne ulaze u javnu raspravu. To se područje tretira poput prirodnih sila: ne možeš raspravljati o oluji, dakle – naravno da se moramo zaposlliti i dobiti plaću, raditi ono što nam kažu i naravno da nemaš pravo odlučivati što tvrtka radi ili kakve su ekološke posljedice svega toga. Nitko te nikada ne pita.

Ako kritički komentiraš, tada smatraju da imaš loše stajalište prema svome poslu. A prema temeljnim pitanjima naših svakodnevnih života treba se demokratski odnositi. Ona bi trebala biti riješena u nekoj vrsti postupka u kojem svi zajedno sudjelujemo.

POMAK OD "ČINJENJA" PREMA "POSJEDOVANJU"
U knjizi opisujete koncept američke srednje klase kao kapitalistički mit.

- Točno. Jer kao, ako nemate privatni zrakoplov ili ne gurate kolica tražeći odbačene limenke, onda je očito da ste pripadnik srednje klase. To djelomice objašnjavam time što je taj mit vrlo prikladan. Ono što je omogućio – a to se doista uklopilo u razdoblje nakon rata – jest to da su ljudi preusmjerili predodžbu o samima sebi s onoga što su učinili na ono što su posjedovali, ili mogli steći. Krajnji ishod toga – itekako vidljiv posebice u posljednja dva desetljeća – jest taj da se politika gotovo u cijelosti okrenula onome što ljudi čine kada nisu na poslu. Nikada ništa nije političko u vezi s vašim poslom. Samo zasučite rukave i preživite to, a ako vam se ne sviđa nadite drugi posao. Ne postoji taj osjećaj da bi trebalo ostati na tom poslu i da bi trebalo pokušati poboljšati radne uvjete ili zapravo kritički pristupiti onome što tvrtka radi.

A kada ste gotovi s poslom, od vas se očekuje da društvene probleme riješite tako što ćete dobro trošiti. A to je potpuno suludo. Ne možete si šopingom stvoriti bolji život. Mi se doista moramo vratiti na početak i ponovno promisliti o poslu koji obavljamo te o samom pojmu demokratskog postupka kako bismo odlučili što vrijedi raditi, kako bi to trebalo raditi i s kim

— TVRDI SE DA STVARI MORAJU POSTATI JAKO GROZNE PRIJE NEGO ŠTO ĆE LJUDI, U NAJŠIREM SMISLU, USTATI I REĆI "DOSTA". ALI, STVARI ZAPRAVO NE IDU TAKO. KADA STVARI POSTANU DOISTA GROZNE, LJUDI SE UPLAŠE, ŠTITE SE I SKRIVAJU —

bi to trebalo raditi – o svim tim osnovnim pitanjima svakodnevnog života.

Ali vidite da nekada marginalne ideje poput isticanja važnosti prehrane lokalnim namirnicama, urbanih farmi ili biciklizma dosta brzo postaju stvari od općeg značenja.

- O da, to je zaista golem preokret. Danas govorimo o povratku hrani koja se stvara u našem okolišu i o pokretu za sporu hranu koji se vezuje za društveno vrtlarenje, a ono pak za permakulturu. I ja tvrdim da upravo proživljavamo epistemološki pomak. Drugačije shvaćamo svijet danas negoli prije nekih 30 godina.

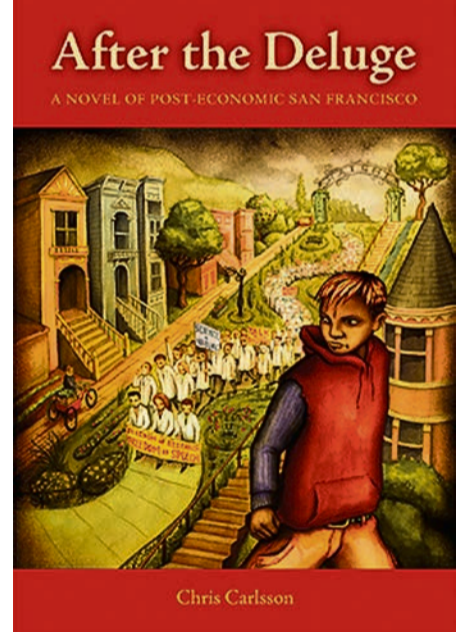
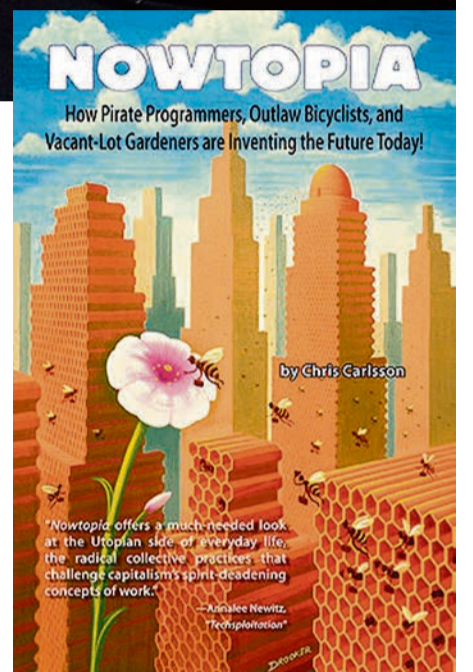
A velik dio te drugačije spoznaje očituje se u osjećaju da ne bih isključivo trebao jesti hranu iz supermarketa umotanu u plastiku, da bih se trebao uključiti u nekakav vrtlarski projekt ili u društveno podržavano poljodjelstvo i zapravo se povezati s ljudima koji uzgajaju hranu, a uzgajanje hrane je častan posao i možda bih to trebao uključiti u svoj život na neki način.

Vidim to kao razbijanje, ako hoćete, koje vodi prema toj ideji da ljudi izravnije i djelatnije razmišljaju o stvarima kojima se bave. Svi ti pokreti prema sporosti, prema lokalnom, prema društvenosti, uživanju i ljudskoj zajednici doista su izvrsni primjeri kako ljudi počinju s tim korjenitim pomakom, ne samo u praktičnim djelatnostima, nego i u načinu na koji spoznaju svijet oko sebe.

LOKALIZACIJA OSNOVNIH POTREBA

To je neka vrsta društvenog gnjezdišta – sva ta lokalizacija osnovnih potreba jest društvena, ali izgleda i kao priprema za apokalipsu.

- Baš tako. Upravo je nemoć politike vezane za izbore ono što tjera mnoštvo praktičnih i politički angažiranih djelovanja u područje svakodnevnog života. Možeš

provesti sve svoje dane brinući se tko će biti izabran i ništa se neće promijeniti. Stvar samo ide dalje. Na taj način možeš stvoriti stvarnu i duboku promjenu u svojem životu. Ti zapravo počinješ živjeti drugačije. Mislim da u tome ima nešto doista moćno za naše samopouzdanje i ljudsku povezanost. **E**

S engleskoga preveo Vinko Vego.
Objavljeno na www.thestar.com/article/492136

HOĆE LI KINA EKSPLODIRATI?

U DANAŠNJOJ KINI SVJEDOČIMO KOMPLEKSNOM ODNOSU IZMEĐU PARTIJE I DRŽAVE, KAO I DRŽAVE I TRŽIŠTA, A ČITAVA TA MEĐUIGRA, KOJA SE NERIJETKO ODVIJA KAO JAVNO PREŠUĆIVANA TAJNA KOJU SVI ZNAJU, ITEKAKO UTJEČE NA VRTOGLAVI RAST KINESKE EKONOMIJE. ALI KINA JEDVA DA JE POD KONTROLOM, NEGO PRIJETI DA EKSPLODIRA

SLAVOJ ŽIŽEK

Hruščovljev govor iz 1956., kojim je osudio Staljinove zločine, bio je politički čin od kojega se, kako je to formulirao njegov biograf William Taubman, “nikada nije oporavio ni sovjetski režim, ni sam Hruščov”. Iako je bio uobičajeno oportunističan, ipak je u tom govoru bilo nešto više, neki ekscs iz nepažnje, koji ne može biti objašnjen terminima političke strategije. Taj je govor zanemario dogmu o nepogrešivom vodstvu, tako da je izazvao privremenu paralizu kompletne nomenklature. Nekoliko delegata kolabiralo je tijekom tog govora, morali su ih iznijeti iz dvorane i pružiti im medicinsku pomoć; jedan od njih, Boleslav Bjerut, tvrdolinijaš i gensek poljske Komunističke partije, umro je od srčanog udara. Uzoriti staljinistički pisac Aleksandar Fadejev ustrijelio se nekoliko dana kasnije. Poanta nije u tome da su oni bili “iskreni komunisti”: većina njih bili su brutalni manipulatori bez iluzija o sovjetskom režimu. Ono što je srušeno bila je njihova “objektivna” iluzija, figura “velikog Drugog”, koja je služila kao zaleđe za njihovu surovost i nagon za moć. Oni su svoju vjeru izmjestili u to Drugo, koje je vjerovalo za njih. Odjednom, njihov posrednik se raspao.

Hruščov se kockao: mislio je da će njegovo (ograničeno) priznanje ojačati komunistički pokret – i bio u pravu, kratkoročno gledano: treba imati na umu da je njegova era bila posljednji period autentičnog komunističkog entuzijazma i vjere u komunistički projekt. Kada je, tijekom posjete Sjedinjenim Državama 1959., američkom sekretaru za agrikulturu rekao “tvoja će djeca živjeti pod komunizmom”, priopćio je uvjerenje cijele sovjetske nomenklature. Čak i kada je Gorbačov pristupio radikalnijoj konfrontaciji s prošlošću (rehabilitacija je uključila i Buharina), Lenjin je ostao nedodirljiv, dok je Trocki ostao ne-osoba.

I JAJA I KAJGANA Usporedimo te događaje s kineskim načinom raskida s maoističkom prošlošću. Kako Richard McGregor pokazuje u knjizi *Party*, Deng Xiaopingove “reformne” razvijaju se na radikalno drugačiji način. U organizaciji ekonomije (i, do jedne točke, kulture), ono što se uobičajeno smatra “komunizmom” je zabranjeno, a širom su otvorena vrata za ono što na zapadu zovu “liberalizacijom”: privatno vlasništvo, potraga za profitom, životni stil baziran na hedonističkom individualizmu itd. Partija je zadržala svoju hegemoniju, ne kroz doktrinarnu ortodoksiju (u službenom diskursu, konfucijski koncept harmoničnog društva praktično je zamijenio komunizam), već kroz osiguranje statusa Komunističke partije kao jedinog jamca stabilnosti i prosperiteta Kine.

Jedna od posljedica potrebe Partije da očuva hegemoniju je i detaljno nadgledanje i regulacija načina na koji se predstavlja kineska povijest, naročito njezina posljednja dva stoljeća. U udžbenicima i državnim medijima nebrojeno puta se reciklira priča o poniženju Kine, koja je navodno počela sredinom 19. stoljeća, u vrijeme Opijumskih ratova, i okončala tek komunističkom pobjedom 1949. Biti patriot znači podržavati ulogu Komunističke partije. Kada se povijest koristi za potrebe legitimacije, tu nema mjesta ni za kakvu stvarnu samokritiku. Kinezi su naučili lekciju iz Gorbačova neuspjeha: puno priznanje “uteemeljujućih zločina” ruši čitav sistem: oni moraju biti poreknuti. Istina, neki maoistički “ekscsi” i “greške” su osuđene (Veliki skok naprijed i

sveopća glad koja ga je pratila; Kulturna revolucija), a Dengova procjena Maoeve uloge (70 posto pozitivna i 30 posto negativna) ušla je u službeni diskurs. Ali Dengova procjena funkcionira kao formalni zaključak koji svaku dalju diskusiju i elaboraciju čini suvišnom. Mao je možda 30 posto loš, ali je on i dalje slavljn kao Otac nacije, čije je tijelo u mauzoleju, a lik na svakoj novčanici. U čistom slučaju fetišističkog poricanja, svi znaju da je Mao pravio greške i izazvao neizmjerne patnje pa ipak, njegov lik ostaje magično netaknut. Na taj način, kineski komunisti imaju i jaja i kajganu: ekonomska liberalizacija kombinirana je s očuvanom ulogom Partije.

IMATI SVIJEST O TAJNI Kako to funkcionira u praksi? Kako je hegemonija partije kombinirana s aparatom moderne države potrebnim za regulaciju eksplozivne tržišne ekonomije? Koja institucionalna realnost podržava službeni slogan koji kaže da je dobar rezultat na burzi način da se bori za socijalizam? Ono što imamo u Kini nije naprosto kombinacija privatne kapitalističke ekonomije i komunističke političke moći. Na ovaj ili onaj način, država i Partija posjeduju većinu kineskih kompanija, naročito onih velikih: upravo je Partija ona koja traži dobre rezultate na tržištu. Ne bi li razriješio očitu kontradikciju, Deng je kreirao jedinstveni dualni sistem. He Weifang, profesor prava iz Pekinga, rekao je McGregoru: “Kao organizacija, Partija stoji izvan i iznad zakona. Trebala bi imati pravni identitet, drugim riječima, osobu koju možete tužiti, ali ona čak nije ni registrirana kao organizacija. Sve u svemu, Partija egzistira izvan pravnog sistema”. McGregor piše: “Čini se kompliciranim sakriti organizaciju veličine kineske Komunističke partije, ali ona je pažljivo razvila svoju ulogu iz sjene. Veliki partijski odjeli kontroliraju personal, a mediji namjerno održavaju rijetko pojavljivanje Partije u javnosti. Partijski komiteti (znani kao “vodeće male grupe”) koji vode i diktiraju politiku ministarstvima, koji imaju zadatak da to sprovedu, funkcioniraju daleko od očiju javnosti. Izbor tih komiteta, a u mnogim slučajevima i samo njihovo postojanje, vrlo se rijetko spominje u državnim medijima, a kamoli da se diskutira o njihovim odlukama.

Anegdota iz Xiaopingove ere ilustrira bizarnost partijske hijerarhije. Deng je još bio živ, iako se povukao s mjesta generalnog sekretara, kad je jedan od najviših članova nomenklature uklonjen. Službeni razlog je bio to što je u intervjuu sa stranim novinarom odao državnu tajnu: da je Deng još vrhovni autoritet i da praktično i dalje donosi sve odluke. U stvari, svi su znali da Deng i dalje vuče sve konce, ali je stvar bila u tome što nije bilo dozvoljeno da se to službeno objavi. Tajna nije bila naprosto tajna: ona je sebe proglasila tajnom. Jednako tako, danas se ne radi o tome da bi ljude trebalo držati u neznanju da postoji skrivena partijska struktura koja natkriljuje državne agencije: upravo suprotno, od njih se očekuje da imaju punu svijest da postoji takva skrivena mreža.

Vlada i ostali državni organi, “koji prividno djeluju kao u drugim zemljama”, centralna su pozornica: Ministarstvo financija predlaže budžet, sudovi donose presude, univerziteti podučavaju i dodjeljuju diplome, svećenici vode rituale. Tako, s jedne strane, imamo legalan sistem, vladu, izabranu narodnu skupštinu, sudstvo, vladavinu prava... Ali, s druge strane – kao što upućuje službeni termin “Partija i državno rukovodstvo”:

Partija je uvijek na prvom mjestu – imamo Partiju, koja je sveprisutna, ali uvijek u sjeni. Nobe-lova nagrada Liu Xiaobou priznanje je tenzija i antagonizama koji stoje iza kineske priče o uspjehu, ali i podsjećanje da je vjerojatnije da bi jednostavna transformacija Kine u parlamentarnu demokraciju te antagonizme razbuktala, nego ih riješila.

BORBA PROTIV KORUPCIJE NA KINESKI Ima, naravno, mnogo država, od kojih su neke čak i formalno demokratske, u kojima polu-tajni krug kontrolira Vladu; za vrijeme aparthejda u Južnoj Africi, na primjer, to je bio Broederbond. Ono što kineski slučaj čini jedinstvenim je to što je dubliranje javne i skrivene moći institucionalizirano.

Imenovanja na ključna mjesta – u Partiji i državnim organima, ali također u velikim kompanijama – vrše se prvo u partijskom tijelu, Centralnom organizacijskom odjelu, čiji štab u Pekingu nema registriran broj telefona i na ulazu u čije kancelarije nema nikakvog natpisa ili znaka. Njihove odluke prosljeđuju se legalnim organima, koji obavljaju ritual potvrđivanja glasanjem. Ista dupla procedura – prvo partija, potom država – zastupljena je na svakom nivou, uključujući i osnovnu ekonomsku politiku, o kojoj se prvo raspravlja u Partiji, da bi njezine odluke kasnije implementirala vladina tijela. Jaz između Partije i države još je uočljiviji na primjeru antikorupcijske borbe: kada postoji sumnja da je neki visoki funkcionar umiješan u korupciju, Centralna komisija za inspekciju discipline, partijski organ, provjerava optužbe nesputana pravnim cjepidlačenjem: dozvoljeno joj je da optužene kidnapira, podvrgne ih oštrom ispitivanju i zadrži u pritvoru do šest mjeseci. Presuda koja će eventualno biti donesena zavisi ne samo o činjenicama, nego i o kompleksnim pregovorima iza scene, koji se odvijaju između različitih partijskih klika pa će funkcionar, tek ako bude proglašen krivim, biti predat legalnim državnim organima. Ali do tog trenutka sve je već odlučeno, suđenje je formalnost – samo je visina presude (ponekad) stvar procesa.

Ironija je u tome što je sama Partija, sa svojim djelovanjem skrivenim od javnosti, ultimativni izvor korupcije. Unutrašnji krug, koji čine najviši partijski i državni funkcionari, kao i šefovi industrije, komuniciraju preko ekskluzivne telefonske mreže, zvane “Crvena mašina” – posjedovanje jednog od brojeva te mreže jasan je statusni znak. Zamjenik ministra rekao je McGregoru da su “više od pola poziva koje primi preko Crvene mašine zahtjevi za uslugu od strane viših partijskih službenika s riječima “možeš li mom sinu, kćeri, nećakinji, nećaku, rođaku ili dobrom prijatelju i tako dalje, naći posao?”.

Na Partijskom kongresu, koji se održava svakih osam godina, predstavljanje novih centralnih izvršnih – devet članova Stalnog Komiteta Političara – svršen je čin. Njihova selekcija podrazumijeva složene pregovore iza scene; skupštinski delegati, kojima nije unaprijed javljeno tko će biti predložen, formalno su pozvani da glasaju, ali redovno daju jednoglasnu podršku. Najmoćnija ličnost u Partiji po pravilu (ali ne uvijek) preuzima tri funkcije: predsjednik Republike, generalni sekretar Partije i predsjednik Centralne vojne komisije (šef vojske). Druge dvije funkcije su daleko važnije od prve. Narodna oslobodilačka vojska snažno je politizirana, slijedeći Maov moto da “Partija komandira topovima”: U buržoaskim

državama, vojska bi trebala biti apolitična, neutralna sila koja štiti ustavni poredak; za kineske komuniste, takva depolitizirana vojska bila bi najveća zamisliva prijetnja, budući da je vojska zapravo garant da će država ostati podčinjena Partiji. Da bi funkcionirala, takva struktura mora se osloniti na delikatnu ravnotežu između sile i protokola. Budući da Partija funkcionira izvan zakona, niz složenih nepisanih pravila uređuje kako se od pojedinca očekuje da slijedi partijske odluke.

DEMOKRATIFIKCIJA Ideja Partije-države ne odražava svu kompleksnost komunizma 20. stoljeća: uvijek postoji jaz između Partije i države, a Partija funkcionira kao sjenoviti dvojnik države. Disidenti pozivaju na novu politiku distance prema državi, ali ne razumiju da Partija već jest ta distanca: ona utjelovljuje fundamentalno nepovjerenje u državu, njezine organe i mehanizme, uvjerenje da oni moraju biti kontrolirani, provjeravani, sve vrijeme. Istinski komunizam 20. stoljeća nikada nije u potpunosti prihvatio državu: on prihvaća potrebu za agentom, imunim na zakon, koji ima moć nadgledati državne aktivnosti.

Ovaj model će, naravno, biti kritiziran kao nedemokratski. Etičko-političko preferiranje demokratskog modela u kojem su stranke – formalno, u najmanju ruku – podređene državnim mehanizmima pada u zamku “demokratifikcije”. Ono ignorira činjenicu da su, u “slobodnim” društvima, dominacija i ropstvo locirani u “apolitičnoj” ekonomskoj sferi vlasništva i menadžerske moći. Odvojenost Partije od državnog aparata i njezina sposobnost da djeluje bez pravnih stega dozvoljava jedinstvenu mogućnost: “ilegalne” aktivnosti mogu biti počinjene ne samo zarad interesa tržišta nego, ponekad, i u interesu radnika. Na primjer, kada je 2008. financijska kriza pogodila Kinu, instinktivna reakcija kineskih banaka bila je da slijede model zapadnih banaka, koji je podrazumijevao radikalni prekid davanja kredita kompanijama koje su se, i u vremenu krize, željele širiti. Neformalno (nijedan zakon to ne legitimira), Partija je naprosto naredila bankama da daju kredite i stoga uspjela održati rast kineske ekonomije. Uzmimo drugi primjer: zapadne vlade žale se da se njihove industrije ne mogu takmičiti s kineskom u proizvodnji zelenih tehnologija, budući da kineske kompanije dobivaju pomoć od vlade. Ali što je pogrešno u tome? Zašto zapad ne slijedi Kinu i učini isto?

Ali, Kina nije Singapur (usput rečeno, to nije ni Singapur): nije stabilna zemlja s autoritarnim režimom koji garantira harmoniju i drži kapitalizam pod kontrolom. Svake godine, tisuće pobuna koje dižu radnici, farmeri i manjine, budu ugušene vojnom ili policijskom silom. Nije čudo da službena propaganda opsesivno inzistira na ideji harmoničnog društva: sam taj ekscs svjedoči o suprotnom, o kaosu koji prijete. Treba imati na umu osnovno pravilo staljinističke hermeneutike: budući da službeni mediji ne javljaju o problemima, najbolji način da te probleme detektirate jest da obratite pozornost na kompenzacijski ekscs državne propagande: što se više slavi “harmonija”, u realnosti je više kaosa i antagonizama. Kina jedva da je pod kontrolom. I prijete da eksplodira. **E**

S engleskoga preveo Andrej Nikolaidis. Objavljeno u *London Review of Books*, 21. 10. 2010. Oprema teksta redakcijska.

Kritičko čitanje Althusserove Ideologije i ideoloških aparata države u perspektivi slobodarsko-marksističkih i anarhosindikalističkih tendencija u radničkom pokretu

KRITIČKO SECIRANJE ALTHUSSERA

EUGEN BABIĆ

Uzimam za pravo reći da se pred nama, koji želimo očuvati naše zajednice i radna mjesta, njihovu autonomiju i vrijednost samu po sebi, nalazi monolitni blok ideološke hegemonije neoliberalnoga kapitalizma, koji vrlo uspješno od svih “neprijateljskih” ideologija čini samo još jedan spektakl, reklamu, suradnika. Hegemonija svoje pipke širi u svim smjerovima, nitko i ništa nije pošteđeno, obrazovne i zdravstvene ustanove, stručnjaci, struka i znanost, mladi, stari, marginalni, uglavnom, sve što može poslužiti jačanju hegemonije kapitalističkoga sustava, sve što se može upregnuti u ime legitimiteta eksploatacije radne sposobnosti, bilo manualne ili umne. Tome treba stati na kraj i u ime suprotstavljanja Althusser se stavlja u službu revolucionarno-lijevog procesa proučavanja neprijatelja i samim time građenja strategije otpora.

IDEOLOGIJA I IDEOLOŠKI APARATI DRŽAVE

U ovom ću članku interpretirati Althusserovu studiju *Ideologija i ideološki aparati države*, na način da ću prikazati najzanimljivije i najistaknutije dijelove te ih proširiti svojim opaskama i kritikama koje dolaze iz slobodarsko-marksističkih strujanja, koja odbacuju diktaturu proletarijata i “prijelazni (državni) period”, i anarhosindikalističkih strujanja koja su zastupljena u radničkom pokretu od kraja 19. stoljeća kao anarhistička revolucionarna opcija.

Prema Althusseru se pozicioniram kritički, jer unatoč tome što je on kvalitetno i znanstveno razradio ulogu ideologije i ideoloških aparata, njegov uradak je, naravno, obojan njegovom boljševičkom ideologijom. Ja, kao anarhist, ne mogu prihvatiti neke njegove teze i nadam se da je kritika koja je iznijeta u nastavku vjerodostojna i jasna te da korisno nadopunjuje njegov uradak.

“Svaka društvena tvorevina rezultat je prevladavajućeg načina proizvodnje” (Althusser 1986:119). Ovo je, dakle, centralna teza marksizma o primatu proizvodnih snaga, teza da nadgradnja (sve što nije proizvodni odnos, poput pravnog i obrazovnog sustava) ovisi o vlastitoj bazi (odnosno o prevladavajućim proizvodnim odnosima), tj. govoreći u kontekstu našeg društva – o kapitalističkom načinu proizvodnje. Ili Althusserovim riječima: “(...) možemo reći da proces proizvodnje pokreće proizvodne snage koje postoje unutar utvrđenih proizvodnih odnosa i potpadaju pod njih” (Althusser 1986:119).

Nadodao bih – pokreće ili *sputava* proizvodne snage, jer ako želi pokretati, nužno mora, kako to Althusser kaže, “reproducirati 1) proizvodne snage; 2) postojeće proizvodne odnose” (Althusser 1986:119), a ako ne pokreće, onda ih *sputava* i samim time koči razvoj proizvodnih snaga i onda kapitalizam “liči na čarobnjaka koji više ne može savladati podzemne sile koje je dozvao” (Marx 2009:39) – što se manifestira krizama kapitalizma i čime se otvara prostor alternativama i drugačijim proizvodnim odnosima koji neće *sputavati* proizvodne snage.

REPRODUKCIJA RADNE SNAGE Althusser navodi “ekonomski aksiom” kako proizvodnja nije moguća bez reprodukcije proizvodnih sredstava, odnosno da “treba predvidjeti zamjenu onoga što se utroši ili upotrijebi u proizvodnji: sirovina, stalnih uređaja (konstrukcija), oruđa za proizvodnju (strojeva) itd.” (Althusser 1986:120). Razmišljanjem o reprodukciji proizvodnih sredstava mora se nadići logika poslovanja jednog poduzeća, no ako ostanemo na toj razini “možemo reći: svaki ekonomist = svaki kapitalist, ako obojica izražavaju stanovište poduzeća, ako se zadovoljavaju samo jednostavnim objašnjavanjem termina financijsko-knjigovodstvene prakse poduzeća” (Althusser 1986:119). Time se želi reći da se ekonomist i kapitalist mogu izjednačiti, ako ne razmišljamo o globalno-

ekonomskom te širem društvenom i ideološkom kontekstu, nego samo uzimamo u obzir uspješno poslovanje određenog poduzeća.

Krećemo od Althusserove teze da se “reprodukcija radne snage odvija (...), zapravo, izvan poduzeća” (Althusser 1986:121), što potkrjepljujem činjenicom da se radnička klasa hrani, odijeva, općenito kupuje i reproducira kao “vrsta” izvan poduzeća.

Pogonsko gorivo reprodukcije radne snage je nadnica koja je za kapitaliste “kapital u obliku radne snage” (Althusser 1986:121), odnosno ulaganje u vlastito poslovanje kojemu je za cilj maksimiziranje profita uz minimaliziranje troškova. Ali, u širem kontekstu nadnica je materijalna reprodukcija rada, ona je “dio vrijednosti stvorene korištenjem radne snage, i to prijeko potrebne vrijednosti za reprodukciju te radne snage, odnosno za obnavljanje radne snage namještenika (sve što je potrebno za stanovanje, odijevanje i hranu, ukoliko, sve što je potrebno da bismo bili u stanju ponovo se pojaviti sutra, prekосуtra – i svakog sljedećeg božjeg dana – na vratima poduzeća)” (Althusser 1986:121). Većinu vrijednosti, koju proizvede radna snaga, zadržava kapitalist. U reprodukciju radne snage potpada i reproduciranje radničke klase kao “vrste”, odnosno podizanje i obrazovanje djece samih proletera.

Samu visinu nadnice određuje biološki minimum (osnovne biološke potrebe radnika), no i historijski minimum koji je dvojak – a odnosi se na historijske potrebe radničke klase koju “priznaju” kapitalisti i historijske potrebe “koje je nametnula borba proleterske klase” (Althusser 1986:122).

Izuzev “vulgarnu” reprodukciju radne snage, radna snaga “mora biti ‘kompetentna’, tj. prikladna za uključivanje u kompleksan sustav proizvodnog procesa” (Althusser 1986:122), drugim riječima – mora se specijalistički osposobiti (prema zahtjevima društveno-tehničke podjele rada) i reproducirati kao takva. To se u kapitalističkom sustavu postiže “izvan proizvodnje: kapitalističkim sistemom školovanja i ostalim instancama i ustanovama” (medijima, crkvama, obitelji...) (Althusser 1986:122). Znanje koje se stječe u obrazovnim ustanovama u kapitalističkome sustavu je dvostruko; s jedne strane usvajaju se vještine i stupnjevi kulturne obrazovanosti ovisno o mjestu u proizvodnoj hijerarhiji, a s druge – “pravila poretka koji je utvrdila vladajuća klasa” (Althusser 1986:122).

Reprodukcija radne snage u kapitalističkom sustavu zahtijeva reprodukciju kvalifikacije radne snage, reprodukciju pokornosti radne snage vodećoj ideologiji te reprodukciju ideološke hegemonije vladajuće klase.

ULOGA DRŽAVE Po Marxu, infrastruktura je ekonomska baza (proizvodne snage i proizvodni odnosi), a superstruktura je pravno-politički i ideološki nivo. Također, po Marxu ono što se događa u superstrukturi i sama superstruktura je određena onime što se događa u infrastrukturi. Za navedeni primjer Althusser koristi metaforu zgrade; “gornji katovi ne bi mogli sami stajati (u zraku) kad ne bi ležali na svojoj bazi” (Althusser 1986:124) – “baza, u posljednjoj instanci, određuje čitavu zgradu” (Althusser 1986:125).

– Uzimajući Althusserovu tezu da je škola glavni oslonac ideološke hegemonije vladajuće klase, moguće je zaključiti da ukoliko želimo oslabiti hegemoniju vladajuće klase možemo to učiniti upravo stvarajući vlastite škole; primjer za to su masovna osnivanja racionalističkih škola za vrijeme Španjolskog građanskog rata ili pak “preuređivanje odnosa” u obrazovnim institucijama za vrijeme studentskih okupacija fakulteta –

Bitno je naglasiti da odnos baze i nadgradnje nije jednosmjernan već dijalektičan, i stoga Althusser nastavlja tvrdnjom: “1) postoji ‘relativna autonomija’ nadgradnje u odnosu prema bazi, 2) postoji ‘povratno djelovanje’ nadgradnje na bazu” (Althusser 1986:124-125).

Prema klasičnoj marksističkoj tradiciji državi se pripisuje jasna i isključivo represivna uloga – “Država je ‘stroj’ za represiju koji vladajućim klasama omogućuje da osiguraju vlast nad radničkom klasom, kako bi je podvrgli procesu iznuđivanja viška vrijednosti” (Althusser 1986:126). Državni represivni aparat sačinjavaju policija, sudovi, zatvori, vojska, te na vrhu ove hijerarhije šef države, vlada i administracije.

Ono što bih osobno napomenuo očigledno je odstupanje lenjinista, trockista, maoista i svih ostalih boljševika od klasične marksističke definicije države s obzirom na zahtjev za “radničkom državom”, što je kontradikcija u samoj svojoj srži, jer država nije i ne može biti neutralno “oruđe” u rukama onih koji ga i koriste, i tu bih citirao anarhistu Mihaila Bakunjinu kada kaže – “Zar je moguće da će sav proletarijat stajati na čelu upravljanja?” (Bakunjin 1979:168), “bude li država, onda će i oni kojima se upravlja biti robovi” (Bakunjin 1979:169). Također, klasici marksizma, sam Marx i Engels upravo u Pariškoj komuni kao prvom ostvarenju socijalističkoga uređenja vide oblik radničke vlasti koji će u budućnosti zamijeniti buržoaski svijet (citiram Engelsa: “[...] želite li znati kako ta diktatura [proletarijata] izgleda? Pogledajte Parišku komunu. To je bila diktatura proletarijata.”), a svi dosadašnji primjeri “radničkih”, odnosno komunističkih osvajanja vlasti nisu nalikovali Pariškoj komuni, već na visoko centraliziranu, totalitarnu, državno-birokratsku

— Međutim, ako su glavne sastavnice represivnog aparata šef države, vlada i administracija, onda se ne može tvrditi da taj državni aparat djeluje prvenstveno putem nasilja, jer da bi se samo nasilje uopće i podnosilo potreban je ideološki legitimitet koji dajemo npr. Jadranki Kosor kada šalje odrede interventne policije —

mašineriju koja je gušila ljudske slobode, otvarala koncentracijske logore za prisilni rad i tretirala radništvo kao sirovinu za povećanje vlastite moći.

BIT MARKSISTIČKE TEORIJE DRŽAVE Althusser nudi prikaz “marksističke teorije države”, navodeći četiri teze klasika marksizma: “1) država, to je represivni aparat države; 2) potrebno je razlikovati državnu vlast od državnog aparata; 3) cilj se borbi klasa odnosi na državnu vlast, a posljedica toga je da vlasti koriste državni aparat za ostvarivanje svojih klasnih ciljeva; 4) proletarijat mora osvojiti vlast kako bi uništio postojeći buržoaski aparat države i u prvoj ga fazi nadomjestio sasvim drukčijim proleterskim aparatom države, a zatim, u sljedećim fazama, mora pokrenuti radikalni proces, proces rušenja države (kraj državne vlasti i čitavog državnog aparata)” (Althusser 1986:127).

Althusser naglašava distinkciju između državne vlasti (kao cilja političke klasne borbe – što sasvim proizvoljno uzima kao neupitan cilj bilo koje političke klasne borbe) i državnog aparata. Također napominje da “državni aparat može ostati nepromijenjen unatoč političkim događajima koji ugrožavaju državnu vlast” (Althusser 1986:127). Ali, potpuno zapostavlja distinkciju između državne vlasti i političke vlasti (državna vlast kao temeljnu postavku uzima postojanje i funkcioniranje unutar državnog aparata; politička je vlast moguća bez državnog patronata te se odnosi na vlast samima nad sobom, kao političkim subjektima – poput radničkih sovjeta/savjeta/koncila kroz povijest ili pak aktualnih studentskih plenuma), i tu ponavlja krucijalnu autoritarno-socijalističku grešku – supstituiranja radničke klase partijom koja se pokazala kao presudna u uništavanju komunističke utopije diljem planete, jer uništava samoorganizaciju, samosvijest i spontanost narodnih masa koja je uvijek presudna u stvaranju novih emancipirajućih uvjeta života. Također, uopće nije jasno kako država može odumrijeti, kako nešto u što smo centralizirali svu moć može postepeno nestati. Svi dosadašnji primjeri “komunizama” bili su primjeri državnih kapitalizama (kada je država jedini poslodavac) koji su postepeno, ali poprilično sigurno, završili natrag u kapitalističkom slobodnom tržištu.

IDEOLOŠKI APARATI Althusser nadograđuje marksističku teoriju države navodeći; (kako) “bi se teorija države mogla razvijati, nužno je upamtiti ne samo razliku između državne vlasti i državnog aparata, nego i jednu drugu činjenicu koja je sastavni dio (represivnog) državnog aparata, ali koju ne treba miješati s njim. Ovu činjenicu nazvat ćemo ideološkim aparatima države” (Althusser 1986:128).

No što su to ideološki aparati države? Po Althusseru, ideološki aparati države (IAD) su specijalizirane i raznovrsne institucije; religijski IAD (sistem različitih crkava); školski IAD (sistem različitih javnih i privatnih “škola”); obiteljski IAD; politički IAD (politički sistem, zajedno s različitim partijama); pravosudni IAD; sindikalni IAD; informacijski IAD (tisak, radio-televizija, itd.); kulturni IAD (književnost, likovna umjetnost, sport itd.) (prema Althusser 1986:128). IAD ne smijemo miješati s represivnim aparatima države (vlade, administracije, vojske, policije, sudstva, zatvori...) zahtijeva Althusser, te dodaje da se oni prvenstveno oslanjaju na silu (ponekad i fizičku), dok se ideološki aparati države, kako im to i ime kaže, prvenstveno oslanjaju na ideologiju. Također, po Althusseru represivni se državni aparat prvenstveno oslanja na nasilje, a tek onda na ideologiju, dok je kod ideoloških aparata obrnuto.

Međutim, ako su glavne sastavnice represivnoga aparata šef države, vlada i administracija, onda se ne može tvrditi da taj državni aparat djeluje prvenstveno putem nasilja, jer da bi se samo nasilje uopće i podnosilo potreban je ideološki legitimitet koji dajemo npr. Jadranki Kosor kada šalje odrede interventne policije, jer što su ti odredi policije naspram stotine seljaka s traktorima koji vrlo vjerojatno još uvijek imaju oružje u svojim kućama kao posljedicu “Domovinskog rata”. Očito je da seljaci trpe nasilje – upravo zbog ideološkog legitimiteta samog nasilja. Shodno tome, tvrdim da je jedina istinska instanca represivnog državnog aparata – vojska, koja je posljednja crta obrane vladajuće klase od pobunjenoga proletarijata, jer jedino vojsci nije potreban, poput suda, policije

itd., ideološki legitimitet, već isključivo nadmoć u obliku proste fizičke sile. No ono što vojska nikada neće moći imati u sukobu s pobunjenim proletarijatom jest moral, borbeni moral koji pobunjeni proletarijat vodi u pokušaj stvaranja novog društva, novog društva bez eksploatacije i podčinjavanja bilo kojem autoritetu. Vojska tada ostaje plaćenička struktura, kojoj jedino što preostaje je čvrsta hijerarhija koja vrlo često u takvim situacijama nailazi na nizak i neupotrebljiv moral “baze”.

Osim distinkcije sile i ideologije, Althusser uvodi i razlikovanje između privatne i javne sfere, tvrdeći “da je jedinstveni (represivni) državni aparat sastavni dio javne sfere, dok je, naprotiv, najveći dio ideoloških aparata (u njihovoj prividnoj raspršenosti) dio privatne sfere. Privatne su crkve, partije, sindikati, obitelji, neke škole, većina novina, kulturnih ustanova, itd” (Althusser 1986:129).

Potrebno je još istaknuti i dvostruki značaj ideoloških aparata države, kao prostora klasne borbe na kojemu radnička klasa, kroz navedenu klasnu borbu, ostvaruje određene ustupke i sitne pobjede te kao prostora nad kojim je nužno da vladajuća klasa ima prevlast ako se dugotrajno želi zadržati na toj poziciji, istovremeno dopuštajući parcijalne pobjede radničke klase.

O REPRODUKCIJI PROIZVODNIH ODNOSA

Proizvodni odnosi reproduciraju se dvojako, materijalno kroz proces proizvodnje i cirkulacije te djelovanjem represivnog državnog aparata i ideoloških aparata države. Glavna uloga vladajuće ideologije upravo je reprodukcija tih proizvodnih odnosa. Među brojnim ideološkim aparatima države, u prekapitalističkim razdobljima, vodeću je ulogu imala Crkva. Ona je imala vjerske, školske, informativne i kulturne funkcije, odnosno monopol nad istima. U današnjem kapitalističkom sustavu tu je ulogu preuzela škola, kao ideološki aparat države, odnosno “školski aparat, koji je svojim funkcijama zapravo zamijenio stari vodeći ideološki aparat države – Crkvu (...); par crkva – obitelj zamijenjen je parom škola – obitelj” (Althusser 1986:135).

Genijalnost škole kao ideološkog aparata države leži u tome što ista uzima djecu u dobi kada su najpodložnija utjecaju, obvezna je i dobrim dijelom besplatna te je prikazana kao prirodna cjelina lišena svake ideologije. Škola djeci godinama usaduje “razna umijeća zaodjenuta vladajućom ideologijom (jezik, računanje, prirodopis, znanosti, književnost) ili naprosto vladajuću ideologiju u čistom obliku (moral, građansko obrazovanje, filozofija)” (Althusser, 1986:136).

Uzimajući Althusserovu tezu da je škola glavni oslonac ideološke hegemonije vladajuće klase, moguće je zaključiti da ukoliko želimo oslabiti hegemoniju vladajuće

klase možemo to učiniti upravo stvarajući vlastite škole; primjer za to su masovna osnivanja racionalističkih škola za vrijeme Španjolskog građanskog rata (1936.-1939.) ili pak “preuređivanje odnosa” u obrazovnim institucijama za vrijeme studentskih okupacija fakulteta. Također, kapitalističku hegemoniju možemo oslabiti kroz kolektivna autonomna iskustva, koja stvaramo suprotstavljajući se tom istom ideološkom aparatu države, zahtijevajući potpuno povlačenje kapitalističkog mentaliteta, npr. u obliku zahtjeva za potpuno javnim financiranim visokoškolskim obrazovanjem, iz obrazovnih ustanova.

DISTINKCIJA IZMEĐU DRŽAVNE VLASTI I POLITIČKE VLASTI

Iako smatram da je Althusser u članku *Ideologija i ideološki aparati države* ponudio značajan doprinos marksističkoj teoriji države, pokazao sam iz vlastitih anarhosindikalističkih pozicija da se s određenim dijelovima njegove studije nikako ne mogu složiti. Naime, smatram kako proces proizvodnje osim što pokreće proizvodne snage može i sputavati te iste proizvodne snage i kočiti njihov razvoj; da država nije i nikada ne može biti neutralno “oruđe” u rukama onih koji ga koriste te da zahtijevanje “radničke države” predstavlja paradoks *par excellence*. Nužno je uvesti distinkciju između državne vlasti i političke vlasti gdje se prva odnosi na postojanje i funkcioniranje unutar državnog aparata, a druga na vlast nad samim sobom kao političkim subjektom – distinkciju koju Althusser zaboravlja uvesti. Ukoliko se prihvatiti tvrdnja kako se represivni državni aparat prvenstveno oslanja na nasilje, a tek onda na ideologiju, a glavne sastavnice tog represivnog aparata predstavljaju šef države, vlada i administracija, onda se ne može tvrditi da taj državni aparat djeluje prvenstveno putem nasilja, jer da bi se samo nasilje uopće i podnosilo potreban je ideološki legitimitet istog. Naposljetku, prihvaćanje škole kao glavnog oslonca ideološke hegemonije vladajuće klase, omogućuje zaključak kako hegemoniju vladajuće klase možemo oslabiti stvarajući vlastite škole, kolektivna autonomna iskustva koja stvaramo suprotstavljajući se tom istom ideološkom aparatu države.

Nikada nije naodmet ponoviti glavnu grešku boljševika; uvijek je potrebno nanovo i nanovo podcrtavati kako je u prirodi države centraliziranje moći unutar sebe, i upravo zbog toga niti jedna država nije niti neće odumrijeti. Država je uvijek mehanizam gdje manjina, kakva god ona bila – kapitalistička u službi slobodnog tržišta ili birokratska u službi vladajuće partije – upravlja većinom, a interesi manjine i većine uvijek su suprotstavljeni, stoga manjina uvijek potiče i razvija mehanizme kako bi zaštitila svoju moć i vlast.

Zahvaljujući Althusseru možemo bolje razumjeti ideologiju i ideološku hegemoniju te uzroke iste. Istina, iako se oslanja na staru školu marksista, produbljuje tezu primata proizvodnih snaga zahvaljujući novim spoznajama sociološke znanosti.

Budući da kapital više nije sputan nacionalnom ekonomijom, već može harati diljem planeta, jednako tako mi, protivnici bezlične logike kapitala, moramo nemilosrdno iščitavati marksističke teoretičare nadopunjujući i kritizirajući ih u cilju što boljeg suprotstavljanja kapitalističkoj ideološkoj hegemoniji, internacionalno, kroz izgradnju što efektivnije strategije otpora, ali ono najbitnije je da moramo – DJELOVATI. **E**

Izbor iz literature:

Althusser, Louis. 1986. “Ideologija i ideološki aparati države”. U: *Proturječja suvremenog obrazovanja* (ur. S. Flere). Zagreb: Radna zajednica republičke konferencije Saveza socijalističke omladine.

Bakunjin, Mihail. 1979. *Država i sloboda*. Zagreb: Biblioteka Prometej.

Marx, Karl i Friedrich Engels. 2009. *Komunistički manifest*. Beograd: Centar za liberterske studije.

PRVI MEĐU JEDNAKIMA

OD ŠVEDSKOG *Sebbe*, PREKO AMERIČKOG NEO-NOIRA *Zimske kosti* PA DO POLUAUTOBIOGRAFSKE *Nevoljene*, OVOGODIŠNJI ZAGREB FILM FESTIVAL PRIKAZAO JE UJEDNAČENIJA OSTVARENJA KOJA SE ODLIKUJU PO KVALITETI I TEMATSKOJ SRODNOSTI

ANTE PAVLOV

Ovogodišnji je 8. Zagreb Film Festival u svome programu po prvi puta prikazao neke od filmova za koje bi se moglo reći da su vrhunska, ujednačena ostvarenja u ravnopravnoj konkurenciji bez očiglednih oscilacija. Međutim, tri ostvarenja s ovogodišnjega ZFF-a su prvi među jednakima. To su filmovi *Sebbe*, *Zimska kost* i *Nevoljena*.

UZLET ŠVEDSKOG FILMA *Sebbe* (*Sebbe*, 2010.) dugometražno je debitantsko ostvarenje 35-godišnjeg švedskoga režisera Babaka Najafija, inače rodenoga u Iranu, a koji živi u Švedskoj već preko 20 godina. *Sebbe* je nagrađen na ovogodišnjem Berlinaleu kao najbolje debitantsko ostvarenje i potvrda je odličnom ulaganju u švedski film. Možda je nekome ova nagrada iznenađenje, ali ne bi trebala biti, jer švedski je film oduvijek bio značajno prisutan u europskoj kinematografiji, još od prije Bergmana pa do svima poznatoga Lukasa Moodyssona. Međutim, dok je zadnjih godina švedski film međunarodno spao na samo jedno ime (Moodyssona), ako ne računamo hollywoodske prebjeg, izgleda da nam slijedi novi val švedskih filmaša. Prije Babaka Najafija na scenu je izašao i Josef Fares, a švedska je kinematografija na ovogodišnjem Berlinaleu bila zastupljena i s još tri kratka filma – *Unplay*, Joanne Rytel, koji tematizira nejednake pozicije moći u seksualnosti, zatim već prije etablirani režiser Ruben Östlund sa svojim kratkim filmom *Incident By The Bank* te Jonas Odell s *Tussilago*, koji je u Berlinu već poznati gost, budući da već posjeduje jednoga Zlatnoga medvjeda iz 2004. Babak Najafi je također proizvod izdavnoga švedskoga financiranja kratkih igranih filmova, koje prema zakonu financira država, filmska industrija te TV kuće. Pojava filmske škole iz Göteborga donijela je novu i snažnu preokupaciju u švedskoj kinematografiji, s problema imigranata skrenulo se na tinejdžere koji su u svojim sredinama potpuni autsajderi. Tako smo se mogli uvjeriti i u uspješnost *Neka ude onaj pravi* Tomasa Alfredsona, filma o tinejdžeru autsajderu, žrtvi zlostavljanja svojih vršnjaka, kojega spašava djevojčica vampirica, a koji je prije par godina pokupio veliki broj međunarodnih filmskih nagrada te smo također negdje prije godinu dana mogli gledati u zagrebačkom Tuškancu ciklus švedskih filmova o tinejdžerima. Babak Najafi nasuprot tim tendencijama nije studirao film u Göterborgu, već na prestižnom Dramatiska institutetu u Stockholmu, ali je, zanimljivo, svoj film *Sebbe* snimio upravo u Göterborgu, budući da je to snažno radnički grad, za razliku od Stockholma.

Zimska kost (2010) Debra Granik

— Zimska kost JE FILM KOJI GOVORI O PLEMENSKIM SUSTAVIMA I INDIVIDUALISTIČKIM ODLUKAMA, O SNAŽNOM OSJEĆAJU PRAVIČNOSTI JEDNE TVRDOGLAVE DJEVOJKE KOJA ULAZI U SUKOB S OŠTRIM I OPASNIM PRAKSAMA I OBIČAJIMA —

Jennifer Lawrence u *Zimskoj kosti* Debra Granik

Sebbe (2010) Babaka Najafija

AUTISTIČNOST ŠVEDSKOG DRUŠTVA *Sebbe* je priča o 15-godišnjem Sebastianu, glumi ga Sebastian Hiort af Ornäs, kojega njegov vršnjak i susjed u školi uporno sa svojim društvom ponižava i zlostavlja, iako na prvi pogled njih dvojica uspijevaju uspostaviti nekakav prisniji kontakt kada su samo susjedi, a ne i školski kolege. Međutim, da taj film ne bi završio na samo-još-jednom-filmu-o-tinejdžerima, Babak Najafi se prihvatio zanimljive teme opisivanja života niže klase švedskoga društva. *Sebbe* je povučen, nadaren za elektrotehniku te zajedno sa svojom majkom živi u jednom od betonskih blokova koje je švedska vlada gradila 60-ih godina, a sada su oznaka radničke klase. Za njih bismo mogli reći da imaju krov nad glavom, ali da im više-manje sve drugo nedostaje. Najafi je očito krenuo za time da prikaže onu vrstu društvenoga miljea koji se u švedskome filmu gotovo pa nikada nije prikazivao, ili ako jest, onda je to bilo jako rijetko. Uglavnom, Sebastian se odlučuje na radikalno obračunavanje sa svojom sredinom, međutim, na kraju ipak svoj plan ne može provesti u djelo te bježi od kuće. Taj njegov posljednji bijeg slijedi nakon potresnoga oproštaja od majke.

Najafijev film je možda pun očekivanih dramaturških situacija, međutim, ono u čemu je odličan jest prikaz autističnoga švedskoga društva prepunog emocionalno hladnih likova. U takav se opis uključuje i *Sebbe*ova majka Eva (glumi je poznata švedska kazališna glumica Eva Melander) koja je kao lik jednako antijunak kao i *Sebbe*. Njezina uloga nije uloga loše majke, jer među njima ima snažne povezanosti, njezina je uloga antimajke. To je žena čiji se sin miri s odlaskom od kuće nakon što mu je ona nakon 15 godina priznala da je cijeli svoj život žrtvovala zbog njega, a da ga nikada nije čak ni željela imati.

Možda bismo kao nedostatke filma mogli navesti slabije izgrađene likove zlostavljača Kennyja te *Sebbe*ove školske profesorice, koja pogotovo ostaje nerazrađeni lik, iako je scenarijski bilo ponuđenih momenata kada se mogla razviti u lik koji bi *Sebbe*u mogao i pomoći u nekim odlukama. Jednako tako pojava crnoga psa lutalice vjerujem da će ostati mnogim Švedanima potpuni misterij, budući da ih u Švedskoj gotovo pa i nema. Zato će nama ostalim poslužiti kao snažan simbolički momenat poistovjećivanja psa sa *Sebbe*om, što radi i sam junak. Tim više nakon scene na samom početku filma kada *Sebbe*ova majka na ulici nahrani psa, onda panično bježi dok je on uporno slijedi, a kasnije pak *Sebbe* svjedoči njegovoj smrti.

Sebastian Hiort Af Ornäs i Eva Melander u filmu Sebba Babaka Najafija

— OVE SE GODINE ŽIRI ZAGREB FILM FESTIVALA SIGURNO MORAO NAMUČITI PRILIKOM DODJELJIVANJA NAGRADA, JER JE KONKURENCIJA U DUGOMETRAŽNOME IGRANOME FILMU BILA POPRILIČNO IZJEDNAČENA I SADRŽAVALA JE OZBILJNE POBJEDNIKE RENOMIRANIH SVJETSKIH FLMSKIH FESTIVALA —

NEZAVISNI AMERIČKI NEO-NOIR *Zimska kost* (*Winter's Bone*, 2009.) američke nezavisne režiserke Debre Granik gotovo je apsolutni pobjednik ovogodišnjega Sundance Film Festivala te je s tim utegom oko vrata i stigao u Zagreb. Debra Granik je ovo drugi dugometražni film nakon uspješnoga *Down To The Bone* (2004.) s kojim je osvojila nagradu za najbolju režiju na Sundanceu. Inače, Granik koja je obrazovana kao politologinja, završila je i prestižnu newyoršku školu Tish na kojoj je diplomirala s kratkim igranim filmom, a koji je također pobrao nagrade na Sundanceu, tako da je u Utahu očito jako vole. Granik je ozbiljna i snažna autorica, podrijetlom iz američke više srednje klase (djed joj je bio poznati američki radijski i televizijski voditelj), odrasla u predgrađu Washingtona, koja se predano bavi teško probavljivim temama iz američke suvremenosti. Tako je u svome prvome filmu problematizirala mladu ženu ovisnicu o kokainu, dok je u drugome nastavila svoje tematiziranje američke društvene patologije, ali ne toliko kroz jasnu kritiku konkretne društvene sredine, koliko kroz jednostavan prikaz života bez osuđivanja, uz povremene naznake dijelova američkoga sustava, koji nas ostavlja zaprepaštenima.

Tako je u filmu *Zimska kost* mlada 17-godišnja djevojka nositeljica radnje. Ree Dolly, glumi je Jennifer Lawrence, pokušava održati svoju obitelj na okupu nakon što joj je nestao otac. Uskoro se pojavljuje lokalni šef policije koji je obavještava da ona i njezini mogu izgubiti kuću ukoliko joj se otac ne pojavi na sudu jer je kao jamčevinu založio svu svoju imovinu. Nakon toga kreće djevojičinu putovanje; i fizičko, iako se zemljopisno ne miče previše, i psihičko, što je za nju bitnije, jer prelazi put od pasivnoga izdržavatelja kazne siromašnoga života, do osobe koja snažnim odlukama, voljom i nagonom za preživljavanje, uspijeva riješiti situaciju u kojoj se ni mnogi odrasli iz njezine lokalne sredine ne bi osjećali doraslima. Međutim, ovdje također imamo i nešto drugo – ovaj film nije o trgovini drogom, ili o gorju Ozark kao prijestolnici *crystal-metha*, već je film o tome da su neke obitelji jednostavno nešto iskusile, a neke druge nisu. Moramo razumjeti i činjenicu da se američki nezavisni film u pravilu tematski snažno oslanja na priče o siromašnim ljudima koji su pritisnuti teškim životom u osiromašenim dijelovima Sjedinjenih Država te, posljedično, njihovim moralnim i emotivnim borbama popraćenim snažnim melodijama akustičnih gitara, zadivljujućim pejzažima te potpunim izostankom humora. Ovo je upravo takav, ali također i odličan film, pa mu gornji opis ne šteti kao diskvalifikacija, već prije djeluje kao katarza. Jednako tako moramo razumjeti i da je to prikaz ruralnoga siromaštva urbanoj publici srednje klase koja voli nezavisne i art filmove, a *Zimska kost* je film koji im govori o plemenskim sustavima i individualističkim odlukama, o snažnom osjećaju pravičnosti jedne tvrdoglave djevojke koja ulazi u sukob s oštrim i opasnim praksama i običajima. Tako da filmu ne nedostaje klasičnih američkih vrijednosti s kojima se publika može poistovijetiti, ali je od klasičnoga Hollywooda razlika ipak u primjeni tih sredstava pa zato imamo nezavisni američki neo-noir

film, a ne tipičnu blockbuster melodramu. Uostalom, u ovome neo-noireu svi u gorju Ozark ispadaju nekim rođacima, bližim ili daljim, pa čak to jednom prigodom primjećuje i sama Jennifer Lawrence, kada se mora suočiti sa smrtnom opasnošću, tako da se to nikako ne može povijati prema melodramatskim načelima, tim više što nam način snimanja ukazuje na snažan realistički pristup snimanju filma, način koji se ne gubi u dokumentarizmu, ali se ni ne srami njihovih međusobnih dodirnih točaka.

PROBLEMI TINEJDŽERA Što se tiče određenih kulturoloških činjenica koje saznajemo gledajući film, tu je prikaz triju problema koji su skoro pa ostali na margini. Na samom početku filma, kada glavna glumica doprati u školu svoga mlađega brata i sestru, shvaćamo da ona, iako ima 17 godina, ne ostaje u toj školi, odnosno da je od nje odustala. Međutim, u samoj školi imamo još dvije scene koje su zanimljive, prikaz velikog broja tinejdžerskih majki s djecom koje prolaze tečaj odgajanja beba, kao i vojnu vježbu postrojavanja zainteresiranih školaraca. Naime, i sama Ree, odnosno Jennifer Lawrence, mašta da jednoga dana pristupi američkoj vojsci iz razloga što za 5 godina službe može dobiti 40 tisuća američkih dolara. Iako je to itekako primamljiva svota, pokazat će se da Ree na kraju ne može pristupiti vojsci zbog toga što još nije navršila 18 godina, ali također i jer njoj i njezinoj obitelji novac treba odmah, a na isplatu se treba čekati predugo. U toj, kasnijoj sceni, do izražaja dolazi blagost američkoga vojnika, koja je možda namjerna, ali možda i neuspjelo umjetna u filmu, međutim, svakako je upečatljiva mirnoća njegovoga glasa te pedagoški pristup dok objašnjava Ree da vrlo vjerojatno malim slovima negdje na reklamnom plakatu piše da se na novac treba čekati nakon početka službe skoro pa dvije godine.

Što se tiče samoga snimanja, Granik je pogodila izborom Red One digitalne kamere, time je dobila na pokretljivosti, pa često imamo snimanje sa steady-camom. Međutim, ni najmanje se ne gubi na kvaliteti slike u odnosu na standardnu Panavisionovu opremu, dapače, razlika se ne primjećuje. Tomu zasigurno pomaže i odlična fotografija, odnosno ugodaj presvučen tamnim tonovima. Režijski je gotovo nevjerojatno odlično građenje emocije, međutim, dramaturški se film odvija previše jasno. Uostalom, Jennifer Lawrence je baš u svakoj sceni pa sigurno i to snažno pridonosi određenom vizualnom pomaku.

Nezavisni američki film svake godine izbaci jednu novu mladu glumicu. Kao što je svojevremeno npr. Ellen Page načinila ogroman korak preko filma *Juno*, tako je sada i 20-godišnja Jennifer Lawrence dobila odličnu priliku, iako iza sebe ima već veliki broj glumačkih ostvarenja. Primjerice, mogli smo je gledati u *The Burning Plain*, debitantskom režijskom filmu Guillerma Arriage, inače poznatog scenariste filmova *Ammores Perros*, *21 Gramm* i *Babel*, u kojem je ostvarila ulogu koja joj je donijela prvu ozbiljnu nagradu na festivalu u Veneciji, onu za nadoilazeću mladu nadu. Jednako tako se očekuje i debitantski režiserski uradak Jodie Foster, *The Beaver*, u kojem Lawrence glumi uz Mela Gibsona.

NEVOLJENA, ALI NESLOMLJENA *Nevoljena* (*The Unloved*, 2009.) nam donosi jednu poprilično intimističku te djelomično i autobiografsku priču britanske glumice i režiserke-debitantice Samanthe Norton. Norton, glumica koja se proslavila ulogama u filmovima *Minority Report* ili *Control* sama je od svoje 7 godine odrastala djelomično u udomiteljskim obiteljima, a djelomično u domovima za nezbrinutu djecu. Glavnu ulogu Lucy u filmu *Nevoljena* međutim glumi mlada engleska glumica Molly Windsor, čime je Norton svjesno išla protiv toga da uzima naturščike, suprotno primjerice Najafiju.

Lucy, koju glumi Molly Windsor, 11-godišnja je djevojčica koja živi s ocem zlostavljačem te jednom prilikom nakon što je pretuče završava u domu za nezbrinutu djecu. U domu se zbližava s problematičnom tinejdžerkom koju seksualno iskorištava jedan od domskih socijalnih radnika.

Nevoljena nije tipičan "glumački" film, budući da se u njemu dijaloška scena pojavljuje poprilično kasno, a svi su eksterijeri snimani dugim i ponešto kontemplativnim

kadrovima. Film otvara molitva koju izriče mala Lucy, čime režiserka snažno iskazuje duhovnu snagu filma, a u sljedećem kadru Lucy leži na starom tepihu u minimalistički uređenom dnevnom boravku u obliku križa, dakle na leđima, skupljenih nogu i raširenih ruku, što nam šalje snažnu poruku kakav ćemo film gledati. Što se tiče isključive koncentracije na vizualno i lirsko, situacija se donekle mijenja kada Lucy dođe u dom za nezbrinutu djecu pa se od toga trenutka film temelji na snažno opisanim likovima, a ne više toliko na vizualnosti, iako je i ona donekle zadržana režijskim tehnikama i samim stilom kojega se Samantha Norton pridržava od samoga početka. Što se tiče same glumice Molly Windsor, ona tijekom cijeloga filma zadržava fascinantan stoicizam. Čak i u trenucima kada bježi iz doma kod svoje majke koju suočava s pitanjem zašto je ne želi i zašto ne može živjeti s njom te nakon što je majka lakonski šalje autobusom natrag u dom. Nakon serije prevrata koje je Lucy doživjela, odvajanje iz škole, smještaj u dom gdje je izložena promatranju seksualnoga i tjelesnoga zlostavljanja te drogama, nakon što završi u zatvoru, nakon što je ponovno odbaci majka – Lucy je i dalje osoba koja nije slomljena, ali joj definitivno treba pomoć. Samantha Norton je možda izgubila na dramatici nakon što je napravila takav lik, međutim sasvim sigurno je njezina namjera bila uprijeti prstom u britanske socijalne službe, tim više nam to pokazuje posljednjim kadrom kada Lucy sjedi u autobusu i gleda ravno u objektiv kamere. U svakom slučaju, nakon svega, film bi se vrlo lako mogao prevesti i kao "nevoljeni".

Sva su nam tri filma pokazala slične glavne likove, na neki način antijunake, ali su u svojoj pojavnosti i snažno pojedinačni. Sebba nije u potpunosti lik poput Ree iz *Zimske kosti*, jer njihovi su putevi različiti, on odlazi, a Ree dovodi u red i sebe i obiteljsku situaciju. Međutim, zato je Sebba sličan Lucy iz *Nevoljene*, ili bolje rečeno, on kao da je druga varijanta scenarija koji se Lucy mogao odviti u njezinom životu da je uspjela ostati s majkom koja je nije željela. Kako bilo, ove se godine žiri Zagreb Film Festivala sigurno morao namučiti prilikom dodjeljivanja nagrada, jer je konkurencija u dugometražnome igranome filmu bila poprilično izjednačena i sadržavala je ozbiljne pobjednike renomiranih svjetskih flmskih festivala. Možda su se upravo iz toga razloga kritičari dogovorili da sva tri ova filma nagrada i zaobide, a da je ove godine dobije još jedan Berlinaleov film – *Pljačkaš* Benjamina Heisenberga. ■

MAJKA SVEGA ZLA JE... CINIZAM

DVADESET GODINA NAKON ŠTO JE IZJAVIO DA JE POHLEPA DOBRA, JEDAN OD NAJPOZNATIJIH FILMSKIH BROKERA VRATIO SE DA BI POKAZAO KAKO IZGLEDA "KAPITALIZAM S LJUDSKIM LICEM"

SREĆKO HORVAT

Wall Street: Novac nikad ne spava, Oliver Stone, 2010.

Gordon Gekko se vratio. Malo je filmskih junaka čiji se povratak toliko iščekivao i najavljivao. Terminator. Superman. Batman. Alien. Ima ih još nekoliko. U svakom slučaju, malo je filmskih citata koji su okoštali i postali toliko sveprisutni i svakodnevnici poput "Pohlepa je dobra". Čak je australski premijer kao komentar na financijsku krizu 2008. u svom govoru pod naslovom *Djeca Gordona Gekka* izjavio da je "možda došlo vrijeme da priznamo da nismo naučili potpunu lekciju ideologije da je pohlepa dobra. Danas čistimo nered Gekbove djece 21. stoljeća".

I sam Michael Douglas u nedavnom intervjuu za *Süddeutsche Zeitung* na vlastitom primjeru pokazat će da je Gekko postao stvarniji od filma, da se, ajmo to tako reći, oteo kontroli: "Ne mogu vam uopće reći koliko se to puta dogodilo. Sjedim u nekom restoranu, želim upravo platiti, a iza mene stoji broker ili neki hedgefond-menadžer, tapša me po ramenu i kaže: Hvala, čovječe, zbog vas sam na Wall Streetu. Tada uvijek poželim reći, hej, ali on je bio zlikovac – no u međuvremenu shvatim da to nema nikakvog smisla". Kako je, dakle, Gordon Gekko postao pozitivac?

"POHLEPA JE LEGALNA" Tamo, kasnih osamdesetih, točnije 1987. kada je izašao prvi *Wall Street*, Gordon Gekko je beskompromisan menadžer koji se nije susprezao od uništavanja čitave jedne aviokompanije samo zato jer može. Zato jer je to dio igre. Zato jer diže adrenalin. A usput i bankovni račun. Pa ipak, Gekko je na kraju, zahvaljujući svom mladom protežeu završio u zatvoru.

Sada, 20-ak godina kasnije, Gekko je ponovo na slobodi. No Gekko nije glup. Po izlasku iz zatvora napisao je knjigu pod nazivom *Je li pohlepa dobra?*, koja očekivano ubrzo postaje bestseller. Gekko se pojavljuje na televiziji i diljem zemlje drži predavanja i potpisuje primjerke štiva koje upravo u doba financijske krize postane traženije no ikad prije. Na jednom od predavanja, gdje uz "običnu" publiku ipak prevladavaju zadivljeni mladi menadžeri i brokeri, Gekko će izjaviti ključnu rečenicu novoga *Wall Streeta*: "Netko me podsjetio da bih prije bio rekao da je pohlepa dobra, no sada je pohlepa legalna".

I premda se čini da naš antijunak time revalorizira svoj nekadašnji *credo* i usput baca rukavicu u lice spekulativnog kapitalizma, stvari su, dakako, ponešto zamršenije. Tek što je izrekao da je pohlepa postala legalna, Gekko se neće toliko usmjeriti na porijeklo problema, koliko ponoviti ono što su i vodeće banke ponavljale kad je izbila kriza u SAD-u: "Zbog pohlepe moj barmen ima tri kuće koje si ne može priuštiti. On nema gotovine. Zbog pohlepe vaši roditelji imaju kuću od 200 000 dolara, a za ekstra 50 000 kupuju plazma televizore, mobitele, kompjutore i SUV-ove, a zašto ne i drugu kuću? Kupovina kuća u Americi samo raste". Krivi smo, dakle, mi – potrošači.

No, kao što smo već rekli, Gekko nije glup. Pa će dodati: "Istina je da smo svi dio toga, banke, potrošači, oni troše svoj novac i sve ide u krug... Majka svega zla je spekulacija. Ona je sistematska, zloćudna i globalna, poput

raka. To je bolest i moramo se boriti protiv nje". Ali taman kada bismo rado pomislili da se prvoborac nekadašnjeg sistema uspravio protiv istog tog sistema, i da će poput pravog antijunaka koji poznaje pravila igra poremetiti ta pravila igre i donijeti dugo očekivani lijek za tu bolest, Gekko na kraju postavlja retoričko pitanje koje bi vjerojatno postavio svatko iz publike da ih on sam nije preduhitrio: "Kako se možemo boriti protiv te bolesti?". Odgovor glasi: "Tri riječi: KUPITE MOJU KNJIGU". Naravno, morat ćemo dočekat kraj filma kako bismo vidjeli koje je njegovo rješenje.

KAKO POSTATI CAPTAIN AMERICA

No prije spoilera valja nam pogled najprije ukratko baciti na radnju. U publici se tijekom predavanja nalazi i Jacob "Jake" Moore koji radi za jednu od najvećih investicijskih banaka na Wall Streetu. I on je, dakako, oduševljen govorom i povratkom Gordona Gekka. Jake, naime, nije jedan od onih jupijevskih zlih brokera kojemu je samo do bonusa, već investicije želi usmjeriti u alternativne izvore energije i to ni manje ni više nego fuziju. Kada od svog šefa ipak dobije bonus od nekih milijun i pol dolara, on će to kao svaki "pošten" čovjek iskoristiti da kupi (doduže, skup) prsten svojoj budućoj ženi i (još skuplju) kuću.

No izbila je financijska kriza. Investicijska banka baš i ne talasa, štoviše, država ne daje zajam, a Jakeov starovječni šef poput japanskog samuraja odluči skončati "poštenom" smrću, samo što ne poduzima harakiri, već se na njujorški način, nakon što je na kiosku kupio (i usput izrekamirao) Lay's čips, baca pod metro. Jake je osupnut i odluči poduzeti osvetu. Naime, rival njegova šefa je spriječio državu da spasi banku pa je logično da se Jake infiltrira u neprijateljske redove.

I tu se opet vraća Gordon Gekko. Koga drugog uzeti za svog mentora nego starog iskusnog lisca koji u rukavu ima apsolutno sve trikove? Koga drugog nego oca svoje buduće žene? Gekko i kćerka, naravno, nisu u dobrim odnosima pa Jake i on sklapaju svojevršni razmjenski posao (koji će se kasnije pokazati kao "ugovor s davlom"): Gekko će pomagati svom budućem zetu, a ovaj će zauzvrat dati sve od sebe da se otac i kćerka ponovo zbliže. Što se neće pokazati nimalo lakim.

Ukratko, Jake malo pomalo uspijeva zamrsiti planove svom rivalu, a Gekko se nakon par debakla ipak iznova zbližava sa kćerkom. No, kao i uvijek, postoji trik. Vrag, tj. novac, nikad ne spava. Ubrzo saznajemo da je snalažljivi Gekko neposredno pred zatvor u sigurnu švicarsku banku položio stotinu milijuna dolara koje može preuzeti njegova kćerka. Ona pak na to, smatrajući da je otac uništio cijelu obitelj i njezin život, iz principa nije ni pomislila. Ali sada kada je tu Jake, koji je uvjerava da bi podizanjem tog novca i ulaganjem u istraživanje fuzije postala ni manje ni više nego novi Captain America, na horizontu se smiješi ne samo buduća obiteljska sreća, već i napredak za čitavo čovječanstvo.

PRESKOČITI AKO NE ŽELITE

SPOILER! Pokazuje se, međutim, da nije tako lako prebaciti pare u Ameriku, jer bi Jakeova nevjenčana supruga mogla završiti

u zatvoru zbog utaje poreza pa uskače – a tko drugi? – otac koji će to učiniti zahvaljujući svojim starim kontaktima. Nekoliko dana kasnije, novci nisu sjeli na račun budućih mladenaca, Gekko je ispraznio svoj luksuzni stan i sada je u Londonu gdje se opet bacio u biznis. Njegova kćerka je odlučila zauvijek odustati i od vlastitog oca i od budućeg muža koji se pokazao kao njegova blijeđa i naivna kopija. Potpuno devastiran i očajan Jake ga ipak nekako pronalazi i odlučuje se na posljednju tobože moralnu, a patetičnu gestu – donosi mu ultrazvuk njegova nerodenog unuka. Da je mladi broker išta naučio od prvog *Wall Streeta*, već bi unaprijed znao koliko je taj potez promašen. Gekko, unatoč kratkom oklijevanju, ne mari puno. Dapače, onih stotinu milijuna dolara je toliko pametno uložio da je uspio namaknuti milijardu.

I evo najavljenog spoilera: Jake pomaže svojoj nesuđenoj supruzi noseći neke stvari s ulice u njezin stan. Taman kada se rastaju, bane Gekko koji kaže da je anonimno uplatio sto milijuna dolara na račun za istraživanje fuzije. Ispričava se i pita može li postati djed, Jake poljubi svoju sada ponovo suđenu buduću suprugu, a godinu dana kasnije oni slave sinov prvi rođendan, na kojem je prisutan i djed. Happy end. A Gekko je napokon postao pozitivac. Ili ipak ne?

Ne treba nam doktorat iz *happiness studies* kako bismo uvidjeli tko je tu najviše profitirao. Samo je jedan pobjednik *Wall Streeta*, a to je uvijek Gekko. Ne samo da je na kraju filma ponovo postao ono što je oduvijek htio i trebao biti, milijarder, nego je pritom dobio i nešto što čak i u brokerskim krugovima – naravno, onda kada su pare već na računu pa treba smiriti savjest – kotira više od bilo kakvog novčanog bonusa, a to je moralni bonus: Gekko je konačno postao djed, pomirio se s kćerkom i osigurao nasljedstvo. Način na koji je to postigao ne može se okarakterizirati nikako drugačije nego kao – cinizam.

Čak nam ni osnove matematike nisu potrebne kako bismo providjeli Gekkovu računnicu. Najprije je uzeo 100 milijuna dolara od kćerke, ubacio ih u more spekulacije u kojem savršeno dobro pliva čak i kada je najveća oluja poput financijske krize, a potom je, naravno nakon što je zgrnuo bogatstvo, vratio tih 100 milijuna dolara ne bi li oprao nečistu savjest i pritom još postao i filantrop koji ulaganjem u istraživanje fuzije doprinosi razvoju alternativnih izvora energije. (Cinik bi dodao: pa zašto mu se kćerka onda uopće buni, na kraju je sve ionako ispalo baš onako kako je trebalo, osim što će joj otac usput imat osiguranu penziju.)

KAPITALISTIČKI REALIZAM

Ako se prisjetimo da je Oliver Stone bio taj koji je usred financijske krize rekao da je najbolje da država ne intervenira pa da banke propadnu i da se tako možda omogućiti stvaranje nekog boljeg sustava, onda je ovaj kraj teško ne iščitati kao prvoklasnu ironiju. Nastavak *Wall Streeta* jasno pokazuje u kojem se smjeru razvio spekulativni kapitalizam. Milijuni su se pretvorili u milijarde. Dodano je nekoliko nula na kraj. Banke su se i same bacile u spekulacije i dok je nekad barem postojala razlika između

investicijskog sektora i kreditnog sektora, sada su kreditne i investicijske banke jedno te isto. I dok je s jedne strane spekulacija savršeno virtualna (milijuni se pretvaraju u milijarde nerijetko na osnovi glasina i vjerovanja u vrijednost nekih dionica), ono što imamo više nije samo spekulativni kapitalizam, nego kapitalistički realizam. Jer zašto inače "pošteni" starovječni menadžer gricka Lay's čips prije nego što se baci pod metro, a Gekko za večerom naručuje Heineken?

Čak i ako nemate kompulzivno-opsesivni poremećaj ili borbu protiv kapitalizma ne shvaćate toliko (ne)ozbiljno da idete brojati sve brendove koji se pojavljuju u nekom filmu, nemoguće je oduprijeti se tom iskušenju. *Wall Street 2* nas je u dva sata bombardirao s 40 različitih reklama: Ducati, Nintendo, Ferrai, CNBC, Bulgari, Barton Perreira Halston, Lay's, NY1, Belstaff, Shun Lee, Vacheron Constantin, Bed Bath and Beyond, NY Daily News, Apple, Red Bull, The Bowery Hotel, Heineken, DELL, LG, Arai, Degree, Gucci, Johnnie Walker, Forbes, Perrier, Bloomberg, CNN, Borders, Blackberry, Dow Jones, Toyota, Jack Daniels, Dunkin' Donuts, Ferragamo, Voltz, The New York Post, Arai, Qdoba, itd.

I tu se najbolje ostvaruje naziv drugog nastavka brokerskog manifesta: *Novac doista nikad ne spava*. Ono čemu nas je Gordon Gekko poučio ovaj put jest da smo stupili u doba kapitalističkog realizma u kojem možda više nema kritike kapitalizma bez implicitne ili eksplicitne, nesvjesne ili svjesne, hotimične ili nehotimične, reklame kapitalizma. *Capitalism is here to stay*. Ili kako je to nezaboravno rekao Fredric Jameson, "lakše je zamisliti kraj svijeta, nego kraj kapitalizma". U samo dvadesetak godina, koliko je prošlo od prvog *Wall Streeta* do drugog, kapitalizam se iz divljeg spekulativnog kaosa u kojem vladaju brokeri isključivo željni profita uspio pretvoriti u sustav u kojem najgori likovi imaju trunku ljudskog dostojanstva i daruju milijarde. Gekka nije izmislio Oliver Stone, nego Bill Gates. Majka svega zla više nije spekulacija. Majka svega zla je cinizam.

Uzmite recimo *Wired*. Ako ste tijekom financijske krize 2008. kontinuirano imali priliku pratiti tiskano izdanje tog popularnog časopisa za novu tehn-elitu, onda ste sigurno teško mogli preskočiti brojne reklame za automobilsku industriju. Ne, nije tu glavni heroj bio SUV ili veliki američki polukamionet. To je ipak svijet prvoga *Wall Streeta*. Sada su glavni vjesnici novoga doba automobili koji se pogone alternativnim izvorima energije. I ne samo da se u *Wiredu* reklamiraju automobilske giganti kao što su Ford, Toyota ili Jaguar. Ne, to nije dovoljno, kao "zelene" reklamiraju se čak i aviokompanije. Pa čak "zeleni" i gadgeti. I to je svijet u kojem Gordon Gekko veoma dobro pliva. Zašto? Zato jer je priča manje-više ostala ista, samo su se promijenile okolnosti, a time i vokabular. Nemojte stoga da vas zavara poput cigle ogromna stara Motorola koja po izlasku iz zatvora dočeka našeg brokerskog antijunaka. To nije znak da su se vremena nepovratno promijenila. Upravo suprotno. Sve se mora promijeniti da bi sve ostalo isto. **E**

čudna šuma

ISPOD RUBA PAMETI

PROIZVOLJNA I SUBJEKTIVNA TIPIZACIJA HRVATSKIH INTELEKTUALACA NA TRAGU POLEMIIKA O TOME KOJI SU BEDASTIJI OD KOJIH. PROIZVOLJNA I SUBJEKTIVNA UTOLIKO ŠTO JE DOŠLA KROZ NADNARAVNU VIZIJU, DAKLE NIŠTA MANJE TOČNA I ISTINITA

NENAD PERKOVIĆ

Dok sam sjedio na panju, na rubu Čudne šume, promatrao Livadu Hrvatsku, čitao let ptica i brusio sjekiru odmjerenim pokretima, vidio sam šest utvara, tri muške i tri ženske. Nekako arhetipski, premda to nisu, izdvojile su se iz mnoštva na Livadi. Kako su se približile, razgolitile su se pomalo banalno, i ja sam mogao vidjeti:

HRVATSKI LIJEVI INTELEKTUALAC Riječ je o finom gosponu koji je studirao na nekom društvenom fakultetu jedan od onih civilizacijski manje-više nepotrebnih studija; zgodna prigoda da se nečim što je lijep hobi odmah i profesionalno bavi. Negdje usput je pokupio nekakav mutan osjećaj za socijalnu pravdu i osjetljivost pa ga pokatkad malo muči neugoda što mu neka žena sa sela, ili umirovljenica, ili nezaposlena samohrana mater, dolazi čistiti po kući. Nije da nije marljiv, ali nije da bi baš radio bilo što kao neki proleter. Ta diskrepancija ga pomalo udaljava od omiljene mu radničke klase. Nju također radije doživljava kao pomalo maglovit teorijski pojam, a ne kao konkretne priproste muškarce i žene koji se gradskim prijevozom gužvaju na posao i s posla, ukoliko ga imaju. Politički nastoji biti korektan, ali se uvijek iznova čudi da je njegova opcija izgubila izbore. To je sklon pripisivati ružnom vremenu u nedjelju na dan izbora i začudnoj disciplini protivničke glasačke mašinerije. Naivan je, pa nikad ne dovodi u pitanje politički program vlastite opcije, drži ga racionalnim, pa samim tim i idealnim. Na žalost, eterične utvare njegovog apstraktnog pojma radničke klase nikad se ne spuste na zemlju na dan izbora da bi glasovali, a oni musavci iz tramvaja, izgleda, uvijek masovno glasuju suprotno. I teorijski i praktično, to izgleda kao nerazriješiv gordijski čvor demokratskog političkog sistema, a jedini racionalan odgovor koji može smisliti jest da su svi drugi iracionalni. Vlastitu besramnost zagovaranja klase kojoj već po komoditetu vlastite pozicije ne pripada ne primjećuje, barem ne kao nešto čudno. Rado će sebi objasniti kako je upravo on, taj i takav, nekakva "avangarda".

HRVATSKA LIJEVA INTELEKTUALKA Emancipirana. Psuje kočijaški. Voli se angažirati po civilnim udrugama feminističke provenijencije. Može popit ohoho. Za razliku od svog dobroćudnog muškog kolege ta bi znala što i kako kad bi se dočepala diktatorske vlasti. Sve u svemu, ne bi nam bilo lako.

HRVATSKI DESNI INTELEKTUALAC Za razliku od lijevog blesana (vidi gore zašto), ovaj zaista i nosi stigmatu glupana. Čak i kad je sasvim pametan, dapače, kad je vrlo inteligentan. To je zbog konzervativizma. Kako u nas i nema bog zna kakvih vrijednosti i civilizacijskih dosega koje bi trebalo konzervirati, on se drži onog što ima: nacionalnog ponosa, pa makar i bez pokrića, Crkve kao etičkog autoriteta, seljačkih korjena i ognjišta kao ideala. Najradije bi natjerao ljude da žive u bajtama slamom pokrivenim ili kamenim izbama i vade vodu iz bunara, otprilike kao u vrijeme prije elektrifikacije. Često

je i sam sa sela, negdje iz pasivnih krajeva. Romantično vjeruje u mudrost seljaka, etičnost klera, i čestitost napačene nacije. Tako mu se vole pobrkati lončići pa za prefriganog selskog dilkoša drži da je baštinik narodnog genija, za komotnog oportunističkog materijalistu u liku seoskog župnika da je inkarnacija duhovne i moralne vertikale zajednice, a da patnju sunarodnjaka uzrokuje vanjski neprijatelj, nebrojen i vječan, nikad vlastiti lupež. Za razliku od zbunjenog lijevog kolege svjestan je, doduše mutno, jer mu kapacitet nije prevelik, utjecaja viših sila, ali iz nekog razloga (opet taj vražji kapacitet) vjeruje u njihovu pristranost na vlastitoj strani. Tako mu je stalni izvor frustracija kad se više sile, uključujući one prirodne i one natprirodne, pokažu sasvim nezainteresiranim u tom smislu.

HRVATSKA DESNA INTELEKTUALKA Zna svoje mjesto. Majka topovskog mesa. Jezičavija od muških kolega, tih tumplesa. Za razliku od njih ta bi znala što i kako kad bi se dočepala diktatorske vlasti. Sve u svemu, ne bi nam bilo lako.

HRVATSKI "GRADANSKI" INTELEKTUALAC Rijetka zvjerkica, premda se pomalo množi, jer je "moderan". Puno češće zastupljen u prirodnjačkim i tehničkim strukama. Ako nije sasvim i beznadno apolitičan, obično je ideološki bastard, ili hibrid, kombinirajući pojedine elemente s ove ili one strane u manje ili više logičnu cjelinu. Na primjer, može mu biti sasvim prihvatljivo da moderna politička nacija predstavlja razumljiv okvir kulturnog i ekonomskog života, ali ne vidi što bi se religija imala plesti u to. Ili; može mu biti prihvatljiva potreba za klasnom solidarnošću, ali ne vidi kako u to uklopiti kozmopolitski individualizam. Desni i lijevi zbog toga će ga držati smušnjakom jer se njima njihov smušeni kompleks ideja čini kristalno jasnim.

Ako nije hibrid, bit će sklon alternativnim, najčešće njeudžovskim koncepcijama "energetskih polja" i sličnim singularitetnim idejama svemira, pa onda i politike i društva. To je, pokazat će se, još najmanje naporan tip, ako ga se ne provocira previše da pobliže elaborira "svoje" ideje.

HRVATSKA "GRADANSKA" INTELEKTUALKA Budući da je emancipirana, isto što i za građanskog intelektualca vrijedi i za nju. Ali ta bi znala što i kako kad bi se dočepala diktatorske vlasti. Vjerojatno bismo dobili neku new age inkviziciju. Sve u svemu, ne bi nam bilo lako.

"ČVRSTA RUKA SRCA MOG" Čovjek koji se prikloni lijevoj opciji kao da se dobrovoljno odrekao pola mozga. U mladosti je još oprostivo, ali nitko u zrelijoj dobi nije čist sa samim sobom ukoliko se deklarira kao lijevičar. Ili je licemjer, besraman u svojoj intelektualnoj komociji, ili mu nedostaje pola od svega što čovjeka čini čovjekom...

Hoćeš reći da je onim kretenima s desnice mozak potpun?!

Zapravo jest. Samo što je premalen.

Stvarno smo nigdje. U ovom društvu jednostavno nema prostora za malobrojne

koji raspolažu dovoljnim humanim misaonim i inim kapacitetima te im ne pada na pamet opredijeljivati se po desno-lijevim šablonama. Šikanira ih se, ili se sami, dragovoljno, izoliraju.

Težnja lijevom ili desnom, od intelektualno-teorijskog pa do ulično-praktičnog nivoa izgleda da nije ništa drugo nego pri-tajena čežnja ljudi za čvrstom rukom nehumane diktature. Da ogrije i popuni prazna srca, kad su već glave prepune (nekog tuđeg) smeća. ■

PERUNOV ŽRVANJ I JURJEVO KOPLJE

POVODOM ZNANSTVENOGA SKUPA Perunov žrvanj i Jurjevo koplje ODRŽANOGA U ORGANIZACIJI UDRUGE ŽRVANJ IZ ŽRNOVNICE, OGRANKA MATICE HRVATSKE PODSTRANA TE ODSJEKA ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU; PODSTRANA I ŽRNOVNICA, OD 8. DO 10. LISTOPADA 2010.

TIBOR KOMAR

Medunarodni skup *Perunov žrvanj i Jurjevo koplje* organiziran je kao svojevrsni nastavak znanstvenoga djelovanja na području istraživanja tragova ostataka stare slavenske vjere i mita u prostoru koji se već nekoliko godina provode u okviru znanstvenoga projekta *Sakralna interpretacija krajobraza* dr. sc. Tome Vinščaka, a čiji je cilj rasvijetliti ono vrijeme kada Slaveni naseljavaju današnje prostore, sa sobom donose svoja vjerovanja i svjetonazor te ih na sebi svojstven način implementiraju u fizički prostor koji zaposjedaju. U nedostatku izvornih pismenih svjedočanstava ili relevantnih materijalnih ostataka, metoda kombiniranja zaostalih fragmenata imena nadenih u toponimima s ostacima usmene tradicije upravo je ona koja u posljednje vrijeme donosi i zanimljive rezultate. Poznato je da se prelaskom Slavena na kršćanstvo na ta mjesta postavljaju kršćanski supstituti. Tako se često na mjestu prethodnoga štovanja boga gromovnika Peruna danas nalazi obilježje kršćanskih figura poput sv. Ilije ili sv. Jurja, a što se već u naslovu ovoga skupa dalo nagovijestiti budući da na gorskom masivu Perun kraj Splita postoje čak dvije crkvice posvećene sv. Jurju.

MIT U PROSTORU Istraživanja *mita u prostoru*, koja su aktivnije započela prije pet godina u području iznad grada Mošćenica na padinama Učke podno brda Perun u Istri, ovim su skupom upotpunjena i na drugom važnom lokalitetu koji također nosi ime staroslavenskoga vrhovnog boga. Naime, gora Perun iznad Žrnovnice i Podstrane, uz onu Mošćeničku te istoimenu blizu Vareša u Bosni i Hercegovini, zapravo je jedini nositelj tog toponima u ovom dijelu Europe. Upravo stoga bilo je pravo zadovoljstvo čuti što o kulturnoj važnosti ovoga prostora misle znanstvenici iz aspekta svoje struke. Tako se ovim skupom kulturno i povijesno ovaj vrlo značajan prostor Poljica nastojao smjestiti u kontekst interdisciplinarnih istraživanja koja se posljednjih nekoliko godina na području Hrvatske te Bosne i Hercegovine provode u sklopu projekta *Sakralna interpretacija krajobraza* Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, pod vodstvom dr. sc. Tome Vinščaka. Unutar projekta, do sada su istraživanjima provedena u Istri na lokalitetima Mošćenice, Trebišća, Perun, Gračišće, Perunčevac, obrađeni su i uvala i poluotok Veles kod Novog Vinodolskog, Pag, Zlabin, Konavle, Pelješac, Brač, Sveto Brdo na Južnom Velebitu te Vareš u BiH na lokalitetima Perun i Mogoš. No, ponajviše toponima koji nas upućuju na pretkršćansku mitologiju nalazimo jugoistočno od

Splita, u predjelu Žrnovnice, Podstrane i srednjih Poljica te se činilo vrlo prikladnim da se ovaj znanstveni skup održi upravo na ovom prostoru.

Prvo je predavanje održao profesor emeritus Vitomir Belaj pokušavši objasniti porijeklo toponima *žminjača* koji nalazimo na prostoru Žrnovnice i Podstrane, a koji se do sada usko vezao uz riječ *zmija*. Tako Vitomir Belaj zaključuje kako postoji i mogućnost da taj toponim dolazi i od riječi *žmikati* te potkrjepljuje tezu nekim primjerima iz sakralnoga pjesništva. Nadalje, Mario Katić sa Sveučilišta u Zadru predstavio je nekoliko mogućih objašnjenja porijekla i značenja fenomena *mirila*, osobito u kontekstu krajobraza kao izvora znanja o organizaciji prostora. *Mirila*, svojevrsni "kameni spomenici duše", uzdizani su uz ceste i putove, na čistinama i uzvišenjima te neposredno ispred groblja, a kao moguće interpretacije javljaju se usporedbe sa stećcima ili objašnjenja da su to mjesta "povratka" duše na Dušni dan. Suzana Marjanić s Instituta za etnologiju i folkloristiku objasnila je mitološku poveznicu perunike (u nekim područjima znanom npr. i kao *bogiša*) s imenom boga Peruna te problematiku s kojom se susrećemo kod interpretacija raznih autora – etnologa i filologa – koji su se bavili ovom temom, i s obzirom na činjenicu da je perunika 2000. godine proglašena hrvatskim nacionalnim cvijetom. Topografiju Župe dubrovačke u mitskom kontekstu prikazao je student Ivica Kipre koji je tijekom nekoliko posljednjih godina iz velikog broj arhivskih izvora te iz vlastitih terenskih istraživanja postavio temelje za neka buduća istraživanja i na tom prostoru. Jevgenij Paščenko s Odsjeka za ukrajinstiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu u kratkom je predavanju pokušao objasniti potencijalni ukrajinski pravac hrvatske etnogeneze te moguće perspektive zajedničkih hrvatsko-ukrajinskih znanstvenih napora u tom smjeru. Vladimir P. Goss u predavanju naslovljenom *Panončev hommage don Anti Škobalju* ukratko se prisjetio vrijednosti kojima je ovaj vrijedni svećenik zadužio hrvatsku znanost, posebice možda i nedovoljno cijenjenom knjigom *Obredne gomile*. Prvi dan skupa zaključio je arheolog Andrej Pleterski iz Znanstvenoraziskovalnog centra SAZU iz Ljubljane prikazom najnovijih rezultata istraživanja o teritorijalnim značajkama staroslavenske župe, tj. najmanje prostorne jedinice na kojoj se temeljio životni ustroj Slavena. Pleterski je čitanjem *Poljičkog statuta* došao do zanimljivih komparativnih spoznaja i stavio naglasak na jezičnu konstrukciju iz ovoga Statuta "vrv pojati" u značenju "tvoriti red" za koju smatra da je zapravo

— GORA PERUN IZNAD ŽRNOVNICE I PODSTRANE, UZ ONU MOŠĆENIČKU TE ISTOIMENU BLIZU VAREŠA U BOSNI I HERCEGOVINI, ZAPRAVO JE JEDINI NOSITELJ TOG TOPONIMA U OVOM DIJELU EUROPE —

bila temelj svih mjerenja pri konstrukciji slavenskih kuća i naselja.

PROSTOR U MITU Drugi dan, radni dio skupa nastavio se u Žrnovnici uvodnim predavanjem akademika Radoslava Katičića koji je objasnio razliku između pretkršćanskoga Jurja te kršćanskoga sv. Jurja kao i sve konotacije spajanja ova dva lika u jednog. Akademik Mislav Ježić u zanimljivom predavanju pod naslovom *Krsna podiže brdo Govardhanu – pobjeđuje li to u indijskoj inačici Veles Peruna?* pokazao je kako je komparativnim čitanjem izvornog indijskog teksta došao do vrlo izvjesnih zaključaka o zajedničkom temelju staroindijskih i staroslavenskih mitova. Žrnovnica i Podstrana su povijesno oduvijek bila važna mjesta te na širem području nalazimo bogata antička i mlada nalazišta. Tako je Vedran Barbarić s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu predstavio svoje viđenje Silvanovog reljefa iz Žrnovnice, inače vrlo čestog motiva koji nalazimo na kamenim prikazima ovoga prostora. Na navedenu se temu nastavio Ante Milošević iz Muzeja arheoloških spomenika Split koji je predstavio svoju detaljnu analizu Žrnovske ploče koja se nalazi na župnoj crkvi u Žrnovnici, a za koju smatra da prikazuje gromovnika Peruna koji kopljem ubija dlakavu zvijer te ju izvorno smješta u 8. stoljeće. Goran P. Šantek s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu svojim izlaganjem *Prostor u mitu* pokušao je staviti naglasak upravo na odnos ova dva pojma te se osvrnuo na neka moguća tumačenja i kritike ovog pristupa. Tomo Vinščak dao je kratak pregled rezultata najnovijih terenskih istraživanja koja se provode na području Žrnovnice i Podstrane u okviru već spomenutog projekta te moguće smjernice daljnjih znanstvenih propitivanja. Bozidar B. Yerkovich izlaganjem pod naslovom *Tehnokratski monokulturalizam* podsjetio je sudionike i goste da razmotre i vrlo bitan ekološki aspekt pri svojim budućim nastojanjima da se područje Žrnovnice i Podstrane pretvori u važno kulturnoturističko središte. Upravo izlaganjima o mogućem potencijalu razvijanja u ovom smjeru skup su zaključili predstavnici

udruge Žrvanj Ivan Aljinović i Ivica Lolić. Kao predstavnici mjesne udruge predstavili su svojevrsni pogled u budućnost te naglasili mogućnosti koje se otvaraju lokalnom stanovništvu da iskoristi zamah ovih znanstvenih istraživanja kako bi se omogućio prosperitet i ovog područja, pomalo zapostavljenoga u turističkoj i kulturnoj ponudi

u zaleđu Splita. Prikazali su i već pripremljen idejni projekt uređenja planinarskih i biciklističkih staza kojima bi bile povezana kulturne atrakcije uokolo i na gori Perun. Primjerice, već su od smeća očišćeni i uredeni Zmijski kamen, lokalitet koji se izriječkom spominje u ispravi iz 1170. godine te izvor Tribišća koji je također važna točka tog mitološkog krajolika.

Istina, preostalo je još puno posla kako u istraživačkom dijelu tako možda ponajviše i u senzibiliziranju lokalne zajednice uvjeravanjem da su ovakvi kulturni projekti izvrsna prilika i u gospodarskom smislu, čemu je i ovaj skup pokušao pridonijeti. ■

TVORNICA KULTURNOG TURIZMA

O PRIMJERIMA REVITALIZACIJE INDUSTRIJSKE BAŠTINE, KOJA JE TROJAKA I PODRAZUMIJEVA REGENERACIJU ČITAVIH GRADOVA, REGENERACIJU GRADSKIH ČETVRTI TE REGENERACIJU POJEDINIH ZGRADA

DANIELA ANGELINA JELINČIĆ

Objekti industrijske baštine često predstavljaju značajne turističke atrakcije, a industrijska baština često se veže uz pojam urbane regeneracije različite namjene. Poznati su primjeri pretvaranja industrijske baštine u stambene prostore (popularni *loftovi*) u privatnom vlasništvu, u centre mješovite privrede ili pak edukacijske centre. Vrlo često, objekti industrijske baštine pretvaraju se u centre prvenstveno kulturne namjene, a uz prateću industriju odnosno uslužne djelatnosti pokazali su se izuzetno pogodnima za revitalizaciju gradskog života.

Tipična priča slijedi sličan model: propadanje industrije dovodi do zatvaranja velikih industrijskih postrojenja koja često imaju veliku arhitektonsku vrijednost, a njihova veličina idealna je za prihvat velikog broja ljudi. Budući da više nisu pogodni za industrijske aktivnosti, postavlja se pitanje njihove namjene. Upravo stoga što imaju kapacitet prihvaćati velik broj ljudi, često se pribjegava prenamjeni tih zgrada u suvremene kulturne centre s različitim kulturnim programima. Mnogobrojni svjetski primjeri idu u prilog kulturi kao odabiru namjene propalih industrijskih postrojenja ili revitalizaciji čak čitavih gradova. Tako npr. samo European Network of Industrial Heritage broji tematske rute u 28 zemalja s preko 500 projekata, a taj broj nesumnjivo je veći pribrojimo li mu i svjetsku industrijsku baštinu koja je organizirana bilo putem UNESCO-vih programa industrijske baštine, Međunarodnog savjeta za očuvanje industrijske baštine (TICCH) ili pak neorganizirane, tj. samostalno projektirane ponajčešće vezane uz privatne inicijative.

Primjeri revitalizacije industrijske baštine na koje nailazimo u svijetu trojakom su karaktera i podrazumijevaju regeneraciju čitavih gradova, regeneraciju gradskih četvrti te regeneraciju pojedinih zgrada.

PRIMJER REGENERACIJE GRADOVA Pozicioniranje čitavog grada prema kulturi kao sredstvu urbane regeneracije veliki je zahvat i za gradske vlasti predstavlja veliku odluku. Mnogi često nemaju povjerenja u kulturu kao moćnog sredstva urbane regeneracije, no ukoliko je vezana uz turizam, kao snažne privredne grane, to je povjerenje veće. Newcastle i Gateshead upravo su takvi primjeri prve kategorije urbane regeneracije. Oni su ujedinjenim snagama revitalizirali cjelovite gradske prostore i pozicionirali se kao kulturno-turistički centri na temelju industrijske baštine. Ta se dva grada nalaze jedan nasuprot drugog na sjeveroistoku Engleske, a dijeli ih rijeka Tyne. Oba grada karakterizira snažna industrijska prošlost koja je, međutim, propala. Pokušaji regeneracije Gatesheada počeli su već šezdesetih godina prošloga stoljeća. Prava urbana regeneracija Gatesheada počinje ulaskom u novi milenij kada je gradska vlast odlučila investirati u razvoj kulturne četvrti uz riječna

pristaništa Gatesheada, a i druga strana obale, u Newcastleu također razvija područje uz rijeku. Velike investicije u tu četvrt ciljaju na razvoj suvremene umjetnosti, glazbe, stanovanja, kulture te barova i klupske scene. Razvoj je uključio Gateshead Millenium Bridge, BALTIC Centre for Contemporary Art (postavljen u zgradi bivšeg mlina za brašno) te glazbeno-scenskog centra The Sage Gateshead. Osim toga, Gateshead krasi mnoštvo javnih umjetničkih instalacija, a najpoznatija je *The Angel of North*, jedna od najvećih britanskih skulptura visoka 20 metara, s rasponom krila od 54 metra.

Newcastle se, kao grad zabave, logičnim slijedom nastavlja na Gateshead kao nadopuna kulturnom životu. Grad je destinacija noćnog života s mnoštvom restorana i barova, a nedavno je postao izuzetno popularan po organizaciji nezaboravnih momačkih i djevojačkih večeri. *The Rough Guide to Britain* svrstava Newcastle na prvo mjesto turističkih atrakcija Velike Britanije. Dio grada okupljalište je gay scene, a izuzetnu raznolikost restorana reklamiraju i poznati vrhunski kuhari. Za razliku od prošlih vremena, revitalizacija grada očituje se i u povećanom radnom vremenu, količini i većoj raznolikosti klupskog života dok se tradicionalni barovi zatvaraju ili obnavljaju u suvremenom smislu.

Osim ugostiteljskih djelatnosti, Newcastle također nudi kulturni život. Osobiti porast potrošnje kulture koncentrirana se oko Theatre Royal, kazališta koje je 25 godina bilo dom Royal Shakespeare Company. Nedavna obnova kazališta rezultirala je i promjenom repertoara koji je osuvremenjen odnosno u skladu s brendom grada kao grada zabave. Tako se na repertoaru nalaze mjuzikli poput *West Enda* i *Briljantina*, plesne predstave kao što je Alvin Ailey American Dance Theatre, pantomima, komedije, ali i Royal Shakespeare Company. Grad je također dom mnogih festivala, a osobitu famu donijeli su mu glazbenici vezani uz taj grad (The Animals, Brian Johnson iz AC/DC, Neil Tennant iz Pet Shop Boys, Bryan Ferry). Rastuća underground glazbena scena koja uključuje mnoštvo stilova (drum and bass, doom metal i post-rock), folk-rock skupina Lindisfarne, Venom kao osnivač black metala te Kitchenware Records kao diskografska kuća također su doprinijeli razvoju grada u kulturno-turističkom smislu.

ČETVRTI I ZGRADE U smislu regeneracije gradske četvrti ističe se primjer East End četvrti u Londonu koja je izvorno ugošćavala industriju vezanu uz more, kao što je izrada užadi i brodogradnja, a kulturnom je regeneracijom pretvorila obale rijeke u izuzetnu umjetničku zonu što je povisilo cijene nekretnina u toj četvrti na najvišu moguću razinu. Posebnu pažnju, ipak, treba posvetiti području oko tržnice Old Spitalfields i Brick

foto: Gateshead Millenium Bridge

Lane koje je dramatično obnovljeno. Tržnica Old Spitalfields postoji još od 13. stoljeća i kroz povijest se kontinuirano obnavlja, a da obnova ne zadire u njezin karakter. Posljednjih godina privukla je novi val kreativnih tvrtki, osobito iz područja sektora mode i oglašavanja, a mnoge od njih smještene su u prostorima pivovare. Središte je inovacija i kreativnosti, potpuno drugačije od predvidljivih, bezbojnih krajolika lanaca trgovina koje nalazimo na uglovima svake druge ulice. Tržnica je i gastronomski raj, a nedjelja privlači "novu krv", talentirane mlade umjetnike i dizajnere koji prodaju svoju robu na štandovima. Svoje mjesto tamo nalaze i izuzetno originalne trgovine, a prodaje se sve – od hrane do odjeće, od antikviteta do kozmetike. Atmosferu upotpunjuju modne revije mladih dizajnera, glazbena događanja i umjetničke instalacije. Revitalizacija unutrašnjosti natkrivenog prostora tržnice ostavlja prostora za još snažniji dojam jer postaje mjesto za festivale, kino predstave, koncerte, kazališne predstave, izložbe, sport.

Područje oko trga Hoxton postalo je središte britanske suvremene umjetnosti u kojem žive i rade mnogi umjetnici pokreta Young British Artists. Ovdje se nalazi i White Cube, jedna od vodećih komercijalnih galerija suvremene umjetnosti na svijetu.

Treća vrsta regeneracije odnosi se na renovaciju i namjenu samih industrijskih zgrada odnosno postrojenja. Takvi su primjeri najbrojniji, no jedan od najpoznatijih zasigurno je londonska Tate Modern Gallery. Radi se o nacionalnoj galeriji moderne umjetnosti koja je otvorena 2000. godine u prostorima napuštene elektrane u srcu Londona.

Sama kolekcija je impresivna i uključuje poznata remek-djela, a jedan od najupečatljivijih projekata koje je ova galerija ugostila je *The Weather Project* Olafura Eliassona koji je, iako predstavljen 2003., već postao legenda. Vrijednost tog, ali i ostalih projekata galerije očituje se u činjenici da Tate Modern Gallery posjetitelju nudi društveno iskustvo, iluziju prebacivanja u neko drugo vrijeme ili prostor što postavlja čini izuzetno zanimljivim, traženim i svjetski poznatim, mijenja koncept "klasičnog" muzeja i pretvara ga u mjesto susreta i društvenog života čime umjetnost postaje aktivan element društvene participacije.

ULAGANJE U KULTURU Izloženi primjeri istakli su kulturu kao moćno sredstvo revitalizacije odnosno regeneracije grada. Načini urbane regeneracije navedenih primjera kao zajedničku osnovu imaju postojeću industrijsku baštinu

koja je u kombinaciji s kulturom dovela do oživljavanja grada odnosno pojedinog prostora.

Najveći interes za razvoj takvih projekata imaju sami gradovi budući da se prihod ostvaren od aktivnosti istih vraća kroz razna davanja upravo toj istoj gradskoj vlasti. Urbane politike stoga nužno moraju biti povezane s kulturnom politikom koja u Hrvatskoj još nije u dovoljnoj mjeri decentralizirana. Ipak, mnoge kulturne ustanove u vlasništvu su gradova i generiraju značajan prihod no bitno je uskladiti politiku razvoja grada s kulturnom politikom kako bi se postigla ciljana revitalizacija. Potrebu decentralizacije kulture naglašavaju i kulturne politike gotovo svih europskih zemalja kao jedan od prioriteta djelovanja.

Urbana regeneracija na temelju resursa industrijske baštine često uključuje i turizam. Iako on dovodi potencijalnu publiku koja će ponovno generirati prihod lokalnoj zajednici, u kulturno-turističkim politikama potreban je oprez. Strani primjeri iz ovoga članka usmjereni su i na privlačenje turista, no prvenstveno su okrenuti lokalnoj zajednici odnosno domaćem gostu. Svako je planiranje u prikazanim britanskim primjerima prvenstveno podređeno potrebama lokalne zajednice zbog koje se grad i revitalizira odnosno čijom se revitalizacijom stimulira stanovništvo na ostanak u rezidentnoj lokaciji. Ukoliko je život u gradu ugodan lokalnom stanovništvu, održivost grada je zajamčena. To ne isključuje turiste kao jedno od ciljnog korisničkog tržišta, ali je potrebno kreirati takve politike koje su u skladu s kapacitetom prostora. Podaci galerije Tate Modern koji ilustriraju britansku politiku prema ciljnom tržištu pokazuju kako je politika kulturnog turizma usmjerena uglavnom na domaće stanovništvo. Prema istraživanju posjetitelja te galerije iz 2006. tako vidimo kako se čak 64% njih odnosi na britanske turiste.

Pažljivo planiranje, snažnija decentralizacija kulture te vertikalna i horizontalna koordinacija svih dionika potrebnih za razvoj grada/gradske četvrti/pojedinog objekta industrijske baštine (kultura, turizam, razvoj i urbanizam) vodi ka sigurnoj budućnosti grada i njegovih stanovnika, bez opasnosti od ponavljanja grešaka koje su učinili neki drugi gradovi u vlastitom razvoju. ■

Ulomak iz veće cjeline. Izlaganje je predstavljeno na znanstvenom skupu *Industrijska kulturna baština* (11. Hrvatsko-slovenske etnološke paralele, Krško, Mestni muzej) u organizaciji Slovenskoga etnološkog društva, Hrvatskoga etnološkog društva i Mestnog muzeja Krško, 29. i 30. listopada 2010.

TABLEAU VIVENT

U SREDIŠTU INTERESA DANA OKIJA ZADNJIH NEKOLIKO GODINA JE HIBRIDNI DUGOMETRAŽNI FILM, FOTOGRAFIJA I KINEMATOGRAFSKA BAZA PODATAKA U KONTEKSTU NOVIH MEDIJA

BORIS GREINER

Dan Oki, *Retrospektiva 1989. – 2010.*, Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, od 5. do 12. studenoga 2010.

Osnozne biografske pojedinosti Dana Okija: rođen u Zadru 1965., diplomirao novinarstvo i politologiju u Zagrebu 1989. Odlazi u Nizozemsku i tamo živi trinaest godina. Od 1991. do 1993. studira film i video na De Vrije Academie u Den Haagu u klasi profesora Fransa Zwartjesa. Godine 1996. završava magistarski (M.A.) studij iz medijskih umjetnosti na Hogeschool voor de Kunsten u Arnhemu. Od 1997. do 1999. studira na postdiplomskom studiju iz filmske režije i scenaristike na Maurits Binger Film Institute u Amsterdamu. Vraća se u Hrvatsku 2002. Trenutno predaje kao izvanredni profesor na području filma i video umjetnosti pri Umjetničkoj akademiji sveučilišta u Splitu i Dramskoj akademiji Sveučilišta u Zagrebu. Predavao je kao gostujući profesor na mnogim Akademijama u Europi.

Ove podatke svakako treba imati na umu tijekom obilaska obimne retrospektivne izložbe jer osvjetljavaju kontekst (ne pretjerano čvrsto kronološki) predstavljanih radova. U pitanju je, dakle, autor koji je cjelokupnu stručnu naobrazbu, zatim takozvano "umjetničko sazrijevanje", pa i javnu potvrdu svojih autorskih projekata stekao u jednom od najrelevantnijih središta suvremene, poglavito novomedijske umjetnosti. Inovativna uporaba najnovijih tehnoloških (tada čak i futuroloških) elemenata, ali i boravak na jednom od ključnih mjesta smjera razvoja, pa i obrazaca suvremene umjetnosti, karakteriziraju osnove njegova autorskog izraza. Upoznavajući se s institucionalnim djelovanjem zapadnoevropskih struktura, a kasnije i intenzivno postojeći unutar njih, Dan Oki se tijekom devedesetih suočava s nizom problema istog ishodišta – nespremnost dotičnih struktura na prihvaćanje činjenice da se hrvatski umjetnik (dakle, skoro i balkanski) uopće autorski na toj razini bavi elektronskim medijima (kako je uopće i došao do, primjerice, *cyber scanova*), a pogotovo da takvim alatom problematizira univerzalne filozofske, sociološke ili antropološke motive. Budući da je samo po sebi razumljiva, iako nikad naglas izgovorena preporuka kako bi se autor donekle "egzotična" porijekla uglavnom trebao baviti, ako ne već ratnom, a ono bar tranzicijskom ili kakvom sličnom, dakle konkretnom problematikom svoga domicila.

"ČVRSTI" HOLOGRAMI Možda se upravo i stoga u brojnim Okijevim radovima datiranima u drugoj polovici devedesetih istražuju običajne i strukturalne razlike između pojedinih lokaliteta u osnovi ipak istog, zapadnog, kruga. (Sljedećih će desetak godina problem kulturoloških razlika eskalirati u najkrupniju i dasad neriješenu enigmu Zapada: prisustvo sve većeg broja imigranata Trećeg svijeta, to jest konflikt različitih civilizacijskih krugova i različitog sociološkog stupnja razvoja.) Naravno da Okijeva poruka nikad nije bila jednoznačna, dapače to uopće i nije bila poruka, nego tek registracija nekoga što čak još i nije heterofobija, nego tek

podsjecanje na činjenicu da ne postoji monopol nad tumačenjem razvojnih ciklusa i da ga u svakom slučaju ne drže zapadnoeupejci. Takve bi radove dotičnoj sredini, naravno, daleko lakše bilo ne uzeti u obzir kad se oni ne bi služili tehnološkim i inim suvremenim sredstvima: spoj elektronske 3D animacije i Super8mm filma na videu (1992.); kombiniranje web i računalne animacije (1995.); istraživanje razvoja percepcije, perspektive i tehnologije te dolazak do *cyberscana* i SGI platforme (1996.); moguća i nemoguća mapiranja i re-mapiranja trodimenzionalnih objekata i njihovo svodenje na dvije dimenzije (1997.); interaktivni video protokoli (1998.); korištenje 3D skenera u potrazi za "čvrstim" hologramima (1999.) i eksperimentiranje na Internetu u medijskim instalacijama koje uključuju mnogobrojne sudionike na raznim lokacijama (2001./2002.)...

Kao iznimke (to *iznimka* odnosi se na nekorisćenje tehnološkog alata), spomenuo bih happening *Transformation Culinaire*, Amsterdam, 1995. (poduzima ga u suradnji sa svojom životnom partnericom, umjetnicom Sandrom Sterle), također motivacijski usmjeren prema dotičnim običajnim razlikama. U pitanju je javna večera koju priređuju za prijatelje i goste, na taj način provocirajući specifični kontekst sredine u kojem je javno zajedničko blagovanje gotovo nepojmljivo. Zatim, tu su i dva rada koja se na drukčiji način i iz druge perspektive bave istom temom, a povezuje ih svojevrsno komentiranje: prvo – Okijev autorski komentar samoga sebe, svoje ondašnje pozicije pa možda i prevladavanje određena osjećaja frustriranosti s obzirom na tretman sredine: *Agenda i adresar* (42 fotografije, 2010.) – skenirani autorov notes s imenima i adresama čiji rukom ispisani sadržaj dokazuje internacionalnu, pa čak međukontinentalnu komunikaciju i time i poziciju njegova vlasnika.

Drugo: komentari njegovih poznanika, također onih koji žive ili su živjeli u Nizozemskoj, o Nizozemskoj: *NL<image.texts>CRO.doc* (dvadeset foto kolaža, 2007.). Ti kolaži, zapravo, mimikriraju dokumentarni film, kombinacija tekstova i video stilova skinutih iz njegovih 8mm filmova donose portret "nizozemske" sredine temeljem dojmova onih koji se nisu tamo rodili, nego bili privučeni ponajprije mogućnostima osobne autorske realizacije i napretka.

ELEKTRONIČKA BILJEŽNICA Ne treba, međutim, njegovo djelovanje, a pogotovo ne ovu izložbu, promatrati kroz prizmu aktivističkog angažmana, usmjerenog prema ukazivanju na svojevrsnu prepotenciju centrale s obzirom na periferiju, tim više što je Dan Oki uspio prebroditi određene prepreke i aktivno se uključiti u tamošnji institucionalni sustav čemu svjedoče brojne potpore, grantovi, rezidencije, nagrade, prisutnost na bitnim manifestacijama, a konačno i nizozemska potpora ovoj izložbi kao i prisustvo nizozemske delegacije na otvorenju. Dapače,

kontekst kontakta raznih kultura u njegovim radovima u principu ima sociološko, pa čak, u tom smislu, i univerzalno obilježje.

Sljedeća linija što se provlači kroz gotovo cijelu izložbu jest Okijevo bavljenje filmom. Dvadesetak projekcija uvjerljivo svjedoči da su film i video njegova osobna strast a onda i najčešća forma izraza. Odmah na početku obilaska galerijskog prostora nailazimo na *Posljednji 8mm film*. On je ipak postavljen u izoliranoj prostoriji – što mu suštinski odgovara budući da pokriva vremensko razdoblje od sredine osamdesetih prošlog stoljeća do sredine "desetih" ovog – i otvara njegovu intimnu arhivu, njegovu osobnu bilježnicu za čije, pak, listanje predlaže interaktivnu, elektronsku formulu. Sve što je u toj bilježnici skicirano u slijedećim je radovima pojedinačno i razrađeno: od najčešće prisutnog eksperimentalnog filma, preko virtualne animacije i video radova do igranog filma kojeg u galerijskoj prisposobi predstavlja video instalacijama. I inače teško ustanovljiva različitost između eksperimentalnijih oblika filmskog izraza i videa, to jest njegove galerijske inačice, u njegovu je slučaju dodatno isprepletana. Što je i razumljivo, s obzirom na Okijevo multimedijisko (u najizravnijem smislu) ishodište s jedne strane, i osobnu strast spram pomaknute slike s druge. Nominalna razdvojenost filmskog i likovnog prostora bez obzira na tendenciju približavanja i dalje je itekako prisutna. Vizualnost kao osnovna poluga oba medija u slučaju filma uglavnom je ipak u službi zaokružene narativne cjeline kod koje je bitno identificirati početak i kraj. Iako pojava eksperimentalnog filma nastoji narušiti pa i poništiti takvu uvjetovanost djelovanjem na sam medij prenositelja slike, rekao bih da su te mogućnosti uglavnom iscrpljene te da je eksperimentalnost nužno sve više prebacivati u prostor koncepta. Što takvu, još uvijek staromodno imenovanu "eksperimentalnu" formu još više približava prostoru suvremenog *arta*.

Koji je u tom smislu možda i prostraniji, jer je upravo često propitivanje i prelaženje njegovih granica zapravo jedan od ključnih mjeritelja uspješnosti. Izlazak iz okvira u bilo kojem smjeru istodobno je i označitelj inovativnosti, no organsko postojanje u prostoru između i dalje je u muzeološkom kontekstu, pa čak i općenito institucionalnom nedovoljno klasificiranom.

ŽIVA SLIKA Čvrsto postavljene točke kao da predstavljaju dodatan otpor Okijevoj temeljno multimedijalnoj prirodi, jer čak i u slučajevima kad je suštinski smisao ponekog njegovog rada poprilično hermetičan, on u svojoj izvedbenoj varijanti nastoji ne samo propitati, nego i srušiti određenu ispostavljenu klasifikaciju. Odnosno, demistificirati dimenziju krutosti, neupitnosti u načelu koje ju zastupa. Naizgled odgovoran zakonitostima žanra, on ga uvijek u pojedinim dimenzijama dekonstruira, što je teže moguće definirati u eksperimentalnim ostvarenjima (budući ta forma to gotovo i zahtijeva), ali je na primjerima igranih filmova

itekako vidljivo. No upravo i jest problem u tome što takvo istraživanje "rigidni" filmski svijet teško registrira, a likovnom, pa čak i ne onom institucionalnom, gotovo uopće ne ulazi u kadar. Preformatiranjem svojih nominalno igranih filmova u višekanalne video instalacije Oki zapravo predlaže mogućnost eliminacije linearnog iz medija koji počiva upravo na tome. Ne pledirajući pritom na nekakvu revolucionarnost u tom smjeru, bivajući svjestan kako su se autorskim, "galerijskim" tretmanom postojećih filmskih klasika već mnogi uvjerljivo bavili (primjerice Gotovac, Gordon, Martinis, Faktor...), on ipak osvaja jedan dio još nenastanjenog područja nizanjem narativnih epizoda u "frizu", ukidajući na taj način dimenziju filmskog vremena. U galerijskom postavu time je postignut aktivan doživljaj uvijek drugačijeg međusobna odnosa živih slika što pripadaju istom ishodištu, istom vizualnom jeziku, istoj originalnoj matrici. Tim više što je korišten materijal koji je u filmskoj formi izvorno i izgrađen upravo takvom konstrukcijskom metodom.

Izložbu, naime, prati, pa čak je i njen integralni dio, obimna retrospektiva filmova u Art kinu Croatia, koja omogućava uvid u točke dodira, preklapanja, razlikovanja, riječju – komunikacije između tih dvaju, Okiju toliko bliska, medija. Istodobno, ispitujući različitost doživljaja iste stvari u galeriji i kino dvorani.

(U okviru izložbe održava se i radionica, pa će, nakon završetka izložbe, na istom mjestu, umjesto Okijevih radova biti predstavljani radovi polaznika radionice.)

Prolazeci galerijom kroz nizove pokrenutih slika, na njenom nas kraju, u posljednjoj prostoriji, dočekuje relativno nedavno datiran rad *Generatio Aequivoca* (2007.), čiju bih formu nazvao parafrazom *video walla*. Projekcija koja pokriva cijelu površinu zida zapravo je u pravom smislu riječi *tableau vivant*. Prikazan je detalj poznatog splitskog kupališta Bačvice u jeku sezone ispunjen (gotovo do posljednjeg mjesta) kupacima. Oživjela freska donosi gotovo arkadijski ugođaj, opušteni protagonisti igraju famozni "picigin", brčkaju se i muvaju, njihova gola tijela u plavom, simbolično i elementarnom, mediju u svakom su smislu, između ostalog, i potpuno osuvremenjena varijanta crkvenih ikonografija.

Odsustvo bilo kakvog tretmana snimljenog kadra svjedoči o zreloj multimedijalnoj svijesti, pa i kreativnom nervu kao i o osnovnoj, toliko puta ponovljenoj, činjenici kako je na kraju isto što i na početku: jednostavnost. No, kao što je jednom ustvrdio Raymond Queneau: da bi se došlo do toga, u međuvremenu je trebalo prevrnuti nebo i zemlju.

Hipnotički prizor u osnovi istih, a zapravo neprestano drukčijih elemenata prizora kojeg Oki često gleda sa svog prozora, upravo doživljajem kojeg proizvodi predstavlja idealno pozicioniranu završnu točku njegova putovanja od Zadra (preko Zagreba, Amsterdama i New Yorka) do Splita, kao i autorskog dokumentarnog prikaza tog putovanja u retrospektivnoj izložbi. **E**

foto: Boris Cvjetanović

UČINCI KRIZE: DRUŠTVENA GIBANJA U EUROPI

EUROPSKA DUŽNIČKA KRIZA I POLITIČKE IMPLIKACIJE

GOVOR NA KONFERENCIJI Financial Timesa U AMSTERDAMU U UTO-RAK, 14. RUJNA 2010.

ROBERT SKIDELSKY

U svojem je posljednjem priopćenju Međunarodni monetarni fond upozorio da će globalni rast biti usporen u drugoj polovini 2010. i prvoj polovini 2011. U međuvremenu, troškovi su duga grčke vlade ponovno porasli, usprkos paketu mjera Europske središnje banke, a MMF će uskoro ubrizgati još dvije i pol milijarde eura u grčku ekonomiju. K tome, europski sindikati planiraju zimu ispunjenu prosvjedima protiv proračunskih rezova. To su tek posljednji elementi onoga što se događa u svjetskoj ekonomiji.

UZROCI KRIZE Potres u Eurozoni uzrokovala je globalna kriza koja je izbila 2007. Najdublji je razlog globalne krize bila povećana dominacija financijskog sustava u razvijenim ekonomijama, kao rezultat njegovog oslobađanja od nacionalnih regulatornih kontrola. Kao što je Keynes istaknuo 1930-ih, financijski je sustav najosjetljiviji element ekonomskog sustava, s obzirom da je najpodložniji neizvjesnosti. Stoga, što je financijski sustav dominantniji u nekoj ekonomiji, to će ta ekonomija biti nestabilnija. Ta je analiza u međuvremenu postala uvelike prihvaćenom i nadahnjuje sadašnje napore – koliko god neučinkoviti oni dosad bili – za ponovnim reguliranjem financijskog sektora.

No, kriza u Eurozoni je puno više posljedica strukturnih predispozicija koje proizlaze iz načina funkcioniranja Europske monetarne unije. Analizu koju smatram posebno izazovnom ponudila je mreža radikalnih ekonomista Research on Money and Finance (RMF).

Oni ističu oštru unutarnju podjelu koja se pojavila između jezgre (koju predvodi Njemačka, a uključuje i Nizozemsku) i periferije – Španjolske, Portugala i Grčke. (Irska je poseban slučaj.) Jezgru i periferiju najbolje je smatrati regijama, a ne zemljama: Francuska uključuje i jedno i drugo. Ta se podjela odražava u sve većem gubitku konkurentnosti periferije. Konkurentnost jezgre profitirala je pritiskom na radničke plaće, što je, u Njemačkoj, značilo praktičko stagniranje realnih plaća tijekom više od desetljeća.

Istovremeno, makropolitiku u periferiji sputavale su jedinstvena monetarna politika i rigidna fiskalna disciplina. Stoga periferija bilježi deficite tekućih računa, koji zrcale suficite tekućih računa jezgre – posebice Njemačke.

Od kasne 2009., financijska su tržišta postala opsjednuta neuobičajenom akumulacijom dugova perifernih

zemalja Eurozone. Ako bi se čitalo samo financijske časopise, lako bi se moglo povjerovati da je akumulacija duga periferije uzrokovana rastom deficita glomaznog javnog sektora. To objašnjenje, koje krivnju za krizu svaljuje na javnu potrošnju, uvelike je jednostrano. Velika ekspanzija duga prije krize bila je u privatnom dugu, koji je predstavljalo povećano zaduživanje kućanstava i tvrtki. Javni se dug počeo ubrzano akumulirati tek kao odgovor na recesiju 2008. i 2009.

DUG PERIFERIJE Ugledni analitičari britanskih vladinih financija naglasili su “strukturni” element sadašnjeg deficita – umjesto “cikličkog” – kao glavni uzrok nestabilnosti fiskalne pozicije Ujedinjenog Kraljevstva. To je sada dominantan konvencionalan zaključak. Upravo je jučer (13. rujna 2010. – op. prev.) naš ministar financija George Osborne u parlamentu izjavio da vlada čisti nered koji je ljevica ostavila za sobom nakon godina laburističke vlade. Time se ignorira da su upravo gubici britanske ekonomije u šest tromjesečja 2008. i 2009. – koji teško da su osobna odgovornost Gordona Browna – uzrokovali porast proračunskog deficita od u prosjeku 2,5% BDP-a u razdoblju od 2001. do 2007. na 10% u 2009.

Ista je “strukturna” analiza obilato primjenjivana i na mediteranske zemlje – i to uza slično nepoštivanje činjenica. Ukupni dug (privatni i javni) Španjolske, Portugala i Grčke je, redom, 506%, 479% i 296% BDP-a. Uvećan je dva do tri puta od uvođenja eura 1999.

Veći je dio toga privatni dug. Razmjer privatnog prema javnom dugu u Španjolskoj, Portugalu i Grčkoj je, redom, 87:13, 85:15, i 58:42. Glavnina novog duga, stvorenog nakon početka nove, jedinstvene valute bila je privatna, uz razmjerni pad javnog duga, što je rezultat Pakta o stabilnosti i rastu. Iz toga proizlazi da deficiti tekućih računa uvelike odgovaraju financijskim deficitima privatnog sektora.

Velik dio tih deficita stvorile su banke iz jezgre Eurozone koje posuđuju novac. Odnos vanjskog prema unutarnjem dugu u Španjolskoj, Portugalu i Grčkoj je, redom, 33:67, 49:51 i 51:49. Razmjeri vanjskog duga značajno su porasli u posljednjih deset godina. I grčki i portugalski javni dugovi uvelike su vanjski, s obzirom da su europska financijska tržišta sustavno precjenjivala kreditnu sposobnost zemalja periferije.

Ključna teza koju postavljaju autori RMF-a je da je dug periferije u dobroj mjeri rezultat neuravnoteženih ekonomskih odnosa između jezgre i periferije Eurozone. Tek je recesija 2008. i 2009. povećala javni dug, učinivši ga okosnicom krize u Eurozoni.

nastavak na sljedećoj stranici —

— Kriza u Eurozoni je puno više posljedica strukturnih predispozicija koje proizlaze iz načina funkcioniranja Europske monetarne unije, a posebno izazovnu analizu ponudila je mreža radikalnih ekonomista Research on Money and Finance (RMF) —

— **Razmjeri vanjskog duga značajno su porasli u posljednjih deset godina. I grčki i portugalski javni dugovi uvelike su vanjski, s obzirom da su europska financijska tržišta sustavno precjenjivala kreditnu sposobnost zemalja periferije** —

— nastavak s prethodne stranice

Dug periferije predstavlja ozbiljnu prijetnju europskim bankama. Posljednjih su godina banke jezgre (uglavnom njemačke i francuske), oslobođene liberalizacijom tržišta kapitala, postale uvelike izložene dugu periferije, s obzirom na veliku dobit od njega. K tome, sve su europske banke suočene s ozbiljnim problemima solventnosti jer su financirale velike kupovine u dolarima s jamstvima u eurima.

Paketi interventnih mjera iz svibnja 2010. prividno su bile usmjerene prema osiguravanju solventnosti država periferije, ali su u praksi ciljale prema ponovnom uspostavljanju solventnosti banaka koje su im previše posuđivale. Europska središnja banka osigurala je bankama likvidnost; također, počela je preuzimati javne dugove periferije, s ciljem popuštanja pritisaka na banke. Državna je intervencija privremeno umirila tržišta, ali nije odlučno razriješila krizu. Europske banke i dalje potražuju velike pakete duga periferije s dvojbom vrijednošću, a istovremeno se suočavaju s problemima nalaženja sredstava.

Sumirajmo – zaduženje zemalja periferije uvelike je uzrokovano ponašanjem privatnog sektora od početka Europske monetarne unije. Ne mogavši se natjecati protiv jezgre, privatni su sektori periferije naveliko posuđivali od banaka europske jezgre. Potrošnja je porasla u svim trima zemljama, dok je u Španjolskoj došlo i do nerealnog skoka cijena nekretnina. Nadalje, domaći financijski sustavi u periferiji dobili su mogućnost ekspanzije, povećavajući tako domaću financijalizaciju i zaduživanje. Rezultat je bio akumulacija velikih dugova, koji su dijelom vanjski (prema jezgri), a dijelom unutarnji (kao odraz unutarnje financijalizacije).

Kako se, dakle, izvući iz krize? Postoje tri scenarija: opća štednja, raspuštanje Eurozone, reforma Eurozone. Razmotrit ću svaki od njih.

ŠTEDNJOM DO SPASA Službeni je lijek opća štednja; kostrijet je danas postala omiljenom odjećom. Zamisao štednje kao kraljevskog puta prema oporavku počiva na dvjema vrlo labavim premisama. Prva, najpoznatija, je da će objava implementacije programa štednje toliko ohrabriti privatni sektor da će on ponovno početi posuđivati, investirati i konzumirati u stopama gotovo istima poput predrecesijskih. To bi se moglo dogoditi. No, zdrava ekonomska teorija govori da je vjerojatnije upravo suprotno: pokušaji reduciranja javnog deficita usporit će privatne investicije i osobnu potrošnju, reducirajući agregatnu potražnju te stoga neće uspjeti u svojoj svrsi. Keynes možda i

jest pretjerao kad je rekao: “Pobrinite se za nezaposlenost pa će se proračun pobrinuti sam za sebe”, ali bio je više u pravu nego današnji borci protiv deficita koji govore: “Pobrinite se za proračun i nezaposlenost će se pobrinuti sama za sebe”.

Ozbiljnija je premisa da će redukcija domaće potražnje u zemljama periferije prisiliti njihove industrije da postanu konkurentnijima. To će reducirati neravnotežu između južnih i sjevernih članica Eurozone. Međutim, redukcija domaće potražnje ne osigurava automatski traženo usklađivanje plaća i cijena. Plaće i cijene zloglasno su međuovisne. Jedini način njihovog brzog usklađivanja je promjena tečaja. No, u Eurozoni devalvacija ne dolazi u obzir. Bez devalvacije, najvjerojatniji će učinak proračunskih rezova biti porast nezaposlenosti. U načelu, to se može spriječiti porastom potražnje u jezgri. No, Eurozona se odlučila za opću štednju. To će najvjerojatnije dovesti do smanjivanja plaća u cijeloj Eurozoni, čime će samo dodatno biti povećana konkurentna prednost jezgre – poglavito Njemačke.

Stoga će najvjerojatniji učinak opće štednje biti porast nezaposlenosti u čitavoj Europi i održavanje pa čak i povećanje suficita i deficita tekućih računa unutar Eurozone. Ukratko, time se neće postići ništa u rješavanju problema zaduženosti periferije.

Osim toga, nije utemeljeno vjerovati da će izvoz podržati rast unutar Eurozone, s obzirom na slabe uvjete globalne potražnje. Štednja će, također, pogoršati distribuciju prihoda unutar Eurozone, osobito u zemljama periferije, i promijeniti odnose moći još više protiv rada, a u korist kapitala. Ukratko, ono što ona nudi nije zdrav oporavak aktivnosti privatnog sektora, nego niz daljnjih recesija u pozadini slabog oporavka.

STEČAJ KAO RJEŠENJE? Manjak kredibiliteta štednje kao načina razrješavanja krize u Eurozoni naveo je radikalnije analitičare na zagovaranje dobrovoljnog stečaja prezaduženih zemalja periferije, to jest jednostrane obustave otplate od strane vlada tih zemalja. Uslijedili bi pregovori o reprograiranju duga sa stranim vjerovnicima, ali i domaćima – pogotovo bankama. Postoji rizik privremene odsječenosti od tržišta kapitala. Međutim, iskustva Argentine i Rusije pokazuju da stečaj koji pokreće dužnik može imati pozitivne rezultate, ako je brz i odlučan.

Stečaj koji pokreće dužnik donosi kao mogućnosti i izlaz iz Eurozone. On bi poboljšao konkurentnost devalvacijom valute, kao i prekidanjem veza sa zajedničkom

monetarnom i fiskalnom politikom. No, on bi, također, zaprijetio domaćem bankarskom sustavu i poremetio cirkulaciju novca.

O rizicima stečaja koji pokreće dužnik izjasnili su se i RTF-ovi ekonomisti. Oni kažu: “Izlaz iz Eurozone iziskivao bi – barem – javno vlasništvo i kontrolu banaka i drugih sfera ekonomije, ekstenzivnu kontrolu kapitala, reformu poreznog sustava koja bi uključivala bogate i kapital, uvođenje industrijske politike i temeljito restrukturiranje države. Ukratko, izlaz bi omogućio cjelovit preokret neoliberalne ekonomske politike. Zbog toga, izlaz iziskuje radikalna politička i društvena savezništva”.

Moglo bi se postaviti pitanje zašto bi stečaj trebao dovesti do izlaza iz Eurozone. U načelu, ne mora biti tako. Deficiti vlada periferije Eurozone mogu biti otpisani, umanjeni ili refinancirani unutar same Eurozone. Dva su razloga zbog kojih to nije vjerojatno. Prvo, prilično je nevjerojatno da bi porezni obveznici u “jezgri” dobrovoljno pristali preuzimati gubitke koji bi proizlazili iz ponovljenih operacija otpisivanja ili refinanciranja. Drugo, stečaj sam po sebi može kupiti vrijeme, ali ne i razriješiti problem neuravnoteženosti tekućih računa, što bi zahtijevalo devalvaciju.

Ovo bi imalo oblik stvaranja novih središnjih institucija Eurozone, poput Riznice i Europskog monetarnog fonda, čija bi svrha bila ekspanzija, a ne kontrakcija, ali s mogućnošću nametanja dostatne fiskalne discipline periferiji i financijske regulacije banaka jezgre, kako bi se spriječilo gomilanje velikih dugova koji su uzrokovali sadašnju krizu u Eurozoni. O takvim se reformama trenutačno ne raspravlja. One iziskuju političku volju za ujedinjenjem, koje sada nema. Ako se one i dogode, već će biti prekasno za razrješavanje sadašnjih problema konkurentnosti zemalja periferije.

Stečaj je stoga najvjerojatniji ishod. No, s obzirom da nismo dosegli presudnu razinu konfrontacije između štednje i stečaja te s obzirom da reforma europskih institucije nije dijelom političke prakse, Eurozona će vjerojatno još nekoliko godina preživjeti u stanju stagnacije. No, vjerojatnost nije i predviđanje, a, u nesigurnom svijetu, slijed daljnjih kriza i/ili razvoja u vanjskome svijetu može razriješiti ovo pitanje na jedan ili na drugi način. **E**

S engleskoga preveo Trpimir Matasović.
Preuzeto s www.skidelskyr.com

NE BAŠ GRČKA TRAGEDIJA

DA SE EU SVODI NA SVOJU SJEVERNU GRANICU, KRIZA BI IZBILA U NIZOZEMSKOJ

JAN TOPOROWSKI

Financijska kriza koja guta Eurozonu, a za koju se krivi sadašnju i prošle grčke vlade, ustvari je nastala zbog političkih pogrešaka vođa Europske unije i manjkavosti institucionalnog uređenja Eurozone. U oba ova slučaja grčke vlade imale su tek sporednu ulogu. Doista, da Grčka nije dio Europske unije, krivnja bi ležala negdje drugdje. Da se EU svodi na svoju sjevernu granicu, npr. na Skandinaviju, Njemačku, Austriju, Benelux i Francusku, kriza bi izbila u Nizozemskoj, gdje zaduženost vlade s obzirom na nacionalni dohodak, nije mnogo niža od grčke (npr. 99% BDP-a za 2009. u usporedbi s Grčkih 108%). Razlog tome je što kritična varijabla nije apsolutna razina zaduženosti vlade ili čak razina te zaduženosti obzirom na nacionalni dohodak, kako je određeno Maastrichtskim sporazumom, već razina zaduženosti koju centralna banka odbija financirati.

FINANCIJSKA MUDROST I RAZUMNO BANKARSTVO Pravilo koje kaže da centralne banke ne bi trebale financirati vladina zaduženja proizlazi iz doktrine centralnog bankarstva Hjalmar Schachta, predsjednika Hitlerove Reichbank. (Schacht je izbjegao presudu u Nürnbergu jer ga je Hitler maknuo iz Reichbanke jer je prosvjedovao kad je Hitlerovo Ministarstvo prešlo dogovorenu kvotu za zaduživanje.) Ovo je pravilo omogućilo razvoj paradoksalnog operativnog okvira centralnih banaka Europske unije prema kojem centralne banke mogu kupovati obveznice tvrtki i ostale vrste obveznica pa čak i osigurane dužničke obveze (CDOs) koje su postale zloglasne tijekom financijske krize u SAD-u, ali ne smiju kupovati obveznice koje izdaju vlade.

Upravo je taj aspekt operacija centralnih banaka uzrokovao bojazni zbog nemogućnosti servisiranja državnog duga. Međutim, obzirom da se radi o zaduživanju u domaćoj valuti, opasnost od nemogućnosti otplate duga lako se može ukloniti dopuštanjem državama da refinanciraju svoje dugove, na isti način na koji tvrtke refinanciraju svoje. Mnoge centralne banke, primjerice Engleska banka (Bank of England), utemeljene su zbog potrebe upravljanja dugovima vlade, primjerice kupovanjem ili prodajom državnih obveznica, radi održavanja stabilnosti tržišta obveznica. Tu funkciju su konačno dokinuli centralni bankari osnivanjem Europske centralne banke u Maastrichtu 1992., uvjereni da će komercijalne banke, međubankovno tržište te tržišta kapitala i agencije za kreditni rejting bolje procjenjivati financijske rizike od centralnih banaka.

Nepokolebljiva vjera u mudrost i dalekovidnost poslovnih bankara i agencija za kreditni rejting preživjela je usprkos sve većem broju dokaza (od kriza tržišta u razvoju do spoznaja o osiguranim dužničkim obveznicama iz 2008.) da su poslovne banke i agencije za kreditni rejting zapravo loši procjenitelji financijske sigurnosti. Razlog ovomu je jednostavan. Financijski uspjeh poslovnih banaka i rejting agencija ne ovisi o njihovoj financijskoj mudrosti, već o njihovoj prosudbi konsenzusa financijskog tržišta u datom trenutku, bez obzira na to koliko taj konsenzus bio besmislen. Kako je napisao Keynes: "Razuman bankar, nažalost! nije onaj koji predviđa opasnosti i izbjegava ih, već onaj koji kad biva uništen, biva uništen konvencionalno i ortodoksnom, zajedno sa svojim drugovima, tako da ga nitko nikad ne može zapravo okriviti" (J.M. Keynes, *Essays in Persuasion* 1931., str. 176). Nakon sloma 1929., Keynes je zaključio: "Prisutni znakovi ukazuju na to da su bankari svijeta skloni samoubojstvu. U svakoj su fazi odbijali primijeniti dovoljno drastičan lijek. I dosad se dopustilo da stvari odu predaleko, tako da je postalo iznimno teško pronaći ikakav izlaz" (op. cit. str. 178).

Schachtovo načelo je bio bezuman konsenzus. Djelomično je popravljeno početkom svibnja kad su se vlade Eurozone napokon dogovorile o uspostavi stabilizacijskog fonda za obveznice vladâ Eurozone teškog 720 milijardi eura. Ovo može biti samo prvi korak formalnom sustavu za regulaciju tržišta državnih vrijednosnica.

DEFLACIJA DUGA Nemogućnost servisiranja duga stoga nije problem. Opasnija je mogućnost deflacije duga. Deflacija duga već je počela. Poduzeća i kućanstva diljem Europe, no pogotovo u Britaniji i na jugu Europe pritisnuta su prevelikim dugom. Njihov odgovor na ovo je korištenje prihoda za otplatu duga. To znači da se novac, danas u obliku bankovnih kredita, vadi iz normalne cirkulacije, gdje bi se potrošio na dobra i usluge, i umjesto toga koristi za otplatu duga. Na ovaj se način u bilancama banaka poništavaju i dugovanja i krediti te su bilance banaka reducirane. Posljedica toga su pad bankovnih kredita i smanjena potrošnja u realnoj ekonomiji. Kako najlikvidniji zajmoprimci plaćaju prvi, bankovno se posuđivanje koncentrira na lošije platiše, npr. na one koji ne mogu otplatiti svoje dugove.

U takvoj situaciji najbolje što vlada može napraviti je opskrbljivati banke kvalitetnim vrijednosnicama, odnosno posuđivati od banaka više, a ne manje. Ako vlade potpomognu deflaciju rezanjem troškova, onda ta politika postaje samoporažavajuća. Tada BDP može padati brže nego što se dug reducira, te udio vladinog duga u ukupnom BDP-u raste. Prema trenutnom MMF-ovom programu očekuje se da će grčki omjer duga i BDP-a do kraja 2011. narasti na 145% (što je i dalje niže od japanskog koji je na 192%). Međutim, kao rezultat fiskalne štednje, javnih nereda i smanjenih ulaganja u poduzetništvo očekuje se pad grčkog BDP-a za 12% do kraja 2011. To će dovesti do omjera duga i BDP-a od 155%. Prosto rečeno, nije moguće jednostavno smanjiti ovaj omjer rezanjem troškova. Jedini način smanjenja omjera duga i BDP-a je gospodarski rast: povećavanje vrijednosti gospodarskih aktivnosti u odnosu prema dugu.

Dva načela trebaju voditi ovaj fiskalni manevar. Prvo je da ukupna vladina potrošnja u realnoj ekonomiji ne bi trebala biti smanjena (osim ratâ za servisiranje duga). Takva redukcija bi smanjila poreznu osnovu i dalje povećavala omjer duga prema BDP-u. Drugi princip je da se tamo gdje je potrebno fiskalna ravnoteža uspostavi povećanjem poreza imućnijem segmentu stanovništva. Ne zbog toga što bogati zaslužuju takav tretman (premda bi pravednost raspodjele prihoda trebala biti dio svake javne politike) već zbog toga što se njihovi prihodi mogu smanjiti porezima s minimalnim učinkom na realnu ekonomiju.

Drugi krucijalni faktor krize je integracija bankarstva i financijskih tržišta koja se događa u Eurozoni otkad su početkom 1990-ih ukinute kontrole kapitala. Iako su tvrdnje o većoj ekonomskoj efikasnosti oduvijek bile prenapuhane, nema sumnje da je ova integracija imala među vladama Europske unije politički učinak većeg solidariziranja s Grčkom. Financijska integracija sada znači da su banke drugih zemalja vlasnici duga grčke vlade i da su spremne izvršiti pritisak kako bi osigurale adekvatnu refinancijaciju svoje imovine.

FINANCIJSKA INTEGRACIJA U godinama prije financijske integracije višak njemačkih poduzeća, održavan posredstvom vanjske trgovine, akumuliran je u njemačkim bankama. Sustav vanjske kontrole kapitala značio je da njemačke banke stječu stranu imovinu preko tržišta koje kontrolira njemačka vlada. Trgovinski deficiti zemalja poput

Grčke uspješno su cijedili rezerve stranih valutâ grčkog bankarskog sustava. No i s ovim se nosila vlada zemlje u deficitu. Takve vanjske kontrole kapitala nametnule su elemente vladinih garancija za stranu imovinu banaka. S financijskom integracijom te su vladine garancije skinute. Konkurencija bankarskih tržišta obvezuje njemačke, francuske i nizozemske banke da u obliku vrijednosnica preuzimaju slabe dugove Južne Europe. Stoga su komercijalni bankovni depoziti njemačkih, francuskih i nizozemskih tvrtki i kućanstava dijelom osigurani vrijednosnicama koje njihove banke kupuju u Grčkoj, Italiji, Portugalu i Španjolskoj. Zbog dobiti svojih banaka i depozita vlastitih poduzeća i kućanstava, vlade sjeverne Europe moraju refinancirati dugove južne Europe.

To ne znači da korupcija i izbjegavanje plaćanja poreza koji su navodno jako prošireni u Grčkoj nisu pogoršali fiskalni deficit zemlje. Korupcija je ozbiljan problem, ali protiv nje se mora boriti transparentnošću i demokratskom odgovornošću. Ništa ne može biti gore za grčku demokraciju ili za otužne ograničene demokratske institucije Europske unije, nego da grčka vlada postane obični sakupljač dugova za strane banke i multilateralne agencije poput Europske centralne banke, MMF-a, itd. Sve vlade moraju se suočiti sa svojim financijskim obvezama, premda, kako je implicirano gore, ovo ne znači da moraju odmah otplatiti svoje dugove.

Nakon određene točke, načelo prema kojem je osnovna dužnost vlade plaćati ogromne rente stranim interesima može samo dodatno opteretiti kompromise na kojima ova demo-

— **Pravilo koje kaže da centralne banke ne bi trebale financirati vladina zaduženja proizlazi iz doktrine centralnog bankarstva Hjalmar Schachta, predsjednika Hitlerove Reichbank** —

kracija počiva. Tako su mnoge mlade demokracije potkopane u međunarodnoj krizi 1980-ih. Izgledi za demokraciju u Europi hrdavi su ako se budu nametali slični pritisci.

Iznad svega važno je da Eurozona ne ode u istom smjeru kao zona franka. Osmišljena od strane francuskog zagovornika zlatnog standarda, Jacquesa Rueffa kojega je protivljenje Keynesu učinilo slijepim na način kako funkcioniraju tržišta kredita, zona franka služi kao primjer cijelom svijetu kako se inflacija može držati niskom pod cijenu ekonomske zaostalosti i iskvarene demokracije, koju mogu razbiti samo državni udari i robni mjehuri. Trebamo bolja rješenja od ovog. ■

Tekst preuzet s www.re-public.gr, s engleskoga prevela Andrea Milat

Jan Toporowski voditelj Odsjeka za ekonomiju na SOAS-u, Sveučilište u Londonu. Objavio je *The end of finance* (Routledge, 2000.) i *Theories of Financial Disturbance. An Examination of Critical Theories of Finance from Adam Smith to the Present Day* (Edward Elgar, 2005.)

U POTRAZI ZA IZGUBLJENIM SUBJEKTOM

PROMJENE DOLAZE SAMO ORGANIZACIJOM ODOZDO I TO NA TEMELJU SOLIDARNOSTI

JOVICA LONČAR

Sarkozyjeva vlada već neko vrijeme pokušava progurati zakon kojim bi se minimalna dob odlaska u mirovinu u Francuskoj povisila sa 60 na 62 godine, a starosna dob za punu mirovinu sa 65 na 67 godina. Od rujna sindikati organiziraju sporadične jednodnevne štrajkove. Petom takvom štrajku održanom 12. listopada odazvalo se ovisno o izvorima između 1,2 i 3,5 milijuna ljudi. Važno je napomenuti da je svih 12 francuskih naftnih rafinerija bilo u štrajku te da je štrajkom prijetio i sindikat vozača. Pariški aerodromi sredinom su listopada bili na izmaku rezervi benzina, kojega je u nekim pokrajinama već bilo ponestalo. Situacija je uvelike podsjećala na 1995. godinu kad je zadnjim generalnim štrajkom u trajanju od 24 dana vlada natjerana da odustane od tadašnjeg pokušaja mirovinske reforme. Ovaj put, unatoč činjenici da su organizirana još dva štrajkačka dana na kojima je ovisno o izvorima sudjelovalo između pola i 2 milijuna ljudi, nije uspjelo. I Senat i Nacionalna skupština usvojili su prijedlog zakona.

U Španjolskoj vlada pokušava iskoristiti situaciju i pod izgovorom krize progurati mjere štednje i mirovinsku reformu kojom bi se granica odlaska u mirovinu sa 65 podigla na 67 godina. Sindikat odgovara jednodnevnim generalnim štrajkom, prvim od 2002. Nezadovoljni se radnici u Barceloni sukobljavaju s policijom.

Na ulicama Bruxellesa 29. rujna u prosvjedu je marširalo 100 tisuća ljudi iz 15 zemalja, među njima i izvjestiteljica *Globusa*, istina na štakama jer je na sličnom protestu mljekara godinu ranije pala na "jednoj horizontalnoj prepenci i ozlijedila meniskus, te tako ozlijeđena, hodala dva i pol sata".

HRVATSKA SINDIKALNA SITUACIJA Ta ista izvjestiteljica, Ines Sabalić joj je ime, izvrsna je ulazna točka za opis hrvatske sindikalne situacije. Naime, u jednom od rujanskih brojeva *Globusa* Sabalić nam odlučuje pokazati zašto hrvatski sindikalni vođe nisu ni do koljena Lechu Walesi i njegovom sindikalnom djelovanju, kako osamdesetih, tako i danas, pa opisuje njihov dolazak u Brisel kako bi s EU birokracijom ispregovarali spas svojih nacionalnih brodograđevnih industrija. I dok je Lech, prema Inesinim riječima, došao moliti da se mitsko mjesto rođenja Solidarnosti i otpora poljskih radnika, brodograđilište u Gdanjsku spasi od zatvaranja, čelnik hrvatskih sindikata Matijašević je, kad su mu spomenuli da restrukturiranje znači masovna otpuštanja, odbio pregovarati. S jedne strane Walesa koji moli, s druge Matijašević koji prkosi. Za našu izvjestiteljicu koju ni horizontalna prepreka na protestu EU mljekara ne može zaustaviti u "borbi" za radnička prava dileme nema: između molitve i prkosa brani poziciju onih koji mole.

Matijašević, iz briselske perspektive naše izvjestiteljice, zbog kraha hrvatske brodogradnje zaslužuje svaku osudu i moralni prezir. Sabalić je pogodila dijagnozu: hrvatski sindikati ili bolje rečeno vrhuška hrvatskih sindikata utjelovljena u 5 velikih vođa zaslužuje svaku osudu, ali po pitanju razloga Sabalić promašuje, da se izrazimo rječnikom hrvatske sociološke teorije, "cijeli nogomet" ili u fudbalskom originalu "ceo fudbal". Ako hrvatski sindikalni čelnici nešto nisu, onda nisu prkosni. Upravo suprotno. Tko će zaboraviti suludi potez spomenutog Matijaševića u jesen 2009. kad pod egidom vruće jeseni kreće u hrvatsku prosvjednu turneju koja, ignorirana od ostalih središnjica, završava potpunitim debaklom

upućujući radnicima poruku o krajnjoj nesposobnosti sindikata i nemogućnosti da se organizira bilo kakav oblik radničkog otpora. Ili pristanak čelnika Matice sindikata Ribića na kresanje prava u proljeće 2009. pod izgovorom teškog stanja u zemlji i dogovorenog fiktivnog rasta primanja u narednih pet godina. U situaciji kad se dvadeset hrvatskih fakulteta nalazi pod opsadom studenata, kad je kompletno nastavno osoblje u štrajku ovaj čelnik sindikata javnih službi potpisuje s vladom, koja u tom trenutku niti ne priznaje da je država u krizi, sramotni ugovor kojim pacificira situaciju i upropaštava priliku koja je mirisala na generalni štrajk. O strateškim procjenama čovjeka koji se voli smatrati jedinim istinskim sindikalnim borcem u Hrvatskoj dovoljno će reći da su u naredna dva mjeseca odstupili i ministar obrazovanja i premijer, a vlada najavila radikalnu štednju koja će rast plaća koji je Ribić dogovorio i službeno pretvoriti u ono što je bio od početka, SF za lakoverne.

A što tek reći o dva bivša sindikalna čelnika, Lesaru i Kunstu koji su sa svojih funkcija uskočili u stranačke dresove ne bi li se dokopali Sabora. Ili čelnice najveće sindikalne središnjice Ane Knežević koja je pravomoćno osuđena za pronevjeru sindikalnog novca? Ukratko, ako se hrvatske sindikalne čelnike za nešto ne može optužiti to je prkos.

PAŠTETA UMJESTO PLAĆE Za shvatiti stanje u hrvatskoj privredi dovoljno se sjetiti poznatog slučaja radnika trgovačkog lanca Gramat koji su dio plaće, od

koje ionako 25% dobivaju u bonovima, dobili u obliku paketa paštete. Ako se pitate kako je ovaj ni po čemu poseban slučaj iz hrvatske radničke svakodnevice dospio u medije, odgovor je: paštetama je istekao rok trajanja.

Još jedan, manje poznat, slučaj dolazi nam iz zagrebačke tvornici papira Pan u kojoj se radnicima pod izgovorom krize 40 % plaće isplaćuje u bonovima koji se mogu potrošiti samo u gazdinom trgovačkom centru u kojem su cijene u prosjeku 20% više nego kod konkurencije, u kojoj sindikat ne postoji, u kojoj je pokušaj sindikalnog organiziranja jednak zahtjevu za otkazom. Nadležni sindikati su u slučaju Gramata radnicima preporučili da ne uzimaju paštetu, a u slučaju Pana nije reagirao nitko jer resorne sindikate njihova situacija koja vapi za sindikalnim organiziranjem i pomoći ne zanima. Opravdanje je da se brinu samo za svoje članstvo. A kako se brine za svoje članstvo možemo svjedočiti na primjeru radnica Kamenskog koje su nakon pet neisplaćenih plaća koje su k tome bile daleko ispod propisanog nacionalnog minimuma bile prisiljene zaobići matični sindikat i stupiti u očajnički štrajk gladu kako bi im netko pomogao. Naravno to nije bila nadležna središnjica NHS, inače od osnutka prije 10-ak godina najbrže rastuća sindikalna centrala, čiji se ured nalazi kojih 10-ak metara od parka gdje su radnice kampirale jer njihov pravnik jednostavno nije imao vremena pozabaviti se slučajem nekad uspješne firme koja je zbog atraktivne lokacije u centru grada pet godina planski uništavana od strane građevinskih špekulanata.

— Čini se da unatoč korumpiranom, zlonamjernom, nesposobnom i autokratskom vodstvu, u sindikatima postoji zdrava baza koja je čim je dobila priliku da se poveže na nacionalnoj razini pokazala za kakve je dosege spremna. Pitanje je jesu li te zdrave snage sposobne zbaciti postojeću sindikalnu oligarhiju, povezati se i krenuti sa stvarnom borbom za radnička prava —

— U situaciji kad se dvadeset hrvatskih fakulteta nalazi pod opsadom studenata, kad je kompletno nastavno osoblje u štrajku, čelnik sindikata javnih službi potpisuje s vladom, koja u tom trenutku niti ne priznaje da je država u krizi, sramotni ugovor kojim pacificira situaciju i upropaštava priliku koja je mirisala na generalni štrajk —

Ne smijemo zaboraviti niti ulogu države koja s dosljednom nezainteresiranošću promatra slučajeve poput zagrebačke Tvornice laboratorijske opreme i stakla u kojoj su radnici da bi ishodili neisplaćene plaće stupili u legalni štrajk da bi im poslodavac na to uručio ilegalne otkaze. Ovome valja pribrojiti postojanje radne inspekcije samo na papiru tj. web stranicama državnog inspektorata kao i nepostojanje udruge civilnog društva koja bi se bavila radnim pravom.

SINDIKALNA ORGANIZACIJA RADNIŠTVA Dok je cijela Evropa u prosvjedima protiv kresanja radničkih prava, u Hrvatskoj se ne događa ništa do li izoliranih primjera lokalnih pobuna kao što su izlazak na ulicu riječkih i splitskih škverana, ali naravno ne u isto vrijeme jer je vlada jednim taman uplatila zaostalu plaću kako se ne bi dogodilo da dva grada budu blokirana štrajkom, pobuna u splitskoj i osječkoj pivovari, zagrebačkoj i varaždinskoj tekstilnoj industriji. Svi ovi primjeri pokazuju samo jedno: prosvjedi se mogu dogoditi isključivo na mikro razini i samo do stupnja do kojeg ne predstavljaju stvarnu prijetnju sistemu. No zapitajmo se što bi trebalo učiniti da te mikro pobune prerastu u generalni štrajk i koja bi to snaga trebala učiniti?

U Hrvatskoj je trenutačno oko 500 registriranih sindikata od kojih je polovica okupljena u 5 sindikalnih središnjica, zastupljenih u Gospodarsko-socijalnom vijeću, koje zajedno broje oko 430 tisuća radnika (pridodamo li i članstvo autonomnih sindikata brojka se penje na pola milijuna).

Usporedbe radi, Velika Britanija koja se u EU okvirima smatra sindikalno izrazito fragmentiranom ima jednu središnjicu koja okuplja većinu sindikata ili 15 puta veće članstvo nego hrvatske središnjice.

Nadalje u Hrvatskoj većinu sindikata ne čine granski koji bi okupljali radnike iz sličnih segmenata proizvodnje i usluga, nego takozvani kućni koji ostaju unutar granica svog poduzeća ili još gore velika poduzeća poput HRT-a ili Zagrebačkog holdinga imaju nevjerovatnih 15 odnosno 51 sindikat!

Po pitanju članstva, Hrvatska sa trećinom sindikalno organiziranih radnika slijedi europske trendove smanjivanja članstva ali ono što zabrinjava jest činjenica da je u

privatnom sektoru manje od petine radnika sindikalno organizirano.

No vratimo se na model organiziranja. Začudujuće će zvučati podatak da u cijeloj Evropi najmanje sindikalno organiziranih radnika ima Francuska (manje od 10%, nasuprot prosjecima EU koji se kreću između 25 i 35%) koja ne samo da je poznata po tradiciji borbe za radnička prava i žestokim štrajkovima kakvi su u tijeku, nego je i apsolutni evropski rekorder po broju dana provedenih u štrajku: primjerice 1,4 milijuna radnih dana 2009. (Kanadani su u istom periodu s duplo manjom populacijom ostvarili čak 2,2 milijuna radnih dana u štrajku!). Dakle od masovnog članstva puno su važnije dobra organizacija i militantnost onih koji jesu u sindikatu. Kako do toga doći u hrvatskim prilikama?

Ponajprije stvaranjem ili aktivacijom postojeće infrastrukture i edukacijom članstva. Primjer neiskorištene infrastrukture može biti naša još uvijek najbrojnija (unatoč pada članstva sa 700 000 '90. na manje od 200 000 danas) središnjica SSSH: uredi u svim županijama, preko 100 zaposlenih u samoj središnjici plus još toliko po uredima velikih granskih sindikata, mjesečno sindikalno glasilo, iskustvo u stvarnoj borbi (primjer stožera za obranu Petrokemije). Problem je međutim što se infrastruktura ne koristi pa se danas oko 70 000 demonstranata koji su se sukobili s policijom 1998. ili 7000 "pregovarača" koji su došli na Markov trg "pregovarati" s Vladom nakon što je tamo zabranjeno okupljanje može samo sanjati.

ZALOG ZA OPTIMIZAM Jedna od rijetkih iznimki i zalog za optimizam jest uspjeh u prikupljanje potpisa za referendum o Zakonu o radu kojih je prikupljeno preko 800 tisuća ili dvostruko više od zakonski propisanog minimuma. Prvi puta u 20 godina hrvatske samostalnosti da je to nekome uspjelo, unatoč izuzetno restriktivnom zakonu, i to pod koordinacijom gore spomenutog Matijaševića ili bolje rečeno usprkos istom. Kako tumačiti tih 800 tisuća potpisa? Čini se da unatoč korumpiranom, zlonamjernom, nesposobnom i autokratskom vodstvu, u sindikatima postoji zdrava baza koja je čim je dobila priliku da se poveže na nacionalnoj razini pokazala za kakve je dosege spremna. Pitanje je jesu li te zdrave snage sposobne zbaciti postojeću sindikalnu oligarhiju,

povezati se i krenuti sa stvarnom borbom za radnička prava kakvoj svjedočimo kako po zapadnoj Evropi tako i u bliskom susjedstvu (primjer preuzimanja Željezare Nikšić od strane radnika u rujnu). U zemlji koja ima ozbiljnih problema s nedostatkom solidarnosti mora nam biti jasno da bez organizacije koja će se temeljiti na toj istoj zaboravljenoj riječi idemo u gusti mulj i da je krajnje vrijeme da se pronađe organizacijska platforma koja će omogućiti zbacivanje postojećih političkih elita.

Za takav doseg nužan je određeni broj motiviranih ljudi koji znaju što rade odnosno znaju se organizirati. Očekivati nešto takvo od sindikalnih vođa čiji je primarni interes zadržavanje vlastitih beneficija potpuno je iluzorno. Kao što se do proljeća 2009. hrvatske studente držalo depolitiziranima i nesposobnima za bilo kakvu akciju, a onda se dogodila blokada nastave na preko 20 institucija širom zemlje, tako se danas i hrvatske radnike drži neorganiziranom masom koja se nalazi pod tripartitnom kontrolom svojih lidera, države i poslodavaca. Ono što ovdje želimo sugerirati jest da je potpuno nebitno što će se dogoditi s referendumom i hoće li Ustavni sud odlučiti ovako ili onako. Važno je da hrvatski radnici shvate s kolikom snagom raspoložu odnosno da osvijeste da promjena može doći samo organizacijom odozdo na temelju solidarnosti, a kao prvi korak vidimo aktivaciju pasiviziranih resursa čime se u kratko vrijeme može izgraditi snaga koja će lakoćom uvjetovati društvene promjene. Jednom kad se izgrade zdravi konceptualni temelji, tj. kad je *telos* jasan, tehnička je izvedba samo stvar finese. ■

KRIZA U NJEMAČKOJ: U POTRAZI ZA NOVIM GOSPODARSKIM ČUDOM

O PROTURJEČJIMA INHERENTNIMA NJEMAČKOJ STRATEGIJI GOSPODARSKOG RASTA I NEKIM NEUGODNIM REMINISCENCIJAMA NA TRIDESETE GODINE PROŠLOGA STOLJEĆA

STIPE ČURKOVIĆ

Nakon pada BDP-a od 5% u 2009. godini, predviđanja rasta njemačkog gospodarstva za 2011. godinu iznose 2% BDP-a, za tekuću 2010. čak 3 do 3,5%. Za mnoge, uključujući saveznog ministra gospodarstva Brüderlea, ove brojke potvrđuju da je kriza za Njemačku stvar prošlosti. Mnogi kritički komentatori upozoravaju međutim da bi se optimizam vrlo brzo mogao pokazati preuranjenim. Strukturni problemi koji su krizu uzrokovali nisu uklonjeni. U izvještaju o poslovanju Deutsche Bank za prvi kvartal 2010. može se pronaći podatak da 90% njezinih profita proizlaze iz investicijskog bankarstva. Kod drugih velikih banaka postoci su slični. U istom periodu krediti realnom sektoru su u opadanju. Obzirom na spori oporavak potražnje na svjetskom tržištu, izgledi za isplativost novih ulaganja u realnom sektoru još su manji nego prije izbijanja krize. To je, očito, dostatna motivacija da se krene istim prečacima koji su do krize i doveli.

MODELL DEUTSCHLAND Pet stotina milijardi eura koje je njemačka vlada osigurala za fond za pomoć bankama umirili su, čini se, većinu skeptika. Ili bar većinu onih među njima koji imaju moć odlučivanja. Ipak, i MMF i Europska centralna banka upozoravaju da najveća kratkoročna opasnost svjetskom gospodarstvu i dalje prijete od rizika na financijskim tržištima. U te rizike spadaju i dugovi zemalja poput Grčke, Španjolske, Irske i Italije. Jamstvo da će ti dugovi biti namireni traži se u preusmjeravanju sredstava iz javne potrošnje prema servisiranju dugovanja. Otud sveprisutni zahtjevi za mjerama štednje i "racionalizacijom" fiskalne politike. Predvidiva posljedica rezova je, međutim, daljnji pad potražnje. Opasnost je produblivanje recesije i deflacijska spirala, a to znači: opasnost pokretanja upravo one dinamike koja je svjetsku ekonomiju gurnula u Veliku depresiju 1930-ih.

Temeljno proturječje njemačke pozicije pritom je da je ona ujedno najagresivniji zagovornik fiskalne discipline i zemlja s najvećim suficitom trgovinske bilance unutar Europske unije. Njemački suficiti su deficiti drugih zemalja, njihova potrošnja na dug je temelj potražnje za njemački izvoz. Trenutni oporavak te odnose ne dovodi u pitanje. Unatoč padu nezaposlenosti u 2010. unutrašnja potražnja u Njemačkoj *ne* raste. Najavljeni rezovi koalicijske vlade u iznosu od 80 milijardi eura do 2014. značit će daljnji pad platežne moći stanovništva. Vlada Angele Merkel tako ostaje vjerna ekonomskom modelu koji Njemačka slijedi od sredine 1970-ih. "Modell Deutschland" proizašao je iz ekonomskih i političkih odgovora na stagflaciju, krizu u kojoj se inflacija spojila sa stagnacijom gospodarskog rasta. Njemačka središnja banka rigidno je zaoštrila monetarnu politiku u korist stabilnosti cijena što je rezultiralo padom domaće potražnje. Nakon sloma radničke militantnosti šezdesetih, sindikati su privoljeni da pristanu na rast plaća koji ne nadmašuje rast produktivnosti i time postali treći faktor u novoj korporativističkoj koalicijskoj s kapitalom i državom. Izvoz je postao glavni motor ekonomskog razvoja, što je za preduvjet imalo zatvaranje neprofitabilnih proizvodnih kapaciteta, stvaranje rezervne vojske rada i pritisak na rast nadnica. Ovaj set neoliberalnih mjera njemačkim je proizvodima trebao osigurati konkurentnost na međunarodnom tržištu.

POZIV NA OBNOVU POTRAŽNJE No, u uvjetima krize neoliberalnog modela akumulacije dojučerašnji izvor snage njemačkog modela pokazuje se njegovom Ahilovom petom. Izvozna industrija danas čini polovicu njemačke privrede, dvije trećine njezina izvoza otpada na trgovinu unutar

Europske unije. Mjere štednje i pad potražnje u zemljama poput Grčke, Španjolske ili Irske neminovno će se odraziti na njemačku izvoznu industriju. Njemačko inzistiranje na fiskalnoj disciplini i rezanju deficitne potrošnje u zemljama članicama Eurozone motivirano je brigom za očuvanje eura od kojega Njemačka najviše profitira. No, ono što je na razini monetarne politike i stabilnosti financijskog sektora i poželjno i nužno, na razini realne ekonomije za njemačku privredu se može ispostaviti kao nož u vlastito meso. Na drugim tržištima situacija nije ništa bolja.

Drugi najveći trgovinski partner Njemačke su Sjedinjene države. Uloga SAD-a kao glavnog izvoznog tržišta svjetske ekonomije u velikoj mjeri se temeljila na potrošnji na dug. Mjehur na tržištu nekretnina bio je važan stimulans potrošnji: mnogi Amerikanci su uzimali potrošačke kredite u očekivanju da će kontinuirani budući rast vrijednosti njihovih nekretnina pod hipotekarskim kreditima na koncu pokriti razliku. S kolapsom tržišta nekretnina taj poticaj na potrošnju je otpao. Visoka prosječna zaduženost kućanstava dodatna je zapreka ponovnom rastu potrošnje. Pored toga, u SAD-u je u razdoblju od 2007. izgubljeno 8 milijuna radnih mjesta. Spori gospodarski "oporavak" koji je u tijeku ne prati stvaranje novih radnih mjesta. Kapital je na smanjenje potražnje reagirao "racionalizacijom": smanjenjem proizvodnih kapaciteta i broja zaposlenih, i time bar kratkoročno osigurao obnovu profitabilnosti. Obzirom da privatna potrošnja u SAD-u čini 70% sveukupne potražnje, a dosadašnji fiskalni paketi Obamine administracije za stimulaciju ekonomije po mišljenju većine komentatora ni približno ne kompenziraju pad privatne potrošnje, izgledi da bi SAD u skorijoj budućnosti mogao ponovno preuzeti ulogu svjetskog potrošača, vrlo su mali. Sastanak G20 u Torontu u lipnju ove godine pokazao je da su Amerikanci svjesni akutnosti situacije. Obamin poziv zemljama s visokim trgovinskim suficitom koje nisu visoko zadužene da prošire svoje unutrašnja tržišta i time doprinesu obnovi potražnje na globalnoj razini kao implicitnog adresata nije imao samo Kinu, nego i Njemačku. Sarkozyjevo pridruživanje Obaminu apelu dodatno podcrtava očekivanja drugih razvijenih zemalja s negativnom trgovinskom bilansom s Njemačkom prema vladi Angele Merkel. U retorički oštrijoj varijanti isti zahtjevi poprimaju oblik optužbe za neomerkantilizam i ekonomsku ekspanziju na račun trgovinskih "partnera".

USKRISNUĆE KRIPTO-RASIZMA Povratak takve retorike u međunarodnoj komunikaciji nije jedina sjena 1930-ih. Mnogi komentatori upozoravaju na povratak kompetitivne devaluacije kao strategije stvaranja tržišne prednosti pred konkurentskim ekonomijama u očajničkoj borbi za pozicije unutar sve užeg navigacijskog prostora. Činjenica da je američki FED u listopadu ove godine najavio još jedan krug "kvantitativnog olakšavanja" (quantitative easing), odnosno tiskanje novog bilijuna dolara kroz narednih godinu dana, mnogi interpretiraju kao otvorenu objavu financijskog rata. Zbog specifičnog statusa dolara kao svjetskog novca i devizne rezerve većine zemalja svijeta, Amerikanci si takav potez mogu dozvoliti bez da riskiraju bijeg iz dolara i hiperinflaciju. Preplavlivanje financijskih tržišta dolarima snizilo bi njegovu vrijednost i tako SAD učinilo izvozno kompetitivnijim. Dakako, na račun ekonomija čije valute bi u odnosu na dolar aprecirale. Među potonje spada i Njemačka. Daljnji razvoj situacije u velikoj će mjeri ovisiti o rezultatima pregovora na skorom sastanku G20 u Seulu 11. i 12. studenog.

No, i na unutarnjepolitičkom planu u Njemačkoj su sve razvidnije neugodne reminiscencije na prošla krizna vremena. Iznenadno i žestoko uskrisnuće krypto-rasističkih "teorija mentaliteta" na vrhunce grčke krize u tisku i među političkim elitama zemlje u kojoj je još do jučer ritualno ponavljanje formula o "kritičkom suočavanju s prošlošću" imalo status obvezatnog nacionalnog katekizma dobar je indikator ozbiljnosti situacije. Činjenica da su otvoreno rasističke i socijaldarvinističke teze donedavnog visokog dužnosnika Bundesbanka i člana SPD-a Thila Sarrazina o imigrantima i "židovskim genima" u velikom dijelu javnosti primljene kao "istina koju je konačno trebalo izreći" taj

— **Izvozna industrija danas čini polovicu njemačke privrede, dvije trećine njezina izvoza otpada na trgovinu unutar Europske unije. Mjere štednje i pad potražnje u zemljama poput Grčke, Španjolske ili Irske neminovno će se odraziti na njemačku izvoznu industriju —**

neugodni dojam samo potvrđuje. Isto vrijedi za nešto raniji, somnambulni i karakteristično pompozni izlet filozofa Petera Sloterdijka u "ničeansku" kritiku preostataka progresivne porezne politike i nadmeno indignirane spekulacije o pošati državno organiziranog parazitizma.

PROSVJEDI U STUTTGARTU Simptomima političke nervoze njemačkih elita pored oštrog retoričkog zaokreta u močvrano tlo desnog populizma treba pribrojiti i brutalnost reakcije na prosvjede protiv izgradnje novog kolodvora u Stuttgartu. Policija je suzavcem, vodenim topovima i pendrecima pokušala razbiti masu prosvjednika. Ozlijedeno je preko 300 prosvjednika, među njima i djece. Već sljedećeg dana se, međutim, nekoliko desetaka tisuća revoltiranih građana okupilo na istome mjestu, odbijajući ustuknuti pred logikom represivne sile. Realizacija projekta *Stuttgart 21* stvorila bi prebacivanjem kolodvora i sustava tračnica ispod površine zemlje 100 hektara novog građevinskog prostora (oko trećine sadašnje površine grada) za izgradnju komercijalnih poslovnih i stambenih kompleksa u samome središtu grada. Procjena cijene radova kreće se od službenih 7 sve do 18 milijardi eura koje navode kritičari projekta. Taj novac bi, dakako, onda nedostajao za financiranje drugih javnih projekata. Političke i gospodarske elite, sve do kancelarke, odlučno podržavaju realizaciju projekta. Kritičari na ljevici u njemu prepoznaju nastavak ekspanzije neoliberalnog programa "privatno-javnih partnerstava", kojima se javna sredstva legalno pretvaraju u privatne profite.

Protesti protiv *Stuttgarta 21* ni po masovnosti ni po političkoj artikulaciji nisu usporedivi s recentnim prosvjednim valovima i štrajkovima u Francuskoj ili Grčkoj. Međutim, svjedoče o zaoštavanju legitimacijske krize neoliberalnog konsenzusa koji među političkim elitama u Njemačkoj vlada zadnjih trideset godina. Hoće li rezultirati i rušenjem sadašnje konzervativno-liberalne koalicije u velikoj mjeri će ovisiti o programima koje će ljevica ponuditi. Neoliberalna politika Schröderove crveno-zelene koalicije i kasnije sudjelovanje SPD-a u velikoj koalicijskoj s CDU-om usmjerila je mnoge tradicionalne birače njemačkih socijaldemokrata prema *Die Linke*. Sada, kada je SPD ponovno u opoziciji, *Die Linke* će morati pronaći načina da se politički profilira i nasuprot SPD-u, ako ne želi izgubiti veći dio glasački osvojenog terena i biti upućena natrag u treći red gledališta, sa stigmom jednokratne protestne opcije za razočarane socijaldemokrate. **E**

NAJPRIJE KAO POVIJEST, ZATIM KAO FARSA: POVRATAK KRIZE EURA NOVOM DOBU KAPITALIZMA

DUBOKE I ZNAČAJNE RAZLIKE DOLARA I EURA

YANIS VAROUFAKIS

Kad je slom 2008. pogodio Wall Street, europski je kapitalizam zapao u pomutnju. Nestankom čudovišne spužve za izvoz koju je predstavljalo potrošačko tržište SAD-a, onog što smo Joseph Halevi i ja 2003. nazvali "Globalnim Minotaurem" (vidi *Monthly Review*, Vol. 55), Europa ne samo da je izgubila ključni izvor agregatne potražnje, nego je i otkrila da su se njene vlastite banke zatekle pred kolapsom kad su se američke osigurane dužničke obveze (collateralized debt obligations - CDOs), od kojih su im trezori pucali po šavovima, pretvorile u pepeo. Unatoč tome što se Europa naslađivala da se radi o anglo-keltskoj krizi i da njezine banke nije zahvatila verzija financijalizacije usporediva sa zlatnom groznicom, istina je ubrzo izbila na vidjelo. Tada su Europska središnja banka, Europska komisija (u praksi, "vlada" Europske unije) i države članice pohitale učiniti za europske banke isto što je vrh SAD-a učinio za Wall Street: upumpale su im planine javnog novca kako bi "nestali" privatni novac nadomjestile svježim javnim novcem posuđenim od država članica. Utoliko se ovo čini identičnim onom što se dogodilo u SAD-u. Samo što postojeći euro nimalo ne nalikuje na dolar.

TRI ZNAČAJNE RAZLIKE Prva je razlika to što euro nimalo ne nalikuje na dolar. Dok god je dolar globalna rezervna valuta, Fed i američko Ministarstvo financija mogu ispisivati *bianco* čekove sigurni da će to jako malo utjecati na vrijednost dolara, barem dok se kriza još razvija. Druga je razlika to što Europa nema unutarnji mehanizam za recikliranje viškova (npr. federalni proračun ili vojno-industrijski kompleks poput američkog) koji bi joj omogućio da uzme akumulirani monopolski profit jedne zemlje (npr. Njemačke) i uloži ga u regije s deficitom (npr. Grčku). Konačno, treća se razlika tiče načina na koji su europske banke uspjele nadmašiti Wall Street u korištenju infuzije javnog novca primljene nakon 2008. za pokretanje novog procesa "kovanja" svježeg privatnog novca. Wall Street je u ovom uspio pomoću Geithner-Summersovog plana koji je iz ničeg stvorio novi financijski instrument namijenjen da s njihovih bilanci ukloni toksične CDO-e o trošku poreznih obveznika. Europske su banke učinile isto – samo bez izravne suradnje pa čak i znanja, vlade (kako EU, tako i država članica). To se dogodilo ovako: dok su europske države socijalizirale ogromne gubitke europskih banaka i pretvarale ih u javni dug, europska su gospodarstva ušla u recesiju. U jednoj je godini (2008.-09.) BDP Njemačke pao za 5%, Francuske za 2.6%, Nizozemske za 4%, Švedske za 5.2%, Irske za 7.1%, Finske za 7.8%, Danske za 4.9%, Španjolske za 3.5%. Naravno, srozali su se i porezni prihodi. Odjednom su uzdrmani europski *hedge fondovi* i banke doživjeli epifaniju: zašto ne uložiti dio dobivenog javnog novca u okladu da će, prije ili kasnije, opterećenje javnih financija uzrokovati bankrot jedne ili više država Eurozone (EZ)? Što su više razmišljali o tome, to su radosnijima bivali. Činjenica da je članstvo u Eurozoni spriječilo najzaduženije zemlje (Grčku, Portugal, Španjolsku, Italiju, Irsku, Belgiju) da devalviraju valutu značila je da će, prije ili kasnije, jedna od slabih karika EZ-a puknuti; odnosno, više neće moći otplaćivati dugove. Stoga su se odlučili početi kladiti, prvo na male iznose, da će najslabija karika u tom lancu, Grčka, bankrotirati. Kako si slavni londonski kladioničari nisu mogli priuštiti višemilijunske oklade, okrenuli su se pouzdanima izvedenicama kreditnog rizika (credit default swaps, CDSs); policama osiguranja koje isplaćuju određeni iznos u slučaju da se zajam ne vrati. Banke koje su u listopadu i studenom 2009. kupile takve oklade zaradile su bilijune. Uskoro je uslijedila živa, visoko profitabilna trgovina ovim financijskim instrumentima.

PRIVATNI NOVAC NAKON 2008. Čitatelj će primijetiti suptilnu, ali važnu razliku između osiguranih dužničkih obveza (CDO) iz vremena prije 2008. koje su bile bazirane u SAD-u: dok su ti CDO-ovi bile oklade da će vlasnici kuća otplatiti dugove, CDO-ovi bazirani u EU nakon 2008. bile su gole oklade da neke od država EU neće moći otplatiti svoje. Tako je nastao novi *privatni novac* u svijetu poslije 2008.! Naravno, što je obim trgovanja ovim novokovanim novcem bivao veći, više se kapitala ispumovalo i iz tvrtki koje su tražile zajmove za investicije u proizvodnju i od država koje su pokušavale refinancirati svoje nabujale dugove. Ukratko, europska verzija bailouta banaka pružila je financijskom sektoru priliku da još jednom iskuje privatni novac o trošku *realne ekonomije*. Ponovo, baš kao što je privatni novac kojeg je Wall Street stvorio prije 2008. bio neodrživ i predodređen za pretvaranje u puki pepeo, juriš novog privatnog novca morao je, s matematičkom preciznošću, dovesti do još jednog kraha. Ovaj put je to bila *kriza nacionalnog duga*, čije su se prve naznake pojavile početkom 2010. u Grčkoj.

EU je da odgovori na ovu krizu trebalo oko šest mjeseci više nego što bi joj trebalo da je europski kapitalizam uveo federalnog vrhovnika poput onog u Washingtonu. Dok su se njemački industrijski kapital, francuske banke, i ostatak raznorodnih europskih kapitalističkih interesa uspjeli sabrati, kriza je dosegla vrhunac zahvaljujući kojem se svjetski kapitalizam zatekao otprilike tri sata do novog kraha: ovog puta, za razliku od rujna 2008., slom je potekao s tržišta obveznica. Suočeni s potpunim slomom trgovine financijama, i pod pritiskom Washingtona i MMF-a, europske su se vode podvinule neizbježnom i pristale skupiti bankrotirane države članice Eurozone. Tragično je što je rješenje koje su za to osmislili, takozvani Fond za europsku financijsku stabilnost (European Financial Stability Faci-

— Unatoč tome što se Europa naslađivala da se radi o anglo-keltskoj krizi i da njezine banke nije zahvatila verzija financijalizacije usporediva sa zlatnom groznicom, istina je ubrzo izbila na vidjelo. Tada su Europska središnja banka, Europska komisija i države članice pohitale učiniti za europske banke isto što je vrh SAD-a učinio za Wall Street —

lity – EFSF), primjer idiotizma višeg reda – dokaz da je, zbog neukroćenih centrifugalnih sila i snažnih unutarnjih kontradikcija, politička Europa nesposobna upravljati europskim kapitalizmom u razdobljima krize.

Moguće je ustvrditi da je moja procjena preoštra utoliko što je kriza eura, izgleda, zadržana, pa se čak i Grčka naizgled stabilizirala, a kladenje protiv eura i grčkih i španjolskih obveznica izgubilo maha. Čitajte dalje, dragi čitatelju, jer istina nije tako junačka. Pogledajmo prvo EFSF. Početni kapital mu je 60 milijardi eura koje je dala EU iz vlastitog proračuna i 250 milijardi koje je dao MMF. Osim toga, moći će posuditi do 440 milijardi eura od financijskih tržišta i institucija. Zamisao je da EFSF posuđuje novac u ime svih država Eurozone zajedno. Do sad rečeno ne zvuči loše. Dok EFSF ne dira u uzroke krize, dubinske neusklađenosti europskog monopolskog kapitala, barem djeluje kao pristojan odgovor na njihove simptome. Sve dok se ne zagrebe ispod površine ovih 440 milijardi eura koje bi trebao prikupiti na tržištima. Zdrav nam razum govori da je tajna mogućeg uspjeha EFSF-a u posuđivanju putem izdavanja vlastitih obveznica (nazovimo ih obveznice EFSF-a) osiguranih kolateralom koji bi poticao od svih država Eurozone razmjerno veličini njihovih gospodarstava. Drugim riječima, Njemačka i Francuska bi davale većinu

kolaterala. Ovo bi trebalo ohrabriti investitore na kupnju obveznica EFSF-a uz niske kamatne stope.

Problem je što ovo jezivo nalikuje okolnostima koje su izrodile opake CDO-ove u Sjedinjenim Državama i, poslije, njihove europske verzije. Na hipotekama temeljene osigurane dužničke obveze CDO izdavane u SAD-u zasnivale su se na triku pakiranja običnih i drugorazrednih hipoteka u istu CDO i to na tako zakučast način da se sve zajedno ulagačima činilo kao odlična investicija. Nešto se slično dogodilo u Europi nakon stvaranja eura: napravljene su osigurane dužničke obveze koje su sadržavale njemačke, nizozemske, grčke, portugalske i druge obveznice (odnosno, dugove) u tako složenim konfiguracijama da je ulagačima bilo nemoguće izračunati njihovu dugoročnu vrijednost. Podsjetimo se, plimni val privatnog novca stvorenog s obje strane Atlantika na temelju ove dvije vrste CDO-a uzrokovao je slom 2008.

PROPADAJU LI DRŽAVE EUROZONE Kad se pogleda iz tog kuta, EFSF počinje djelovati zabrinjavajuće. Njegove će "obveznice" biti paketi različitih vrsta kolaterala (odnosno, garancija koje pruža svaka pojedina država) sastavljenih na način koji, barem za sad, ostaje bolno nejasan. Ovo je upravo način na koji su nastale osigurane dužničke obveze (CDO) prije 2008. Banke i hedge fondovi objeručke će zgrabiti priliku da iskoriste tu nejasnoću za još jedno manično kladenje, zajedno s okladama protiv obveznica EFSF-a u obliku CDS-ova. Na kraju, ili će obveznice EFSF-a propasti, ne pokupuju li ih banke i hedge fondovi; ili će se dobro prodavati i stvoriti priliku za treću rundu stvaranja neodrživog *privatnog novca*. Kad se i taj privatni novac pretvori u pepeo, kao što sigurno hoće, što će Europa sljedeće poduzeti?

Ovdje je potrebno usporediti SAD i EU: baš kao što je Geithner-Summersov plan iz 2009. pokušao riješiti problem Wall Streeta – toksične izvedenice – izdavanjem novih izvedenica koje je sponzorirala država; tako i EFSF stvara nove izvedenicama slične obveznice koje će se prodavati bankama i hedge fondovima u zamjenu za novac koji će biti prosljeđen državama članicama, potom vraćen bankama zajmodavcima ovih država koje već profitiraju od izdavanja vlastitih izvedenica (CDS-ova) čija vrijednost ovisi o tome propadaju li države Eurozone (pojedinačno ili kao cjelina) ili ne...

Jedini zaključak koji se iz svega ovoga može sa sigurnošću izvući je da je EFSF maestralno podbacio u rješavanje problema radi kojeg je osmišljen. Već sad, posrnula Irska shvaća da bi tražiti pomoć od EFSF-a bilo ravno samoubojstvu. Iz naše perspektive, važno je prisjetiti se lekcija u čije smo poznavanje nekad bili sigurniji (ponajviše zahvaljujući radovima Paula Sweezya i Harrya Magdoffa), a koje nam sada valja osvježiti. Prva lekcija koju smo naučili 30-ih je da kad oligopolistički kapitalizam zapadne u veliku krizu potražnje, pokušaj inženjeringa spasa papirnatom imovinom nije samo osuđen na propast, nego će vjerojatno i dodatno štetiti. Druga lekcija koja je i važnija za naše doba je da uzlet financijske moći dodatno politički otežava iznalaženje realističnog rješenja koje mora uključivati: (a) eksproprijaciju imovine posrnutih banaka; i (b) mjere koje će izravno povećati potražnju. ■

Tekst preuzet s mrzine.monthlyreview.org, s engleskog prevela Đurđica Dragojević

Yannis Varoufakis profesor je na Ekonomskom fakultetu u Ateni. Autor je nekoliko knjiga, uključujući *Game Theory: A Critical Text* (Routledge, 2004.); *Foundations of Economics: A Beginner's Companion* (Routledge, 1998.).

HRVATSKA NIJE PRILAGOĐENA NOVOM DOBU KAPITALIZMA

RAZGOVOR S VLADIMIROM CVIJANOVIĆEM O POTREBI ZA ŠIRENJE I ARTIKULIRANJE PROSVJEDA, NEDEMOKRATSKOM APSOLUTIZIRANJU ORTODOKSNE EKONOMSKE TEORIJE, VRLUDAVOJ I KRATKOROČNOJ DOMAĆOJ EKONOMSKOJ POLITICI

MISLAV ŽITKO

U medijskom izvještavanju o problemima Eurozone naglasak je redovito bio na potrebi obuzdavanja javne potrošnje, osobito nakon "grčke" dužničke krize. Tako se u nekim napisima i komentarima spominjao problematični "mediteranski mentalitet" koji predstavlja prepreku racionalnom vođenju javnih financija. No, čini se da makroekonomski podaci, kao i masovni organizirani prosvjedi protiv politike štednje, upućuju na druge izvore nestabilnosti o kojima nije bilo riječi u javnom prostoru. Kako gledate na nedavni val prosvjeda diljem Europe?

– Logika Eurozone je prije svega određena rigidnom monetarnom politikom kojom se nastoji očuvati stopa inflacije na niskoj i stabilnoj razini. S obzirom na takvu zadanost cjenovna konkurentnost se može ostvariti jedino rezanjem troškova (države) odnosno reorganizacijom proizvodnje. No, s obzirom da smanjenje državnih izdataka podrazumijeva pad razine ekonomskih aktivnosti to samo po sebi nije niti dovoljno niti poželjno. No prije svega je moralno upitno s obzirom na činjenicu da su javni dugovi zemalja Europe u trenutnoj krizi narasli prije svega zbog sanacije banaka. One su na taj način sanirane, dok će troškove takvog postupka snositi društvo u cjelini.

MONOPOL NA PAMET ORTODOKSNE TEORIJE

Prosvjedi protiv spomenute politike su nužni, no intenzitet im se, u usporedbi sa 60-im i 70-im godinama 20. stoljeća, znatno smanjio. Snage kapitala su uspjele marginalizirati radničke pokrete odnosno sindikate. To se dešava od 1970-ih s ulaskom kapitalizma u novu fazu (kognitivni kapitalizam), kojeg karakterizira fleksibilna akumulacija potpomognuta tehnološkim restrukturiranjem proizvodnje te jačom financijalizacijom (udjelom financija u BDP-u). U razvijenim zapadnim ("industrijskim") zemljama od tih je godina vidljiv porast udjela usluga u BDP-u, smanjenje udjela industrije te seljenje proizvodnje u treće zemlje. Takav sustav je, naravno, politički sponzoriran te institucionaliziran. I sada nam se ponovo nameće u još radikalnijem obliku nego nekada te servira kao neizbježan i jedini koji je poželjan. Prosvjedi nisu istog intenziteta u cijeloj Eurozoni. Najintenzivniji su u Francuskoj (u kojoj se prosvjeduje zbog povećanja dobi za dvije godine za odlazak u penziju) u kojoj su, u usporedbi s Velikom Britanijom, predložene promjene neusporedivo manje. U Velikoj Britaniji, štoviše, prosvjedi uopće nisu vidljivi, usprkos najavama velikog rezanja državnih izdataka. Za ovakvu vrstu višestruke krize (u svojoj ekološkoj, društvenoj i ekonomskoj dimenziji) u kojoj se nalazi svijet prosvjedi moraju biti puno rašireniji i u svojim zahtjevima artikuliraniji, kako bi se izbjegla još veća kriza.

Demokratski deficit je često upotrebljavana sintagma u raspravama o Europskoj Uniji. Međutim, ona se rijetko dovodi u vezu s Europskom središnjom bankom (ECB), institucijom čije operacije nisu u nadležnosti Europskog parlamenta, a koja ima ekskluzivno poziciju u određivanju smjernica monetarne politike. Koliki je po vašem mišljenju udio te institucije u proizvodnji demokratskog deficita?

– Mislim da se Europska centralna banka, po svojem cilju čuvanja cjenovne stabilnosti, suštinski ne razlikuje od drugih "nezavisnih" centralnih banaka. Međutim sama nezavisnost nije toliko sporna koliko je to fokusiranost na primarni cilj očuvanja stabilne razine cijena. Mišljenja o svrsi takvog cilja centralnih banaka se razlikuju. Dok ortodoksni ekonomisti podržavaju navedeni cilj oni heterodoksni (prije svega post-kejnzijanci) ga dovode u pitanje. Potonji ne samo da podržavaju drugačiju formulaciju ciljeva

ekonomske politike (koja bi se trebala usredotočiti na punu zaposlenost) nego jasno kažu da monetarna politika može i treba imati posljedice za realni sektor i u kratkom i u dugom roku. Drugim riječima oni tvrde da novac nije neutralan (želja ortodoksni ekonomista da se pod svaku cijenu očuva cjenovna stabilnost u pozadini sadrži pretpostavku da je to najbolje što možete učiniti za ekonomiju, koja će se u velikoj mjeri sama regulirati. Takva tvrdnja ne stoji.). Nadalje, monetarna politika bi trebala biti usklađena s fiskalnom politikom koje bi obje trebale pridonositi punoj zaposlenosti. Ukratko, model nezavisne centralne banke koja se bavi samo očuvanjem stabilnosti razine cijena nije niti poželjan (s aspekta društvenog blagostanja) niti spoznajno valjan (zbog krive pretpostavke ortodoksne ekonomske teorije o razdvojenosti realnog i monetarnog sektora). No "monopol na pamet" ortodoksne ekonomske teorije je institucionaliziran u vidu nezavisnih centralnih banaka usredotočenih na stabilnost cijena (kao što je ECB), čemu, očito, veoma teško može konkurirati neka drugačija teorija. Apolutiziranje samo jednog načina mišljenja predstavlja prvorazredni uzrok demokratskog deficita.

KUĆA SE NE GRADI OD KROVA

Kriza Eurozone pogodila je i zemlje europske periferije, osobito one koje ostvaruju deficit računa tekućih transakcija te se moraju zaduživati. Nije tajna da Hrvatska ulazi u tu skupinu zemalja. Budući da ste pisali o instrumentima javnog duga koji mogu olakšati poziciju države, kako procjenjujete poziciju perifernih država Europe, osobito Hrvatske u pogledu financiranja, ne samo tekućih izdataka, nego i novih javnih investicija?

– Mislim da problem Hrvatske nije u pronalaženju novih izvora financiranja (iako bi se to uskoro moglo pojaviti kao problem zbog visokih deficita: proračunskog, deficita robne razmjene s inozemstvom te visokog javnog duga) već u nepostojanju suvisle koncepcije društveno-ekonomskog razvoja iz koje bi proizašle smjernice u što ulagati kako bi se povećalo društveno blagostanje. Budući da nju nemamo – a nemamo čak niti potpunu statističku osnovicu koja bi nam omogućila preciznu procjenu naše stvarnosti – jasno je zašto je ekonomska politika tako kratkoročna i vrludava. U takvu sliku se savršeno uklapaju programi trenutne vlade. Kuća se ne gradi od krova.

— Mislim da problem Hrvatske nije u pronalaženju novih izvora financiranja već u nepostojanju suvisle koncepcije društveno-ekonomskog razvoja iz koje bi proizašle smjernice u što ulagati kako bi se povećalo društveno blagostanje —

Ekonomska kriza na određeni način zaključuje tranzicijski period. Neki su analitičari zaključili da se u tom periodu nedvojbeno pokazala ograničenja standardnog makroekonomskog okvira koji je učinio veoma malo za demokratske procese, zaposlenost i životni standard stanovništva. U slučaju Hrvatske, mnogo je očekivanja stavljeno na izravne strane investicije (FDI), bez razvijanja vlastite industrijske politike (usprkos istraživanjima poput onog Jože Mencingera, koje dovode u pitanje pozitivnu povezanost stranih investicija i ekonomskog rasta). Što je potrebno da bi se, osobito u vrijeme krize kapitalizma, promijenio makroekonomski okvir? Može li heterodoksna ekonomska teorija biti od koristi?

– Ono što se, iz socio-ekonomske perspektive, u Hrvatskoj u proteklom periodu desilo je nadoknađivanje razine BDP-a iz 1990. godine te redistribucija dohotka od rada prema kapitalu. Uz uništavanje industrijske proizvodnje te rast udjela financijskog sektora u BDP-u (posebno bankarstva) održavanje privatne i državne potrošnje se temeljilo na zaduživanju. To je očito neodrživo. Iz političke prakse znamo da se reforme trebaju poduzimati na početku, a ne na kraju mandata – dok je optimizam izvršne vlasti i birača još visok. Međutim mi smo u krizi od ranih 1980-ih i možemo reći da smo se "specijalizirali" za aktivnosti niže dodane

vrijednosti uslijed ovisnosti o prijednom putu (možemo li ikako nadoknaditi znanje koje smo izgubili deindustrijalizacijom?), orijentiranosti poduzetnika kreditu kao instrumentu financiranja (kredit favorizira inkrementalne, a ne radikalne inovacije), niskog povjerenja u institucije odnosno socijalnog kapitala koji predstavlja prepreku jačem povezivanju ljudi i drugih ograničavajućih faktora koji se mogu promijeniti samo u dugom roku. Naša zemlja je ostala neprilagođena u novom dobu kognitivnog kapitalizma, a to se snažno očituje u depopulaciji, nejednakom društvenom razvoju naših krajeva, slaboj konkurentnosti hrvatskih proizvoda i sl.

OPASNOST GRČKOG SCENARIJA

Osvrnuo bih se na prijedloge heterodoksne ekonomske teorije neomarksističke provenijencije odnosno literaturu o kognitivnom kapitalizmu (značajni predstavnici su Carlo Vercellone, Andrea Fumagalli, Christian Marazzi, Stefano Lucarelli i Yann Moulier Boutang). Oni se, doduše, ne odnose eksplicite na Hrvatsku no naša zemlja bi svakako trebala izvući pouke iz njih. S obzirom na društveni karakter proizvodnje (budući da je proizvodnja sve više nematerijalna njen stvaratelj je društvo u cjelini) svaki pojedinac nosi zaslugu za dohodak koji se tako stvara. Iz toga slijedi prijedlog minimalnog zajamčenog socijalnog dohotka. Unutar postojećeg ekonomskog modela koji je okrenut rastu kao ograničenje se pokazuje raspodjela dohotka u korist kapitala. Ona je ne samo socijalno nepravedna već i ekonomski neopravdana. Naime, tek kada preraspodijelite dohodak u suprotnom smjeru možete očekivati da će stanovništvo uopće imati iz nečega trošiti. No čovjek (radnica ili radnik) sve više postaje nositeljem kapitala pa se pokazuje problematičnim odvojeno valorizirati kapital i rad. U skladu s rečenim mora doći do bitne modifikacije prava intelektualnog vlasništva, na kojima se danas temelji međunarodna podjela rada. Takve promjene okolnosti proizvodnje ćemo morati ozbiljno sagledati kako bismo pronašli specifični model razvoja. A on će morati respektirati ekološki sustav, a ne ga narušavati – kao što kapitalizam čini.

Na kraju, bilo je mnogo govora o tome da bi određenim zemljama poput Grčke izlazak iz Eurozone i devalvacija valute pogodovali ekonomskom napretku i političkoj stabilnosti. Kako procjenjujete troškove i koristi takvog poteza, te što otvorene periferne ekonomije poput Hrvatske mogu očekivati od pristanka, odnosno odbijanja ulaska u jedinstveni ekonomski, a zatim i monetarni sustav?

– Što će se dogoditi s Grčkom u smislu ostanaka u Eurozoni ili izlaska iz nje ostaje za vidjeti. Ako ostanak Grčke u Eurozoni više neće biti moguć uvođenje drahme će značiti značajan porast cjenovnog nivoa te deprecijaciju tečaja te valute, što pak sugerira da će skočiti udio grčkog duga denominiranog u stranoj valuti u BDP-u. To može značiti daljnje zaoštavanje krize. Ukoliko Grčka – u slučaju uvođenja drahme – ipak razumno formulira svoju monetarnu politiku te ju upotrebi u razvojnoj funkciji onda ju, u dugom roku, očekuju benefiti tog poteza. Međutim, u srednjem roku, zbog visokog udjela inozemnog javnog duga u ukupnom javnom dugu, odustajanje od eura bi joj donio ogromne troškove.

Budući da Hrvatska ima rigidnu monetarnu politiku kojom se čuva gotovo fiksna razina tečaja kune te s obzirom na očekivano pridruživanje EU pa onda i Eurozoni moramo biti svjesni opasnosti "grčkog scenarija". Preuzimanje eura značilo bi i *de jure* odustajanje od monetarnog suvereniteta. *De facto* smo od njega već davno odustali. No, s obzirom na zabrinjavajuće deficite koje Hrvatska ostvaruje nitko ne garantira da jednoga dana nećemo završiti kao Grčka. U tom slučaju ćemo se vjerojatno susresti s istom dilemom s kojom se danas susreće ta zemlja.

Dr. Vladimir Cvijanović član je Katedre za ekonomsku teoriju na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Zajedno s Carlom Vercelloneom i Andreom Fumagallijem uredio je zbornik *Cognitive capitalism and its reflections in South-Eastern Europe* (Peter Lang, 2010.)

Temat priredili Jelena Ostojić i Mislav Žitko

STRAH, TJESKOBA I NEKADAŠNJE TVORNICE

U POVODU Prijateljskoga čitanja Satana Panonskog BOJANA GAGIĆA I DRAGOMIRA KRIŽIĆA NA Međunarodnom festivalu mentalnoga zdravlja - Ekstravagantna tijela: ekstravagantni umovi; NADALJE, U POVODU Noći performansa na Perforacijama TE "REKONSTRUKCIJE" DESTILERIJE BADEL U Vatrotehni 2.0 MONTAŽSTROJA NA Operaciji: grad 2010.

SUZANA MARJANIĆ

Obzirom na anarhičnu definiciju performansa koju je ponudila prva njegova teoretičarka a i povjesničarka RoseLee Goldberg i s obzirom na njegov kinički modus kojemu je isto tako cjelovito djelo posvetio Thomas McEvilley, razmotrimo ovom prigodom nekoliko izvedbenih primjeraka s naše scene, i to u okrilju ove depresivne i represivne situacije iz koje očito da u neko dogleđno vrijeme izlaza, pa makar i na mala, biblijska uska vrata, nema. I to je tako, jer "tak' mora znanek biti, za boga miloga, ne", kak' većina nas majušnih i premajušnih misli te stoga i ne poduzimamo ništa da se ta bagra lopovska, pripuze i lopovi svake vrste zatvore.

SLUČAJ PRVI: KEČER II. Tako u okviru ovogodišnjih Ekstravagantnih tijela: ekstravagantnih umova, što se tiče izvedbenoga dijela ovoga sadržajno etički otvorenoga i odgovornoga Međunarodnoga festivala mentalnoga zdravlja, svakako bih se zadržala na izvedbenom Prijateljskom čitanju Satana Panonskog Bojana Gagića i Dragomira Križića, koji su nas (iskreno hvala!) u gotovo dvosatnom čitanju podsjetili na mentalno ranjeni lik i djelo Satana Panonskog alias Kečera II., s njegovom "mitologijom slavonske ravnice bez konja i snaša", kako su to nabujalom metaforom ravnica melankolije sjajno izrazile organizatori/ice Festivala.

Tako je u Fokusu davne 1990. godine, a povodom Kečero-va nastupa u Rebusu u Sarajevu, dakle, nakon što je već osam, devet godina odležao kaznu u Popovači zbog ubojstva iz samoobrane (heeeee, kako bi na navedeni podatak reagirali suci ubojice Luke Ritza?), autor članka – novinar Džemal Bajraktarević istaknuo Kečerov body art u smislu prepoznatljivoga rezanja žiletom po tijelu. I pritom je u toj slobodnoj novinskoj formi "umjesto razgovora jedino ne o sebi, nego iz sebe da iznese istinu" Kečer II. (drugi) Vinkovce, prostor svoga mentalnoga punjenja, nazvao "Čikago Jugoslavije" i nadalje – vrlo dramatično – kao "grad sablasti, terorista, anarhista, narkomana, homoseksualaca, lezbijki, grada dezinformacija i kontroverzi, apsurdna i paradoksa". Među ostalim, u tom je autobiografskom ogledu spomenuo da je nadimak Kečer II. odabrao zbog toga što su i tada neki nastavnici i profesori u osnovnim i srednjim školama držali sat razredne zajednice na temu "kečerizam – terorizam, anti-kečerizam", gdje su tzv. catch punk određivali kao opasnu indoktrinaciju za adolescente. I slijedom okolnosti, u svibnju 1977. Kečer II. napušta gimnaziju. Godine 1981. događa se strahotno ubojstvo u samoobrani. Osuđen je na dvanaest godina kazne zbog ubojstva u samoobrani od čovjeka, kako pridodaje, koji je bio moćni kockar. Od 1988. godine odabire ime Satan Panonski. Oduvijek se pritom određivao, kako su to istaknuli i Bojan Gagić i Dragomir Križić, da je po narodnosti punker a po zanimanju prijatelj. Istina, na njegovu se grobu u Vinkovcima nalazi fotografija u odori ratnika. I kako stoji na blogu <http://satanpanonski.blog.hr/> "ovih se dana u popularnom 'ilegalnom' registru hrvatskih branitelja, moglo, među ostalim, pronaći i podatak da je naš štovani Ivica Čuljak prijavljen 28. lipnja 1991. – kada je krenuo putovima bojišta, u 109. Domobransku vinkovačku pukovnicu, a objavljen 27. siječnja 1992. – na dan vlastite pogibije." Ukratko, na cijeli taj mentalno ranjeni životni put tog pjesnika i ratnika podsjetili su nas njegovi prijatelji Bojan Gagić i Dragomir Križić čitanjem njegovih pisama, projekcijom fotografija s njegovih koncerata kao i privatnih fotografija s obitelji, zatim preslušavanjem Kečerove improvizirane radio emisije (zapis je snimljen 1989. godine u kazneno-neuropsihijatrijskoj ustanovi Dr. Ivan Barbot u Popovači) kao i vlastitim prisjećanjem na tog romantičnoga prijatelja-punkera koji je na bojištu završio

kao i mnogi neki drugi pojedinci s dijagnozom duševne patnje, i to naravno kako bi izbjegli odvratne okolnosti "ludare".

SLUČAJ DRUGI: NOĆ PERFORMANSA

U okrilju prilično pro hladne Noći performansa, u okviru zagrebačkoga izdanja Perforacija, ovom prigodom i uvodno izdvojila bih performans, točnije gastronomsku instalaciju Željka Zorice Misa za Jamesa Leeja. Rekli bismo, u naslijeđu nadrealno-političkoga angažmana Kugla glumišta, Željko Zorica svojom je gastronomskom šećerno-šećerastom instalacijom podsjetio okupljeno i prilično razdragano mlado mnoštvo na talačku krizu koju je nedavno izazvao James Lee u zgradi televizijskoga kanala Discovery Channel. Inače, uvijek angažirani Željko Zorica ovom nas je instalacijskom inscenacijom upozorio da je James Lee tim nasilnim činom, koji nažalost pojedincima jedino i preostaje s obzirom da ih moćnici sustavno ignoriraju, pokušao putem televizije šutljivoj većini, kako bi rekao pokojni Tomislav Gotovac, proširiti temeljne ideje učenja Thomasa Malthusa, Darwina i Ala Gorea, točnije, Goreova koncepta Zemlje u ravnoteži. Pritom je publika u okviru Zoričine himerične gastronomske instalacije (naime, za stolom su bile posjedane figurine u odijelima sa svinjskim i janječim pečenim glavama, a na stolu je dominirala četvrtasta mega torta s ušeceranim dolarima kao i npr. crni kolač-Biblija) mogla poslušati i radikalni manifest Jamesa Leeja koji zagovora smanjenje ljudske vrste što je zapravo, moramo si to već jednom konačno priznati (a i provesti), jedini mogući uvjet opstanka ovoga planeta ili kao što je to nedavno Ivan Ladislav Galeta izjavio u Drugom formatu (radi se o parafrazi) da onoga trenutka kada bi čovjek nestao sa Zemlje istoga trena nastao bi raj. Apsolutno točno. Inače, u okviru te instalacije gastronomske mise prethodno je Zorica izvedbeno izveo i "među na Trgu". Naime, u okviru istoimene akcije ogromnoga je prepariranog medvjeda uatborio na Cvjetni trg, propitujući osjećaje prolaznika i namjernika na okrutno uništen život lovačkom strategijom, što me osobno podsjetilo na one nimalo normalne prizore mede koji pleše "za par dinara, družu" u socijalističkim naseljima limenke-tipa Zaprude.

Pročitajmo završno nekoliko redaka iz radikalnoga – ali spasonosnoga za ovu planetu – manifesta Jamesa Leeja: "Svi programi na Discovery Health-TLC moraju prestati propagirati radanje nove parazitske ljudske djece i lažno junačenje koje stoji iza toga. Umjesto tih programa, mora se poticati sterilizacija ljudi i neplodnost. Prije Drugog svjetskog rata bilo je dvije milijarde ljudi, a nakon toga su ljudi odlučili utrošiti svjetsku populaciju i time osigurati mir. WTF? GLUPOST! VIŠE LJUDI ZNAČI VIŠE RATA!"

Isto tako u okviru te Noći performansa, u kojoj su se predstavili pojedini performer i domaće i makedonske scene, možemo podsjetiti na živu skulpturu Ekološki uzgoj Daniela Šurjana, kojom je ironijski tematizirao bio i eko uzgoj upakiran u industrijski celofan. U performansu jednostavne izvedbene geste nag izlazi pred publiku nakon čega ga je njegov pomoćnik, i to prije nego što je sjeo u skvrčeni položaj – fetus, obmotao celofanom. Po završetku tog ikoničkoga performansa umjetnik je nastojao uspostaviti – sada verbalnu – komunikaciju s okupljenim, uglavnom mladim mnoštvom kada je, među ostalim, pojasnio da je položajem tijela i njegovim celofanskim omatanjem simbolizirao industrijski upakiranu eko jabuku, kao i stvaranje pitanja vezanih uz ekološki uzgoj hrane, njezino

Bojan Gagić i Dragomir Križić, Čitanje Satana Panonskog

Željko Zorica, Misa za Jamesa Leeja

certificiranje te da će hrana s bio i eko predznakom u skoroj crnoj budućnosti biti omogućena samo odabranima, naravno, onima koji posjeduju statusni novac.

Nadalje, spomenimo još i živu skulpturu Siniše Labrovića koji je ovoga puta odabrao nešto stalozemlju formu performansa pod nazivom Ka horizontu. Naime, trčeći nag na pokretnoj traci za trčanje i s crnom vrećicom na glavi, prilično je jasno ocrtao sadašnje stanje i "sranje", kako bi "zabunom" rekao, hmmm jelte, ministar financija.

SLUČAJ TREĆI: "REKONSTRUKCIJA" DESTILERIJE BADEL

U okviru ovogodišnje Operacije: grad 2010., a povodom svoje dvadesete obljetnice, Montažstroj je izveo, kako sama družba kaže, "rekonstrukciju" prostora bivše destilerije u koju su gledatelji, kako ih je ta ista družba obavijestila na samom ulazu u tu derutnu zgradu, ulazili na vlastitu odgovornost. Zagreb kao nekadašnji tzv. Manchester Balkana danas se iskazuje s obzirom ne bezobzirne poteze vladajućih struktura kao apsolutni neprijatelj svojih nekadašnjih tvornica koje jedna za drugom odlaze u stečaj, a upravo su ga te iste tvornice odredile u arhitektonskom, demografskom i urbanističkom smislu, kako je to jednom prigodom istaknuo Goran Arčabić, autor nedavne izložbe o zagrebačkoj industrijskoj baštini. Tako je i bivša destilerija Badel danas degradirana ruševina u kojoj se s njezine desne strane, ako se gleda sa Šubićeve, utaborila tvrtka za sanitarije, a neke njezine druge prostorije služe potrebama skladištenja s obližnje tržnice.

Za razliku od tog ruševnoga stanja stvari, upravo su kulturnjaci pokazali da ta danas očito nikom potrebna tvornica može zadovoljiti jedan drugačiji spektar proizvodnje; podsjetimo tako da su uz Vatrotehnu, koja je u tom sjajnom prostoru izvedena 1990. godine, i neke Eurokazove predstave inscenirane u Badelu kao što su se u njoj ostvarili i neki projekti Operacije:grad, a u sklopu Subversive film festivala 2008. godine Dalibor Martinis ispred Badela smješta akciju Vječna vatra gnjeva kojom, kako ističe, "komemorira akt pobune koja neredovito ali učestalo izbija na rubovima svjetskih velegradova, a gotovo se po pravilu iskazuje spaljivanjem automobila." Nažalost, u Hrvatskoj u ime kreativne pobune, U IME punine ŽIVOTA bez straha i tjeskobe još nijedan automobil nije spaljen... Očito je da i neće. ■

ZEC RETORIČAR I NJEGOVA "CRNA KUTIJA"

UZ DESETOGODIŠNJICU POSTOJANJA SKUPINE BADCO I POSEBNO PREDSTAVU Poluinterpretacije ili kako objasniti objasniti suvremeni ples nemrtvom zecu, AUTORSKOG PARA SERGEJA I NIKOLINE PRISTAŠ.

NATAŠA GOVEDIĆ

Političku gestu koju BADco. rabi u proteklih deset godina svog trajanja mogli bismo odrediti kao zanimljiv retorički paradoks. S jedne strane, uvijek je tu potreba da događaj na sceni bude "definiran" ili barem percipiran prvenstveno uz pomoć ili posredstvom analitičke mašinerije koja ga prati. Gledatelj mora *pročitati* programsku knjižicu. Kritičar mora *konzultirati* vokabular samih autora. U idealnom slučaju, publika pristaje na edukaciju idejnim i ideologijskim preokupacijama skupine BADco. Predstava je neka vrsta škole, čije se "uputstvo za uporabu" ne smije preskočiti, jer BADco. definitivno ne vjeruje ni u neposrednost ni u neposredovanost kazališnog čina. Događaj, dakle, proglašava, otkriva i naglašava svoju retoričku konstruiranost i nastoji je *ispredavati* publici pomoću tiskanih materijala koji prate predstavu. S druge strane, događaj na samoj pozornici ništa ne "objašnjava". Dapače, trudi se ostati što je moguće manje prepoznatljiv (čak i na razini distribuirane fotografije predstave), izmaknuti režimima tumačenja, pa i poznatim kutevima gledanja, inzistirajući na "višku" informacija kao gustim velovima kroz koje namjerno ne trebamo vidjeti odveć jasno. Ova retorička strategija može se tretirati i kao silepsa ili semantička figura u kojoj okvir ne odgovara sadržajno u potpunosti svim ostalim dijelovima teksta, a možemo je odrediti i kao epanodu, odnosno kompleksnu antitezu u kojoj se suprotstavljeni dijelovi najprije navode zajedno, a zatim su u nastavku razdvojeni ili međusobno suprotstavljeni. U predstavi *Poluinterpretacije ili kako objasniti suvremeni ples nemrtvom zecu*, djelu koje je najavljeno kao jubilarna predstava ili svojevrсна sinteza proteklih deset godina skupine BADco, ulazimo u tamnu komoru velike citatne mašine suvremene umjetnosti, u crnim zastorima omeđenu sobu s jednom izvodačicom te jednim animiranim i ozvučenim zecom crne boje, dakle opet ulazimo u zonu "slabe vidljivosti" zato da se dotaknemo pitanja kako nas retorički određuju prethodne i veoma utjecajne povijesne izvedbe, do koje smo mjere prezaduženi i "preosvijetljeni" njihovim postulatima i zašto nam je gotovo nemoguće izmaknuti "okvirima" ili zečevima koja su postavili autori koje volimo. Potreba da se osvijesti citatnost izvedbene, ali i svekolike umjetnosti, još je jedna od dugotrajnih preokupacija skupine BADco.

JUNAK NEPOZNAT Predstavu *Poluinterpretacije* moguće je opisati i kao čitanje *Sustava ekspresivnosti* zapisanog prema učenju francuskog pjevača i retoričara Françoisea Delsarte (1811-1871). Nikolina Pristaš, naime, doslovce uprizoruje uvodne zadatke Delsarteove retoričke metodologije pokreta, "dekomponirajući" svoje dlanove, opuštajući svoja ramena, klizeći sa stolca prema podu, odnosno izvodeći ono što Delsarteova škola ekspresivnosti naziva vježbom za "savršenu fleksibilnost dlanova i zglobova". Naravno, njezina adaptacija devetnaestostoljetnog programa tijela ne prepoznaje se u gledalištu kao *citirana retorika*. Tko još danas poznaje Delsarte!? Samo retoričari. I studenti glume, sjećajući se možda tog imena kao mete osude i prezira u djelima Stanislavskog, gdje je Delsarte proglašen dežurnim krivcem za sve grijehe opernog, melodramatskog, sentimentalnog, ukočenog te uopće pozerskog glumatanja. S druge strane, Isadora Duncan pročitala je Delsarteu znatno točnije, posebno njegovu čuvenu rečenicu: "Sve što činimo na pozornici mora biti rezultat temperamenta, a ne

učenosti." I premda je Delsarte u povijesti glume postao prilično promašeno etiketiran primjer kodificirane mimske i vokalne retorike, ipak su ga pragmatično prepisivali, prihvaćali i podučavali brojni francuski i još brojniji američki izvedbeni pedagozi. Primjer. "Zamislite da ste sami u sobi. Naglo čujete zvuk, okrenete se i unutra ulazi draga vam osoba. Kako dišete? Kojim se dijelom tijela okrećete prema njoj? Što se događa s vašim očima?" – nijedan polaznik glumačke akademije bilo gdje na svijetu ne bi rekao da je ovo zadatak iz "retoričkog priručnika" nastalog sredinom XIX. stoljeća, niti da je njegov autor Françoise Delsarte. Ali ipak je tako. Postulati francuskog afektologa, štoviše, danas još uvijek djeluju pomalo egzotično i samim su time fascinantni, jer inzistiraju na samoslušanju, samopromatranju, unutarnjoj memoriji i dubokoj vezi unutarnjeg procesa i vanjske geste. Delsarte zapravo nije *kodificirao* retoričke figure pokreta: on je samo inzistirao na tome da su afekt, intelekt i pokret izravno povezani i da zajednički ispisuju ljudska tijela, stvarajući osobito socijalno pamćenje. Njegovi termini poput "lica gornje strane dlana", "lica donje strane dlana", "stavova torza", "stavova oka i obrva", pobrojavanja različitih vrsta disanja te svakako njegovo promišljanje emocionalne "zaraze", zaslužuju aktualna promišljanja i iskušavanja na izvedbenim akademijama. Pa iako *Poluinterpretacije* autorskog para Sergej Pristaš (smješten izvan pozornice i potpisan kao "bilješke i blackboxing") i Nikoline Pristaš (na pozornici, potpisana kao „kompozicija i modulacije“) nisu sračunate na to da nam približe Delsarteov *Sustav ekspresivnosti*, već da pokažu kako je koreografija uvijek nužno preuzimanje zapamćene tjelesnosti, uslijed čega je veoma teško pronaći privatno ili intimno obraćanje publici, na samoj pozornici događa se puno više od citatomahije.

JUNAKINJA POZNATA Nikolina Pristaš računa na to da će u samom naslovu djela, stilu izvedbe i rekvizitima publika prepoznati Beuyseov performans iz 1965. godine, *Kako objasniti moderno slikarstvo mrtvom zecu*, odnosno da će se u njezinom šaputanju lutki krupnog, crnog, krpenog zeca čuti odjek legendarne akcije koju je izveo Joseph Beuys, odbijajući sav taj uigrano deskriptivni, analitički, voajerski te retorički "ispran" jezik umjetničke interpretacije. Šapat oko umjetnosti definitivno obilježava i *Poluinterpretacije*, s time da je njihova "polovičnost" prije svega autoironična, u smislu nikad potpuno dosegnutog statusa autora. Duet Nikoline Pristaš i zeca svakako se tiče povijesti suvremenog plesa. Živa i krpena "marioneta" prolaze kroz moduliranu gestiku Nižinskog, Duncanovu, Pinu Bausch, hodalačke koreografije, flukseve i disfiguracije Meg Stuart itd., ali "izvedba" ili interakcijski vrijedan sloj *Poluinterpretacije* zbiva se u momentu izmaknutih retoričkih kompasu, sudaranja mikrofona, šumova, gubitaka ravnoteže, naopako preokrenute crne majice pod kojom nestaje lice Nikoline Pristaš i pretvara se u još jednog "dugouhog" zečjeg perfermera. Zbiva se u ispreplitanju udova animiranog tijela zeca i animatorske figure plesačice, parfema Nikoline Pristaš kojim je prožet prostor izvedbe, njezina pedesetak puta ponovljenog naklona s podignutim

— ULAZIMO U ZONU "SLABE VIDLJIVOSTI" zato DA SE DOTAKNEMO PITANJA KAKO NAS RETORIČKI ODREĐUJU PRETHODNE I VEOMA UTJECAJNE POVIJESNE IZVEDBE, DO KOJE SMO MJERE PREZADUŽENI I "PREOSVIJETLJENI" NJIHOVIM POSTULATIMA I ZAŠTO NAM JE GOTOVO NEMOGUĆE IZMAKNUTI "OKVIRIMA" ILI ZEČEVIMA KOJE SU POSTAVILI AUTORI KOJE VOLIMO —

rukama koji prelazi u zajapureno – ali pribrano lice, njezina grozničavog pogleda koji izbjegava susret s očima publike, nejasnih komadića riječi o *nužnom gubitku privatnosti* koje jedva dopiru do nas... Dakle kontakt s publikom ostvaruje se, ponovno paradoksalno, u svojevršnom "povlačenju" od gledatelja, odnosno u povlačenju od cjelovitosti jezika ili čak cjelovitog citata. U pozadini plesačice projicirani su natpisi ili kratke rečenice, poput "Postoji promjena", "Postoji naracija", "Konkretna kretanja", "Neprijetna kretanja", "Intenzivna prikaza", "Propusna naznaka", "Posredovana kompozicija" itd., dakle hotimice se uspostavlja i kodificira novi retorički sustav, ponovno uspostavljen u ironičnoj i vrlo otvorenoj maniri dvosmislene filozofske sentencije. I dok zec inzistira na konceptu povijesne "inercije", kao još jedne opsesivne teme skupine BADco., opet razmišljam o tome da nema ničeg ustoličenog ni ocalog ni rutiniranog u volji Nikoline Pristaš da susretne svoje umjetničke sablasti i porazgovara s njima posredstvom zečeve tišine, zečeva dvojništva, zečeve prethodno snimljene trake s njezinim vlastitim *premekim* glasom, zečeva nježnog tijela koje je nošeno pozornicom kao da je u pitanju dijete, zečeve rečenice "Zar ti nije dosta igara i skepticizma? Neka ti bude". Zec govori o betonskim krilima, o mesnatim zidovima, o poetskoj moći imenovanja, pa i o tome da "iskreni pogled za ključ ne mari". Zanimljivo je da su u posljednje vrijeme i Marina Abramović i skupina Via Negativa u svojim performansima pozvali za svjedoka istog tog zeca, odnosno da potreba i potraga za njim ne jenjava, pri čemu upravo citiranje Beuysa sve više postaje nova retorika suvremene umjetnosti. Moj je dojam da se *Poluinterpretacije* ne odriču ni stare ni nove retorike, ma koliko ih ironizirali.

ONKRAJ JUNAŠTVA Kako bi uopće bilo moguće istupiti iz retorike, kad je njezina metodologija od antike do danas otkrivala da se svako obraćanje drugom čovjeku mora na neki način "skrojiti" ili komponirati, ne može se odvijati sasvim izvan poznatih protokola pozornosti, niti se u svakom obraćanju može začeti jedan potpuno novi sustav označavanja. Druga je stvar što umjetnost veoma nerado priznaje svoju retoričku spravljenost, srami je se, nastoji zamaskirati vlastite utjecaje i učitelje. Zbog toga je predstava *Poluinterpretacije ili kako objasniti suvremeni ples nemrtvom zecu* prije svega poštena. Njezin strah od utjecaja otvoreno je priznat i transformiran u dijalog s utjecajima. Nikolina Pristaš kao da pleše tamnu komoru svoje sobe za

Pristas i Pristas, POLUINTERPRETACIJE

probe, u kojoj publika ima prilike osjetiti do koje se mjere umjetnik svakodnevno bori s prenaučanim materijalima ili prikazama, s nakupinama vlastitih bilješki, s nelogičnostima i vlastitim kontradikcijama, s mrmljanjem sebi u bradu, s mučnim imperativom koherencije, s neproduktivnim, koliko i neočekivano inovativnim ponavljanjima. I kao što točno tvrdi Bruno Latour, umjetnik i znanstvenik procesno se zbilja nimalo ne razlikuju, jedino što umjetnik

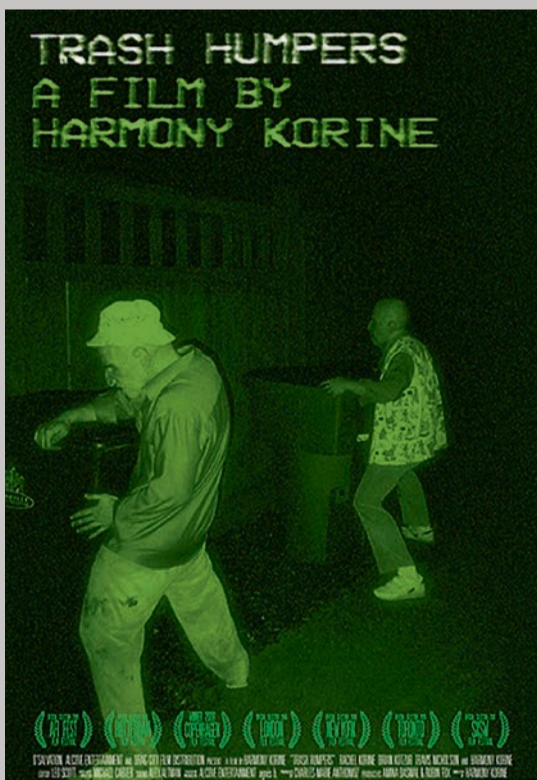
priznaje svoju pomutnju i nejasnoće, dok ih znanstvenik komično nastoji prikazati kao "poučne pogreške" na širokom i ravnom putu prema stabilnom poretku saznavanja. *Poluinterpretacije* u tom smislu pozivaju gledatelje na otpor bilo kakvoj utilitarnoj logici autoceste znanja. Ako postoji povezivanje, ono sasvim sigurno nije "dokazivo", još manje vezano za reciprocitet onih koji se susreću. Ali nije ni mistično – publika s Nikolinom Pristaš stupa u neku vrstu

senzualnog savezništva koje se ostvaruje njezinom i našom prisutnošću u prostoru izvedbene "zamke". U odnosu na desetogodišnji opus skupine BADco., moram priznati da se nikada do ove predstave nisam osjećala "uvučenije" u interakciju s izvođačem. Naravno, možemo reći da je to zato što izvedbene nedorečenosti *Poluinterpretacija* stvaraju gledateljski (ili barem moj) rad dodatnog imaginiranja. Ali možda i zato što cijenim izvođača koji razgolićuje baš ono što "tradicionalno kazalište" skriva od pogleda promatrača. Puno je lakše držati se dovršene, nego nedovršene rečenice (iako i jedna i druga kuju specifične retoričke strategije). Ili možda volim biti u sobi crnog zeca. S citatima mi nikad nije toliko zagušljivo i klaustrofobično kao s ljudima koji tvrde da su baš prije pet minuta otkrili čitav jedan novi kontinent. Ili je moja povezanost s predstavom posljedica nedavnog čitanja *Rječnika tijela* autorice Andree Zlatar, u kojem se autonomni ženski prostor danas i ovdje može pronaći gotovo isključivo u zapuštenom podrumu ili negdje na samom rubu funkcionalnih domova (s obaveznim kuhinjama), a ta je podzemna, zamračena i *zakrčena* prostorija ujedno i parodična varijacija Virginije Woolf, posebno njezina pokliča o "vlastitim sobama"...

Ne znam, pa i ne želim si to razjasniti.

Poluinterpretacije mi barem ostavljaju jednu netaknutu polovicu "slijepog" gledateljskog entuzijazma. ■

KAPETAN KOMA PREPORUČUJE

Harmony Korine

Teorije urote zaista su smiješne, primjerice ona prema kojoj je Drugi svjetski rat završio zato što su Saveznici pobijedili Sile osovine i bacili atomske bombe na Sony i Panasonic, iako je književnost dokazala da se to dogodilo zato što je hobit Frodo bacio magični Prsten Nad Prstenima u vulkan filmskih nastavaka pa mu Hitler više nije mogao ući u trag. Međutim ima i istinitih teorija urote. Jednu od njih otkrio sam gledajući novi film Harmonyja Korinea *Trash Humpers*.

Podimo od temeljnog pitanja suvremenog svijeta: ako na Zemlji već odavno ima *previše* ljudi (ne samo da ih je nemoguće sve zaposliti, nemoguće ih je i sve nahraniti i seksualno zadovoljiti), kako to da se i dalje potiče natalitet, kako to da sve države tvrde da im populacija nije dovoljno metastazirala, i najvažnije – kako to da tajne službe nisu već pokrenule projekt masovnog istrebljenja

biopolitičkog *viška*, svih tih prekobrojnih jadnika – siromašnih, glupih, neobrazovanih, ružnih (ako zanemarimo amaterske probe s umjetno izazvanim potresima, poplavama i epidemijama)? He, postoji razlog za to: mozak svakog čovjeka milijun je puta pametniji od onoga za što se koristi (kao što sam dokazao na drugome mjestu, sam televizor pametniji je od programa koji se na njemu emitiraju, sam mozak pametniji je od svega što se njime smisli, shvati i osjeti). I običan moron koji gleda sport na telki i mrzi homiće raspolaže u svojoj glavi uređajem toliko kompleksnim da se ništa u poznatom svemiru ne može mjeriti s njime. I sad se približavamo odgovoru na tu misteriju. Mislim, odgovor je očit.

Tajne službe i drugi zločesti stričeki, infracrveni gospodari svijeta, razvili su bežičnu tehnologiju zahvaljujući kojoj je sve te mozgove moguće povezati i iskorištavati ih za analitičke procedure kojih sami vlasnici mozga uopće nisu svjesni. Iako se čini da si apsolutni moron i da uopće ne upotrebljavaš svoj mozak, mimo tvoje svijesti tajne su ga službe uštekale u *internet ljudskih mozgova* (World Wide Brain Web) kako bi došle do odgovora na pitanja koja njih zanimaju, primjerice – kad će početi Šesti svjetski rat, koliko podzemnih Japana imaju Kinezi, koliko Putin ima crvenih gaćica, kad će meksička mafija bombardirati Los Angeles, je li kraljica Elizabeta na kokainu ili na Alzheimeru itd. Kao što svojevoljno možete NASA-i dopustiti da kapacitet vašeg nedovoljno iskorištenog kompjutora uključi u golem posao otkrivanja šifriranih poruka iz dubokog *femme fatale*-svemira, tako se tajne službe, bez vašeg dopuštenja, koriste vašim "prirodnim" kompjutorom, s kojim vi ionako ne znate što biste počeli. Naravno, za tu su svrhu najzahvalniji bezbrojni ritardi, idioti, seljačine, egzistencijski i socijalni škart, svi ti demencijski profesionalci koji svoj mozak 24 sta na dan, 7 dana u tjednu ionako ne pokreću.

No, dok tajne službe uzgajaju ljudsku vrstu kako bi se mogle, kad god požele, poslužiti jeftinim prirodnim kompjutorima (nekim prirodnim ili božjim hirom ugrađenima u organizme svih tih *minus sapiensa*), što pritom čine i kako žive sami službeni vlasnici tih mozgova? To nam otkrivaju filmovi Harmonyja Korinea, od legendarnog *Gummo* do najnovijeg *Trash Humpers*. Korine sve te jadnike s društvenog dna, koje ne uspijeva sastrugati ni žlica *Jackassa*, uzdiže na razinu Baudelaireova albatrosa: iako nespretno glavinjaju poput zombija, genijalno izmičući svakoj prigodi da budu "vrijedna" "ljudska" bića,

oni su zapravo uzvišeni fantomi koji ispunjavaju (njima nepoznatu) *plemenitu* funkciju i krotko služe (njima neshvatljivim) *višim* ciljevima. Kao što religije u *svim* ljudima – usprkos njihovu "padu", zlu i iskvarenosti – vide božanske supermene i uzgajaju ih na socijalnim farmama kao mentalno kastrirane, nesvjesne nositelje *božanskih* (a ne ljudskih) vrijednosti, tako tajne službe u svim idiotima svijeta vide beskrajni resurs komputacijskog prostora, izvor *misaone nafte*, pa ih uzgajaju po *slumovima*, radničkim predgrađima i financijskom bodljikavom žicom ograđenim rezervatima, ne zbog njihove *upotrebne ljudske* vrijednosti (koja postoji u homeopatskim dozama), nego zbog njihove neosviještene, tajne, *razmjenske mozgovne* vrijednosti. U obama slučajevima, ljudskost (u sklopu ukupnog reklamnog panoa o humanističkim vrijednostima) samo je *cover*. Ono čime se ljude *ne koriste* neizmjerljivo je dragocjenije od onoga čime se koriste i što od svoga života naprave. Svakodnevni ljudski život samo je ideološko skretanje pozornosti s pravog biznisa – iskorištavanja ljudskih mozgovnih bušotina.

U *Trash Humpers* ništa vam se ne skriva i ne poseže se ni za kakvim humanističkim *lipstickom* (spram njega čak i *Gummo* izgleda kao da ga je radio Tarkovski). Zblurane VHS-kamerom, vidite te morone kako bauljaju svojim mikroskopskim svijetom jer im je cijelo vrijeme mozak (na tajnom zadatku) "negdje drugdje". Riječ je o *jebačima kanta za smeće*, o nekoliko "gerijatrijskih delinkvenata", psihološki razrađenih i motiviranih poput kuglica u fliperu, koji ševe kante, stupove, ograde, stabla, uništavaju stvari, ubijaju ljude, mumljaju poput Bevisa & Butthead a ili pjevaju, sviraju i filozofiraju na razini *Nightmare Stagea* te općenito razvijaju *lifestyle* likova za koje nije bilo mjesta ni u *trash horror* filmovima. U njihovu repetitivnom, dosadnom epskom povratku u ništavilo, iz kojeg su bili pokušali pobjeći uz pomoć još većeg ništavila, njihova demencijska *struja nesvijesti* toliko je upečatljiva da ne možete ne doživjeti epifaniju: ovi su ljudi zlatni rudnik naše civilizacije. Bez *njihovih neupotrebljenih mozgova* ništa ne bi bilo moguće. — **Zoran Roško**

SAN GARAVIH DJEČAKA (I DJEVOJČICA)

SIGURNO NIJE SLUČAJNO, ALI JE SVAKAKO ZNAKOVITO, DA SU MEĐU BROJNIM PRAIZVEDENIM DJELIMA BILA TEK DVA KOJA POTPIŠUJU AUTORI STARIJI OD ČETRDESET GODINA

TRPIMIR MATASOVIĆ

47. Glazbena tribina Opatija, od 4. do 7. studenog 2010.

Povratak Glazbene tribine u Opatiju, nakon jedanaest godina privremenog održavanja u Puli, simboličan je na nekoliko razina. Naime, taj povratak nije samo doslovan, nego je i znak reanimacije prvotne zamisli okupljanja glazbenika, skladatelja i muzikologa u kontekstu u kojem će se glazbu i izvoditi i slušati, ali će se o njoj i raspravljati. Upravo je to, čini se, bila i jedna od niti vodilja koju je barem pokušao nametnuti ovogodišnji umjetnički ravnatelj Tribine Frano Đurović. U jedinstvu vremena, ali i prostora opatijskog hotela Imperial, svi su sudionici, htjeli-ne htjeli, ionako upućeni jedni na druge, a niz organiziranih diskusija o pojedinim koncertima trebao je poslužiti kao dodatni katalizator u tom smjeru.

Realizacija te zamisli u praksi možda i nije profunkcionirala idealno. Naime, u sredini koje inače ne potiče nikakvu ozbiljniju diskusiju (a kamoli polemiku!) ne čudi situacija da su moderatori (većim dijelom studenti muzikologije) uglavnom postavljali općenita i neprovokativna protokolarna pitanja, da su skladatelji na njih odgovarali još općenitije i protokolarnije te da polemičkih tonova gotovo da i nije bilo. Jer, ipak je riječ o cehovskom sijelu, a unutar istoga ceha nitko se nikome ne želi zamjeriti. To, pak, znači da zasad nema ni spremnosti za nekom ozbiljnijom evaluacijom umjetničkih dosega hrvatskih skladatelja (ni pojedinačno, ni u cjelini), ali već je i ovim prvim pokušajem – koliko god skroman bio – učinjen, zapravo, golem korak naprijed.

ŠIROM OTVORENA VRATA NAJMLADIM SKLADATELJIMA Još je veći iskorak Frano Đurović ostvario svojom programskom koncepcijom. Ona, doduše, jest uvažavala i tradiciju Tribine, s nizom izvedbi i praizvedbi hrvatskih skladatelja svih naraštaja, kao i datosti relativno skromnog financijskog okvira. No, unutar tog i takvog okvira, Đurović je širom otvorio vrata autorima mlade, pa i najmlađe generacije. Pritom sigurno nije slučajno, ali je svakako znakovito, da su među brojnim praizvedenim djelima bila tek dva koja potpisuju autori stariji od četrdeset godina. Nije se, doduše, zaobišlo ni doajene i nestore, kojima je također dan prostor kakav zaslužuju, barem unutar ovakvog cehovskog sijela.

Visoki stvaralački, ali i reproduktivni standardi, karakteristični za najveći dio programa, uspostavljeni su već prve večeri, koncertom Cantus ansambla. Pod angažiranim vodstvom Berislava Šipušića pritom su djela troje mladih autora (Tibora Szivovicsa, Tene Ivane Borić i Tomislava Olivera) sučeljena sa skladbama njihovih profesora (Željka Brkanovića, Frane Paraća i Marka Ruždjaka). Najugodnije je iznenađila Tena Ivana Borić, čiji *Canto*, na stihove

Jure Kaštelana (*Ima li zemlje ljepše od sna garavih dječaka*) i u nadahnutoj interpretaciji mezzosopranistice Martine Gojčete Silić, donosi uspješan spoj dobrog skladateljskog zanata, tradicije u suvremenosti i dramske, gotovo vagnerijanske geste. Unutar iste (studentske) generacije, Tomislav Oliver svojom je već ranije praizvedenom skladbom *Obsidienne* pokazao da je još jedan autor čiji će daljnji umjetnički razvoj sigurno biti zanimljivo pratiti.

Jedinu zamjerku treba uputiti glede izvedbe *Karijatida* Željka Brkanovića. Nije problem u djelu (naprotiv, riječ je o jednoj od najboljih skladbi tog autora), nego u činjenici da izvedba, zbog organizacijskog *šlamperaja* Berislava Šipušića, bila izvedena u krnjem obliku, bez elektronike. Doduše, djelo je nekako funkcioniralo i u tom obliku, ali je ipak izgubljen njegov supstancijalan segment, pa stoga iznenađuje da je skladatelj uopće dozvolio takvu izvedbu, vođen, valjda, idejom da je nepotpuna izvedba manje zlo od neizvođenja.

ODBIJANJE DIKTATA TRADICIONALNOG FORMALNOG OBLIKOVANJA Zvijezde naredne večeri bili su članovi New Sax Quarteta, ansambla koji je vrhunskim glazbovanjem, ali i iznimnom posvećenošću, bio najbolje što se moglo dogoditi svim skladateljima čija su djela izveli, neovisno o većoj ili manjoj kvaliteti pojedinih skladbi. I opet je najviše iskočila jedna skladateljica. Ovaj je put to bila Mirela Ivičević, čija skladba *Red, White And* u svojoj lapidarnosti odbija pristati na diktat, a ponekad i teror tradicionalnog formalnog oblikovanja, prepuštajući se u potpunosti nespuntanoj, intuitivnoj glazbenosti. Svakako valja pohvaliti podsjećanje na skladbu *44 per 4 in 4* Dubravka Detonija, pa čak i na možda pomalo hermetičan *Four* Johna Cagea, dok je jedini umjetnički sumnjiv odabir bio razvikani Michael Nyman, zastupljen skladbom *Songs for Tony*.

Neposredno nakon koncerta New Sax Quarteta uslijedio je i koncert elektroničke glazbe, s nizom vrlo raznovrsnih djela, koja, međutim, uz tek jednu iznimku, dijele istu osobinu – nepristajanje na korištenje isključivo sintetskih zvukova. Zvukovi koji su u startu proizvedeni prirodnim putem pritom se elektronski obrađuju, ali živi je glazbenik u njima redovit, prisutan, pa makar i samo implicitno. Svakako valja izdvojiti dvije, recimo to tako, dijaloške skladbe – *Bassblackout* Dubravka Palanovića, u kojem skladatelj sučeljava zvuk kontrabasa i elektronike, te *Interview*, zajedničko djelo Ante Knešaureka i Krešimira Seletkovića, u kojem je Knešaurokoovo sviranje orgulja podvrgnuto Seletkovićevoj elektroničkoj obradi. Zanimljive ostvaraje predstavili su i Josip Magdić, čiji *Supernumerary*, koji elektroničkom obrađuje i, samim time, komentira zvukove ratnog granatiranja Sarajeva, te

Foto Luigi

Foto Luigi

– RAZNOVRNSNA DJELA IZVEDENA NA KONCERTU ELEKTRONIČKE GLAZBE DIJELE ISTU OSOBINU – NEPRISTAJANJE NA KORIŠTENJE ISKLJUČIVO SINTETSKIH ZVUKOVA –

Branko Škara, koji je tekstom upotrebljenim u svojoj skladbi *Taughwerbov poučak* pokazao ne samo glazbeni, nego i književni talent.

MINIMALIZAM – PRAVAC ČIJE JE VRIJEME PROŠLO Posljednju je festivalsku večer otvorio još jedan odličan ansambl – slovenski Gudački kvartet Tartini, koji je svojim koncertom obilježio obljetnice Branka Lazarina, Silvija Foretića i Petra Bergama. No, u sadržajnom je smislu bitno intrigantniji bio kasniji solistički nastup Gordana Tudora, koji je predstavio niz djela za saksofon i elektroniku. Među njima posebno treba izdvojiti *Sax and the Machine* mlade skladateljice Ane Horvat te, kao krunu večeri, *It's not OK computer* samog Gordana Tudora. Na programu je bila i još jedna prepoznatljivo lapidarna skladba Mirele Ivičević – *JAM Spokikou (P.N.P)* – te dva zanimljiva djela (*Zoom in* i *Koncert za alt saksofon i MIDI orkestar u D-duru*) austrijskog skladatelja Matthiasa Kranebittera, stjecajem okolnosti najizvođenijeg autora ovogodišnje Glazbene tribine. Publiku je, pak, najviše oduševila duhovita skladba *The Garden of Love* Nizozemca Jacoba Ter Veldhuisa, dok je izvedba *New York Counterpointa* Stevea Reicha pokazala da je minimalizam još jedan od onih glazbenih pravaca čije je vrijeme (srećom) već prošlo.

Naposljetku, održana je i hvalevrijedna slušaonica pod radnim naslovom *“Stare” Opatije*, kojom se podsjetilo na osam,

uglavnom antologijskih djela izvedena ili praizvedena na Tribini u razdoblju od 1973. do danas. (Mogli bismo primijetiti da naslov može zavarati, s obzirom da čak polovica odabranih skladbi nije izvedena u Opatiji, nego tijekom pulskog “egzila”.) Cjelokupni program zaključen je nedjeljnim podnevnim koncertom, ponovno

u znaku mladih glazbenika, naslovljenim *HR projekt – studenti sviraju glasovirska djela hrvatskih skladatelja*. Šestero mladih pijanista (Vlatka Peko, Katarina Sobočan, Bartolomej Stanković, Jelena Pavić, Ana Lucić i Ivona Konjetic) pokazalo je izniman senzibilitet za suvremenu glazbu, no koncert je ujedno, nažalost, pokazao i prilično skromne umjetničke dosege suvremene hrvatske glazbe za glasovir.

Zaključno, ovogodišnja je Glazbena tribina, usprkos nezavidnom materijalnom okviru i pokojoj manjoj grešci u koracima, zahvaljujući ponajprije koncepcijskoj viziji Frane Đurovića, pokazala da duhovna bogatstva nisu nužno povezana s materijalnim. I, još važnije, da se ozbiljnim promišljanjem programa cehovsko sijelo može preobraziti u relevantnu manifestaciju, u kojoj će estetski kriteriji ipak nadvladati ceremonijalnost i protokolarnost. ■

ZAGREBAČKI KONCERTI

POGORELIĆEVA INTERPRETACIJA CHOPINOVOG Drugog glasovirskog koncerta BILA JE OBILJEŽENA NEPRESTANIM ODMACIMA OD INTERPRETACIJSKIH KONVENCIJA KOJI, PREMDA SE NERIJETKO OPIRU SVAKOJ RACIONALNOJ LOGICI, IMAJU NEKO SVOJE VLASTITO UTEMELJENJE I RAZLOŽNOST

TRPIMIR MATASOVIĆ

Uz koncerte Zagrebačkih solista, Simfonijskog orkestra HRT-a i Zagrebačke filharmonije 26., 28. i 29. listopada 2010.

Nakon godina stagnacije, pa i nazadovanja, novi vjetrovi koji su u Zagrebačkim solistima zapuhali dolaskom Borivoja Martinića-Jerčića konačno su počeli dovoditi do ozbiljnijih umjetničkih rezultata. Novi umjetnički voditelj ispravno je shvatio da za oporavak ovog ansambla ne postoje instant rješenja – jedino moguće rješenje je sustavan rad, koji će do povećanja kvalitete razine glazbovanja dovesti postupno. Početak nove koncertne sezone pokazao je da prvi plodovi tog rada već postoje, ali, još važnije, da će se naporno raditi i dalje.

Dapače, čini se da su dosadašnji rezultati potaknuli Martinića-Jerčića na još beskompromisniji pristup. Vidi se to već i po vrlo ambiciozno osmišljenom programu sezone, koji, uz više ili manje standardna repertoarna djela, nudi i svih šest *Brandenburških koncerata* Johanna Sebastiana Bacha, ali i prazvedbe čak šest novih djela suvremenih hrvatskih skladatelja. Od njih su naručeni novi *Zagrebački koncerti*, pri čemu svaki od njih treba slijediti instrumentacijski i formalni okvir nekog od Bachovih *Brandenburških koncerata*.

Možda i najzahtjevniji među njima upravo je *Prvi Brandenburški koncert*, izveden u Hrvatskom glazbenom zavodu 26. listopada. Barok, a pogotovo njegovo povijesno obaviješteno izvođenje nisu, doduše, najjača domena ni Zagrebačkih solista ni njihovog umjetničkog voditelja. Ipak, usprkos određenim dubiozama u pristupu stilu, pa čak i onih na čisto tehničkoj razini, treba pohvaliti već i samu spremnost na rizik koji donosi hvatanje u koštac s takvim djelom, a izvedbi u cjelini ne može se, bez obzira na sve nedostatke, zanijekati nezanemariva doza izvodilačkog poleta i muzikalnosti.

Dva su intermezza odrađena korektno – Elgarova *Serenada za gudače* je ionako repertoarno djelo, dok je u Papandopulovom *Koncertu za fagot i gudače* ionako u središtu pozornosti bio odličan fagotist Žarko Perišić. Uostalom, to je djelo na program na program vjerojatno izvršteno upravo zbog njega, a manje zbog svoje vrijednosti – riječ je o jednom od rjeđe izvođenih Papandopulovih djela, za što, kao što se moglo čuti, itekako ima razloga.

S druge strane, prazvedba *Prvog zagrebačkog koncerta* Mladena Tarbuka bila je pravi vrhunac večeri. Svjesni postavljenog izazova, a vjerojatno i odgovornosti prema novome djelu, Zagrebački solisti upravo su ovoj skladbi, najzahtjevnijoj na cijelom programu, najozbiljnije pristupili, pri čemu im je od velike pomoći bila i činjenica da je izvedbom ravnao sam skladatelj. A on je, k tome, i svojim djelom postavio najviše

standarde za preostalu petoricu skladatelja koji tek trebaju napisati svoje *Zagrebačke koncerte*. Tarbuk se u pozivanju na Bacha nije ograničio samo na zadani instrumentacijski i formalni okvir, nego je, u okviru vlastitog prepoznatljivog skladateljskog izraza, stvorio djelo koje sustavno odaje počast lajpciškom majstoru – najizrazitije u “plesnom” završnom stavku.

ODA KRAJOBRAZIMA PORAJNJA

Ne bi bilo ničeg spornog u činjenici da je Ivo Josipović od ove godine najizvođeniji suvremeni skladatelj, kad bi ta činjenica imala veze s njegovim skladateljskim opusom. No, razlozi su, ipak, prije svega izvan-glazbene naravi – otkad je Josipović postao Predsjednikom Republike, najednom svi žele izvoditi njegovu glazbu, često ne vodeći pritom računa o kvaliteti djela odabranih iz njegovog u cjelini solidnog, ali u umjetničkim dosezima neujednačenog opusa.

Srećom, Nikša Bareza zna prepoznati kvalitetno djelo, pa je tako na program koncerta Majstorskog ciklusa Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije 28. listopada uvrstio *Epikurov vrt*. Riječ je o jednom od najuspješnijih Josipovićevih djela, nastalom u vrijeme kada je autor bio još uvijek primarno skladatelj. *Epikurov vrt* je, k tome, paradigmatsko djelo, u kojem kao da je sažeta Josipovićeva skladateljska poetika, temeljena na upravo epikurejskoj nasladi u kušanju raznovrsnih i raznolikih plodova koji rastu na drvu suvremene glazbe.

Na *Epikurov vrt* upravo se zbog toga skladno nadovezala *Suita prema Gogolju* Alfreda Schnittkea, djelo koje također crpi nadahnuće i temeljnu građu iz još šire postavljenog spektra riznice europske glazbene baštine, uz nemali broj neskrivenih parafraza, pa i citata. Duhovita partitura, u duhu posve suglasna s piscem kojem je posvećena, prepuna je začudnih instrumentacijskih postupaka i osebujnih dekontekstualizacija polazišnih tema i motiva. No, ispod te, naizgled prapošne površine krije se ozbiljna simfonijska struktura, koju je Nikša Bareza, istinski majstor velikih formi, uspio predstaviti na najbolji mogući način. Dobro se u to uklopila i recitacija Gogoljevog teksta, koji je nadahnuto interpretirao glumac Luka Dragić.

Nije baš jasno kakve je veze prvi dio programa imao sa Schumannovom *Rajnskom simfonijom*, izvedenom u nastavku koncertne večeri, no, kad se takvog djela lati Nikša Bareza, isprike i izlike ionako nisu potrebne. Schumannova oda krajobrazima Porajnja zazvučala je upravo onako kako se od Bareze i očekuje – doručeno u detaljima, transparentno u zvuku i arhitektonski

čvrstu u oblikovanju velikog simfonijskog luka. Kao i uvijek, i ovaj je put dirigent u svom orkestru pronašao kvalitetne suradnike, pa je tako izvedba bila besprijekorna ne samo interpretacijskih, nego i na čisto tehničkoj razini.

NEOPTEREĆENOST

OPĆIM MJESTIMA Marketinški gledano, angažiranje Ive Pogorelića za koncert Zagrebačke filharmonije 29. listopada pokazalo se kao pun pogodak. Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog bila je ispunjena i prepunjena do posljednjeg mjesta, što na Filharmonijim koncertima i nije baš čest slučaj. Oni koji su na koncert došli zbog Pogorelića i njegovog nadasve osebujnog glazbovanja, nisu otišli razočarani. Njegova interpretacija solističke dionice Chopinovog *Drugog glasovirskog koncerta* bila je obilježena svime što je i inače karakteristično za ovog umjetnika – neprestanim odmacima od interpretacijskih konvencija, koji, premda se nerijetko opiru svakoj racionalnoj logici, imaju neko svoje vlastito utemeljenje i razložnost. Govoriti o Chopinovom stilu u takvom kontekstu bilo bi posve bespredmetno, s obzirom da Pogorelić ionako publici uvijek nudi svoj, a ne skladateljev stil. Autor je tu tek sredstvo, a ne nužno i cilj. Svirka je to koja ne mora biti po svačijem ukusu, ali nema sumnje da nikoga ne ostavlja ravnodušnim. A, uz malo širine duha, potrebne za prihvaćanje te i takve interpretacije, posredstvom Pogorelićeve svirke konstantno pronalazimo dotad neuočene detalje odabrane partiture. Jer, ovaj umjetnik kao da namjerno posebnu pozornost pridaje skrivenim detaljima, koje, opterećeni općim mjestima, ni publika ni izvođači inače ne zamjećuju.

Što se tiče Zagrebačke filharmonije, koju je ovaj put vodio Schlomo Mintz, orkestar i dirigent kao da su nastojali da ama baš ničim ne zasmetaju solistu. Pratinja je u Chopinovom *Koncertu* tako bila toliko diskretna, da je na trenutke bila gotovo nečujna. Orkestar, doduše, u ovom djelu uistinu ima sporednu ulogu, ali ipak ne toliko sporednu kako si je to zamislio Schlomo Mintz.

Prije Chopinovog *Koncerta* Mintz je ravnao i vrlo urednom, ali i posve rutinskom izvedbom Beethovenove predigre *Koriolan*, dok je u drugom dijelu koncerta izvedena i Brahmsova *Prva simfonija u c-molu*. Schlomo Mintz primarno je violinist, a ne dirigent, pa je tako njegovoj interpretaciji

— OTKAD JE IVO JOSIPOVIĆ POSTAO PREDSJEDNIKOM REPUBLIKE, NAJEDNOM SVI ŽELE IZVODITI NJEGOVU GLAZBU, ČESTO NE VODEĆI PRITOM RAČUNA O KVALITETI DJELA ODABRANIH IZ NJEGOVOG U CJELINI SOLIDNOG, ALI U UMJETNIČKIM DOSEZIMA NEUJEDNAČENOG OPUSA —

Brahmsa nedostajalo pregleda nad strukturom djela. Ipak, mora mu se priznati da je dobro uredio zvuk orkestra, koji je ovaj put bio vrlo skladan i tehnički uigran. Svakako valja pozdraviti ponovno uvođenje prakse navođenja imena svih članova orkestra u programskoj knjižici. Tako su čak i manje upućeni posjetitelji mogli saznati tko su pojedinci koji su se istaknuli i solističkim nastupima. U Brahmsovoj simfoniji to su, prije svih drugih, bili osobito koncertmajstor Orest Shourgot, s velikim solom i drugome stavku, te prva flautistica Zagrebačke filharmonije Renata Penezić. Oni možda nisu zvijezde Pogorelićevo kalibra, no, njihov je doprinos također bitno pridonio kvaliteti koncerta. **E**

ELEKTRIČNA CRKVA, MESNAT ZVUK I OSTALE ZABLUDE

STANJE KRITIKE U DOMAĆIM MEDIJIMA JE ALARMANTNO. SREĆOM, TU SU PALADINI PROFESIONALIZMA KOJI NAS SVOJIM CERTIFICIRANIM ZNANJEM I UMIJEĆEM PREDANO ČUVAJU OD POTONUĆA U BLATO AMATERIZMA

VATROSLAV MILOŠ

U interesantnom tekstu u *Magazinu*, subotnjem izdanju *Jutarnjeg lista*, Aleksandar Dragaš, kritičar popularne glazbe ili, popularno, "rock-kritičar", pokušava dati opću dijagnozu stanja kritike umjetnosti u domaćim tiskanim medijima. Fokuserajući se primarno na domenu u kojoj se osjeća najsigurnije, Dragaš tako luta po hodnicima nostalgije, onima u kojima je "rock" vječno mlad, a posao "rock-kritičara" sveto pomazanje nečega što se naziva "Električna crkva". Njegov put do tog pomazanja, kaže on ispovjednički, bio je, naravno, dug i težak i premrežen svakojakim preprekama, poput borbi za jedini primjerak *NME*-a koji je onomad bio stizao na kiosk na Trgu Republike ili kasno-noćna lutanja radio-valovima u potrazi za pravom stanicom. Njegov su ukus, kaže Dragaš, "setirali" učitelji kojima je vjerovao. Danas je, s druge strane, "kritički diskurs" sve manje tražena roba, a sudbina kritike, "usred Web 2.0 invazije i velikih tehnoloških i poslovnih promjena", je dubiozna. I tako do kraja teksta tugaljivo piše o profesionalizmu i amaterizmu, o *MySpaceu* i blogovima, propasti relevantnih medija, Alexisu Petridisu i *Guardianu*, receptima na *Collinari* itd.

GLASNA MISA Iskreno, teško je proniknuti misli li Dragaš kako je "kritički diskurs" grana neke industrije pa da se plasira na tržište u skladu sa zakonima ponude i potražnje i, ukoliko misli tako, smatra li sebe zaposlenikom te industrije te novinu u kojoj radi poligonom za taj i takav rad. Prvenstveno, Dragaševu pozicioniranje prema vlastitoj definiciji "kritike" prilično je nejasno. Naime, on kaže kako "kvalitetni glazbeni, filmski i književni kritičari mogu donijeti prilično stručan sud o nečijem djelu – jer su preslušali više albuma ili pročitali više knjiga od prosječnog slušatelja [...] i jer vjerojatno bolje poznaju povijest glazbe, filma i književnosti", no nisam siguran govori li ovdje o svom radu ili o radu, recimo, "svog kolege" Alexis Petridisa. Jer, ukoliko govori o svom radu, nisam siguran može li ga se smatrati kritičarem, barem ne otkako je, recimo, Alexa Turnera iz Arctic Monkeysa prekrstio Alexa Jamesa, da navedem tek jedan banalan primjer.

Ukoliko, pak, govori o radu "svog kolege" Alexis Petridisa, onda gazimo u sasvim drugačiji teritorij. Problem je u tome što svaka sličnost između Aleksandra Dragaša i Alexis Petridisa prestaje negdje oko činjenice da obojica u svojoj geografskoj poziciji na svijetu objavljuju tekstove u tiskanim medijima. Petridis

je, recimo, duhovit i ciničan, za potrebe subotnjeg izdanja *Guardiana* oblači se u neobične odjevne kombinacije koje potom komentira, a kada piše o glazbi, prilično analitički pristupa djelu i, koliko mi je poznato, suzdržava se od adolescentskih impresija tipa "Lemmyjeva vjera u Električnu crkvu čvrsta je poput stijene Gibraltarske, a tu vjeru nije iznevjerio ni na nedjeljnom koncertu u prostoru gdje su nekoć stoku vodili na klanje, a u kojem se preksinoć okupila rock'n'roll pastva na svojoj svetkovini, na svom hodočašću, na svojoj, naravno ne tihoj, nego glasnoj misi". O usporedbi *Guardiana* i *Jutarnjeg lista* kao medija onima koji još uvijek posjeduju relativno dobar vid i ponešto zdravog razuma valjda je već sve jasno.

DNEVNE NOVINE Što se, pak, teškog kritičarskog kruha tiče, mukotrpnog posla onoga kojemu je sve teže u novinama naći prostor u kojem bi se objavio panegirik o The Fleet Foxes, on je u velikoj opasnosti. Uz provalu amaterizmom prožetih blogova, foruma i webzineova, ne samo da kritičarima koji "od tog posla mogu živjeti i koji su tome poslu potpuno posvećeni" prijete egzistencijalna, već i ontološka dezintegracija. Šteta, ali jadicovanje nad vlastitom sudbinom uz mediokritetske primjere i nije neki posao. U svakom slučaju nije nešto što bi se moglo nazvati kritikom. Spomenutim The Fleet Foxes panegirike su objavili i *The Times* i *Guardian*, *New York Times* i *LA Times* i, uzevši u obzir rapidnu penetraciju "indie-kulture" u *mainstream* medije, nema nikakvog razloga da bi im se relevantan novinski prostor sljedećom pločom mogao uskratiti. Osim, eventualno, u *Jutarnjem listu*. Još k tome, u 2010. godini navesti The Fleet Foxes kao primjer kvalitetne, ali ignorirane materije za kritički ogled u dnevnim novinama analogno je lamentaciji o problemima mladog i talentiranog rock-benda iz Seattlea koji ne može pronaći izdavačku kuću 1991. godine.

Ipak, najproblematičniji se čini argument prema kojemu zaposlenici medijskih korporacija automatski "bolje poznaju povijest glazbe, filma i književnosti", a oni koji se kritikom bave u slobodno vrijeme ili ih objavljuju na webu, pišući blogove i uređujući webzineove, jednostavno su amateri. Ipak, čini mi se da, nakon stoljeća teorijskog razmatranja funkcija kritike, nije naivno reći kako kritičara stvara upravo tekst, a ne kontekst.

Apsolutno je fascinantno da nekome tko se zanima za popularnu glazbu, u zemlji tako malenoj i od kritike toliko temeljito očišćenoj, promakne webzine kao što

je, primjerice, *Potlista*. Budući da iza nje ne stoji neki medijski magnat ili dobrohotni mecena, već tek rad i trud nekoliko zagriženih entuzijasta, radi se o prilično ambicioznoj operaciji. U posljednjih godinu i pol dana tih pet ljudi napisalo je i objavilo nekoliko stotina kritika žanrovski najrazličitijih grupa i izvodača – od deathmetala i country-rocka, preko indie-popa i world musica pa sve do reggaea i noisea. Osim toga, svojim čitateljima svakodnevno nude šansu da i sami kreiraju sadržaj koji se objavljuje, a od kojih su neki pokazali i više kritičke strasti od samih "urednika" sadržaja.

Na stranu činjenica što se ponekad teško složiti s estetskim prosudbama i stilskim zahvatima koji dominiraju tim webzineom, njihov je posao još uvijek vrjedniji, zahtjevniji i u svakom slučaju inspirativniji od sporadičnog izvještaja s koncerta grupe Eddie and The Hot-Rods. Tu je, uostalom, i *Hombrezone*, webzine koji od 1999. godine objavljuje iznimno interesantne glazbene i književne kritike, uglavnom iz tipkovnica Ivana Mučnjaka, Darija Grgića i Gorana Pavoševića. Uostalom, Grgić objavljuje kritike i u *Novostima*, a u jednoj iznimno lucidnoj, Gibonnijev posljednji album etiketirao je kao "instant sreće za korporacijske zaposlenike". Aleksandar Dragaš ga je, valjda ne želeći uvrijediti zaposlenike korporacija diljem svijeta, proglasio "srednjestrujaškim pop-rock albumom koji ne vrijeda ukus i pamet". Portal Muzika.hr varira u kvaliteti, ali jednako tako predano objavljuje recenzije, intervjue i vijesti svih žanrovskih niša popularne glazbe. Primjera je mnogo, ali predanim radom postiže se jednako. No, da se ovdje poslužim citatom Viktora Ivančića, čini se da uistinu "stvarnost ne postoji izvan uprizorenja kroz EPH-ova novinska izdanja".

PREGORJELA ŽARULJICA Pisanje o umjetnosti, zvala se ona popularnom ili visokom, nosi sa sobom svoje specifične odgovornosti. Jedna od njih je sposobnost autorefleksije i samokritike, a druga svijest o činjenici da ono o čemu se piše konstantno fluktuiraju i da nije loše s vremena na vrijeme zaviriti u kakvu knjigu ili, jednostavno, osvrnuti se oko sebe i vidjeti što se zapravo događa. Ukoliko, kako kaže Dragaš, "neki filter mora postojati, kako za radove koje procjenjujemo, tako i za naše radove", možda je vrijeme da obriše prašinu s vlastite crvene žaruljice i shvati

— PISANJE O UMJETNOSTI, ZVALA SE ONA POPULARNOM ILI VISOKOM, NOSI SA SOBOM SVOJE SPECIFIČNE ODGOVORNOSTI. JEDNA OD NJIH JEST I SPOSOBNOST AUTOREFLEKSIJE I SAMOKRITIKE —

da je moguće već i pregorjela. A i svim ostalim "posljednjim rock kritičarima" ne bi bilo loše da poslušaju stihove Maca McCaughana s posljednje ploče grupe Superchunk te "prestanu tonuti i nauče surfati". Makar i doslovno. Ili barem na internetu. **E**

Preuzeto s Kulturpunkt.hr

ČITANJE

O RASIPANJU VREMENA

DARIO GRGIĆ

Čitanje je možda kraljevsko rasipanje vremena, za razliku od prepuštanja televiziji koja je samo puki veliki gutač istoga; između kraljevanja u cijelosti lišena žurbe, prepuštena tananim užicima što ih može pružiti kakav sastavak rafinirane iiskusne duše te prostog preživačkog prepuštanja ponudi tekuće vrpce za masovno narkotiziranje – i najnaivniji su svladali tu frazu – ogromna je razlika. Henry Miller zapisuje kako će se svi ispričati da za čitanje jednostavno nemaju vremena, i dodati da je to izgovor koji je loš kao što su loši, uostalom, svi izgovori. Peter Sloterdijk je povodom Nietzscheovih uradaka zaključio kako su knjige duga pisma namijenjena prijateljima iz budućnosti. Čitatelji su, dakle, prije svega prijatelji, a čitanje je aktivnost kroz koju oni pokazuju svoje dobre namjere, čak štoviše, svoju dobru vjeru. Čitati potencijalno znači stupiti u kontakt s gušćom ravni bitka, s mjestom gdje su se u kompresiji stvaralačkog kontakta sa životom na tren nadvladali depresivni, osipajući, ništeći i nadasve korozivni elementi od kojih je najčešće sastavljena svakodnevnica. Pisanje gotovo da ni nije tajna: pisac piše jer jedino pišući stupa u kontakt s onom dimenzijom u kojoj je moguće vidjeti kako Zemljom hode bogovi. Tako je tvrdio Bela Hamvas: pišem, zapisao je, jer pišući stupam u kontakt s takvim silama kakve inače ne bih iskusio. Ali čitati? Gledati u nekoga tko motri mimohod viših bića? Kakva je tek za to potrebna vjernost i preciznost! Kakva radoznalost! Možda je Borges zbilja u pravu: pravih čitatelja jednostavno mora biti manje nego pravih pisaca.

U OSAMI I HLADOVINI Savršeno nam je jasno na što aludira Borges: ljudi u čitanju mogu provesti dobar komad života, a da ipak ne budu čitatelji. Čitanje je kod njih efektan način trošenja vremena, kod mnogih radi se o najobičnijoj pozi, maltene obavezi da se zbog pripadanja određenom socijalnom krugu pročitaju određene knjige. Možda nije toliko bitno što u tom tobožnjem čitanju – a ovdje bismo ga morali razlikovati od pravoga o kojemu priča Borges – tako silno prevladavaju snobizam i prepotencija; ako su u dobrom društvu kojih drugih osobina, ove dvije mane mogu biti komplementarne cjelini na način na koji je komplementaran ožljak na razbijačevu licu s ostatkom njegove biografije. Nekakav pomalo i nespretan dokaz aristokratske duha, nekakav zarađeni dokaz da se u čitanju ne nasjeda umjetničarenjima koji su istinski neprijatelji prave literature, titula koju je nezasluzeno godinama nosila trivijalna literatura. Za iskusna čitatelja malo je toga odbojnije od prenemaganja i prenavljanja današnjeg tipičnog “umjetničkog” auktora kod kojeg je mišljenje zamišljeno fraziranjem, a emocije patetikom. Ima ih koliko hoćete, a ovo nije mjesto na kojemu će biti izgovorena njihova imena. To su, kako bi rekao Kunderin taksist, grafomani čije pisanje u sebi ne sadržava ništa od onog jedinstvenog iskustva po kojemu se jedinice razlikuju na onaj sjajan način koji ih plemenito i nadahnuto podsjeća koliko su zapravo slični. A za to je potrebna vrhunska skromnost, upravo ona što je u sebi ima svaki pravi čitatelj, bez obzira na broj

ožljaka pomoću kojih ljudsku subraću drži na distanci. Počujmo opet Borgesa koji je u montenjevskom duhu uskliknuo: “Neka se drugi hvastaju knjigama što su ih uspjeli napisati; ja se dičim onima koje sam uspio pročitati!”

Tako da bi, prije velike ode čitanju, gotovo mise posvećene čitanju, bilo neophodno napisati jednu malu odu, čak možda jednu kantatu u slavu samoće. Jednako tako bilo bi neophodno napisati i pokoju pobočnu arijicu prostorima dobro zaklonjenima od sunca; ne znam jeste li primijetili, čovjek na žegi može i kopati, no za čitanje je potrebna hladovina.

Prvo osama. Schopenhauer je i kod ove teme bio na razini svoje reputacije: samoća, kaže ovaj mrzovoljni mudrac, pruža dvjaku korist: prvu, što smo sami, i drugu, što nismo s drugima. Ovu bismo drugu blagodat samoće po filozofu trebali visoko cijeniti jer su druženja uglavnom usiljena, okružena teškoćama i kojekakvim opasnostima: većina zla što ga moramo otrpjeti posljedica je naše kronične nesposobnosti podnošenja melemnih obloga osame. No za razliku od neobučeni jedinki, prepuštenih na milost i nemilost hirovima vremena, svaki je pravi čitatelj potpuno svjestan bogomdanih prednosti samoće i veliki je majstor u operaciji osamljivanja. Moći se skloniti, ponekad je u tome sve. Ralph Waldo Emerson imao je jednog takvog znanca koji je napustio grad i skrivao se po pašnjacima. Kada bi kupio kuću, prvo bi posadio drveće. Živica ovdje, hrastovi tamo. A osobito je bio sklon zimzelenom drveću, jer “ono skriva tajnu preko cijele godine”. Emerson je bio svjestan posebnosti svoga pajdaša, inače velikog ljubitelja knjiga, i povodom njega napisao kako “priroda štiti svoj vlastiti rad”. Suptilne operacije poput čitanja trebaju zaklon, onu Bachelardovu kuću koja je sklonište za sanjara. Čitanje je vrhunska operacija otvaranja i ne podnosi stranjski, tuđinski pogled. Kao kalij i natrij, koji da bi ostali čisti moraju biti pod slojem nafte.

ČITATELJEVA PAŽNJA I PIŠČEVA PRECIZNOST I tek tada, kada smo se zavukli u svoj kutak, možemo otpočeti s ovom predivnom pasivnom aktivnošću, s trošenjem vremena koje je Proust okarakterizirao kao jedino vrijeme koje nećemo potrošiti uzalud, osim, naravno, ako nismo Majka Tereza ili Albert Schweitzer. A to je vrijeme koje smo blagonaklono i krajnje dobroćudno dali u najam imaginaciji i erudiciji drugog, gotovo redovito nama posve nepoznatog čovjeka. Dobro je pitanje zbog čega je čitanje, ovo pravo čitanje, a ne prečitavanje zbog studija ili karijere u bilo kojem smislu, jedna jedinstvena stvar, čak gotovo pa jedinstvena prilika za razvijanje vlastitih sposobnosti? John Cowper Powys rekao je kako bi svakom čovjeku bez obzira na njegov društveni rang i zanimanje najtoplije preporučio iščitavanje izvjesnog broja velikih pisaca prošlosti koje rado nazivljemo i klasičnima. Čitanje je kao plovidba nepoznatim morem, gdje je najvažnije, kao i kod prave plovidbe, ostati živ, ostati svoj. Jedna od najraširenijih i najpogubnijih ideja što ih se povezuje s čitanjem je ona kako se čitanjem postaje mudar. Ova besmislica, smatrao je Powys, nalazi se u osnovi

pedagoške odbojne pedanterije što gura tolike zamorne komade starine u neiskusna ždrijela mladih. Powys je smatrao kako nije važno čita li čovjek *Alisu u zemlji čuda* ili *Upanišade*. Čitati treba samo one knjige koje trajno i duboko podstiču našu maštu. Čitati treba iz sve snage samo snažno napisane stvari, one silne stvari o iskušavanju ljubavi, smrti, sve pustolovne

zapletenosti u koje zapada čovjek tijekom zemnoga života, čitati treba o slojevitosti psihe, o povijesti, o magiji snova i fantazije, o životu anđela, duhovnosti životinja i bilja, o mitovima i svakodnevicama. Tako se postiže uskladenost sa svijetom u koji je čovjek uronjen sve do dosljedne zaokruženosti vrhunski vođenih života mudraca i svetaca. Najpoticajnija su djela koja od nas iziskuju napor odgonetanja i kroz njega ostvarenu dragocjenu mogućnost promjene.

Simone Weil pisala je da čita kao što jede. Gotovo se ispričavajući što ne čita mistike, ona je draga si štiva usporedila s vrlo realnom stvari, s hranom. A što joj je davalo taj osjećaj da čitajući zapravo puni stanice energijom? Vjerojatno količina *Duše svijeta* sunovraćene u tjelesnost riječi i uhvaćene ticalima i podmorskim pipcima i kracima kakve dok pišu rabe moćni pisci. Svaki je pravi čitatelj nekoliko puta u životu mogao reći: *stajao sam pred djelima vrhunske ostvarenosti, nesumnjivo bliskima savršenstvu. Ne mogu objasniti silu koja je iz njih izbijala, silu koja je tim djelima oduzimala osobine tvarnoga. Svjetlucala su u nekoj vlastitoj sferi iz koje su tek dobronamjernošću bacala svoje opipljive vidove u polutamu čula. Iz tog suverenog sklada svih elemenata na poklonikovu se glavu spuštala misa sazdana od razvezivanja čvorova, svaki je napor bio dopunjen kontranaporom, svaka je oštrina na koncu prešla u blagost.* Ovu višu sintezu moguće je pronaći iz sruha čitateljeve pažnje i piščeve preciznosti. Svatko tko je nekoć bio knjiška larva, i tko je jednoga lijepoga dana stasao u knjiškoga moljca zna o čemu je ovdje riječ, jednako kao što zna – kao što je tvrdio Powys – koliko akutna može biti ova opsija.

— ZA ISKUSNA ČITATELJA MALO JE TOGA ODBOJNIJE OD PRENEMAGANJA I PRENAVLANJA DANAŠNJEG TIPIČNOG “UMJETNIČKOG” AUKTORA KOD KOJEG JE MIŠLJENJE ZAMIJENJENO FRAZIRANJEM, A EMOCIJE PATETIKOM. IMA IH KOLIKO HOĆETE, A OVO NIJE MJESTO NA KOJEMU ĆE BITI IZGOVORENA NJIHOVA IMENA —

ČITANJE KLASIKA Godinama me progona jedna slika. Zapisao ju je Bela Hamvas kao uvod u svoj tekst *Stotinu knjiga*. Zadatak je, piše Hamvas, spasiti knjige. Njih stotinu. Svejedno je da li iz opsjednutoga grada ili iz opsjednutoga svijeta. Ne radi se o omiljenim piscima ili djelima koja imaju sposobnost komunikacije na mnogim razinama. Nego o knjigama koje su odavno trebale biti prevedene na sve jezike. O knjigama koje razrješuju čovjekov odnos prema cjelini. O knjigama čitanje kojih uz sve ostalo ima i zastrašujuću osobinu da se, što je direktna posljedica čitanja, namah u svi-

jetu ljudskih zanimanja i udesa osjetite strancem. Svaki se knjiški moljac tada strese i sve oko sebe promotri hladnim pogledom tuđinca i gostujućeg demijurga koji sa svakodnevnom ljudskošću, s takozvanim normalnim svijetom, dijeli samo slično vanjsko obličje. Čitamo možda i stoga da bismo za tu drukčijost dobili “papire”. Da bismo pronašli daleku braću, one prijatelje s početka teksta, ljude koji nam se obraćaju iz dubine vremena. No da se vratimo Powysu i njegovu savjetu da, ipak, unatoč tupostima svih škola, prije svega čitamo klasike, pisce koji su već dugo među nama. Izdržali su udare valova vremena i uronjeni u njihove rečenice zapravo uranjamo u brižljivu atmosferu pročišćenog ukusa vjekova te ujedno i stječemo nešto od jedinstvenog Shakespeareovog ili Proustovog osjećaja za svijet. I da se ujedno izdignemo iznad “surovih činjenica života” te se prema njima počnemo odnositi s izvjesnom količinom ironije i poezije. A čitanje ovakvih autora u nas unosi nešto od njihova strahovita osjećaja života. Powys nije prestajao naglašavati ovu činjenicu, ovaj veliki rast duše, kao blagodarani rezultat čitanja. U tom samokultiviranju – jer bez pelcerizacije, bez kalemljenja sve je unaprijed osuđeno na propast – vjerojatno je srž čitanja. Čitaš i rasteš. U svim smjerovima. Jednostavno. ■

Močugom PO TRANZICIJI

AKO POSTOJI PRIGOVOR KOJI ROMANU TREBA UPUTITI, ON SE TIČE FORSIRANJA "OPĆIH MJESTA" POSTMODERNISTIČKE POETIKE; ALI SJAJAN SMISAO ZA HUMOR, PROMIŠLJENA NARATIVNA ORGANIZACIJA I NEOSPORNA PRIPOVJEDAČKA VJEŠTINA DONEKLE GA ANULIRAJU

BORIS POSTNIKOV

U nekom hipotetskom, preliminarnom nacrtu najužega kanona (post)jugoslavenske (ne samo) postmodernističke književnosti, David Albahari, beogradski pisac koji još od '94. živi u Calgaryju, odavno je rezervirao mjesto; knjigama objavljenima u proteklih četiri-pet godina – romanima *Pijavice*, *Ludvig* i *Brat* i zbirkom priča *Svake noći u drugom gradu* – status je učvrstio, a ni njegov najnoviji naslov, roman *Čerka*, da to odmah kažemo, neće ga oslabiti. Doduše – da kažemo i to – neće ga ni bitnije osnažiti.

ROMAN O PORNOGRAFIJI Sam Albahari predstavio je *Čerku* kao završni dio labavo koncipirane tzv. "filozofske trilogije", započete *Ludvigom* i *Bratom*; kroz sva se tri romana, naime, provlače proizvodni motivi vezani uz značajne filozofe. U *Ludvigu* je to, jasno, bio Wittgenstein, u *Bratu* smo čitali o Aristotelu, dok *Čerka* uvodi u priču ime nešto manje "specifične težine": Georgea Santayana. I dok ovaj "filozofski" aspekt uspostavlja kontinuitet s dijelom ranijeg opusa, zanimljiv se rez događa na "tematskoj" razini: po prvi puta, Albahari piše o seksu, erotici i pornografiji, po prvi se puta bez ustezanja razbacuje onime što bi se na engleskome zvalo four letter words. Baš kao što se i moglo očekivati, skoro svi koji su o romanu do sada pisali i govorili zakačili su se za to pa se najveći dio recepcije može dobrim dijelom svesti na priču o Albaharijevu prvom "romanu o pornografiji". Pritom se u pornografskim motivima uglavnom traži metaforički potencijal nalik onome iz recentnih srbijanskih filmova poput *Života i smrti porno bande* Mladena Đorđevića ili *Srpskoga filma* Srđana Spasojevića, u kojima kopulacijski overdose služi prvenstveno radikalizaciji društvene kritike; kod Albaharija se u priču o one night standu ostarjeloga profesora anglistike i djevojke koju slučajno sreće u vlaku upleće digresiranje o aktualnom obrazovnom sustavu pa je posezanje za pornografijom, onda, uglavnom pročitano kao implicitno izjednačavanje bolonjizacije sveučilišnoga sustava s pornografizacijom znanja. Lucidni srbijanski kritičar Vladimir Arsenić, na primjer, to će mu zamjeriti, ustvrditi da je pornografija tu "više sredstvo provokacije i izazivanje šoka, kao i zadobijanja pažnje čitalačke publike, nego što ima neku strukturnu funkciju u okviru celine", pa dodati: "Poređenje koje nije eksplicitno već proizilazi i nameće se čitanjem jeste tačno, ali se ono može izvesti za svaki segment ljudskog delovanja u Srbiji. Politika je pornografija, obrazovanje je pornografija, kultura je pornografija, zdravstvo je pornografija i da ne nabrajam dalje".

Čini mi se da ovakvo i slična inzistiranje na pornografskim motivima *Čerke* blokiraju put mogućim semantički produktivnijim čitanjima, iz kojih bi, na kraju, možda proizšla i nešto bolja ocjena romana. Samo, prije pokušaja razvijanja jednoga

takvog čitanja, red je, makar u osnovnim potezima, rekonstruirati fabulu.

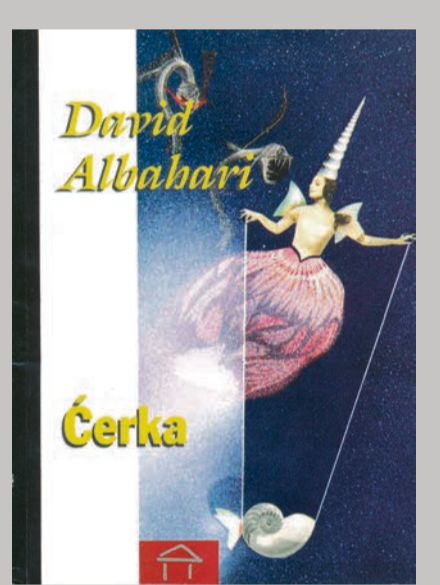
USPUTNI SEKS I MOČUGE Iako je tekst *Čerke* monolitan, napisan "u jednom komadu", bez pasusa, poglavlja i drugih prekida, onako kako je svoje proze pisao, recimo, i Albahariju izuzetno značajan Thomas Bernhard, nije teško retrospektivno umetnuti negdje oko polovice romana provizornu cezuru koja dijeli dvije zaokružene cjeline. Prva započinje putovanjem spomenutoga beogradskog profesora vlakom od Novog Sada do Beograda; razočaran stanjem na matičnom Filološkom fakultetu, otišao je u Vojvodinu prijaviti se za posao u Matici srpskoj. Za manje upućene čitateljice i čitatelje – riječ je, inače, o kratkoj relaciji, putovanju koje ne traje puno više od sat vremena, što događaje koji će uslijediti čini skoro pa neuvjerljivima. Naglasak je pritom, naravno, na ovome "skoro" – upravo fino poigravanje samim rubom realističke motivacije, vješto kombiniranje mimetičkoga prosodea, čudnovatih detalja, neobjašnjivih nesporazuma i naizgled nemogućih zbivanja glavna je pripovjedna strategija prve polovice romana, strategija koja će pripremiti teren za fantazmagorijsku distorziju realnosti u drugome dijelu.

Profesor, tako, u kupeu započinje neobavezan razgovor s mladom suputnicom; prekida ih ulazak konduktera i ispostavlja se da djevojka nije "overila kartu" na kolodvoru pa mora izići iz vlaka na prvoj idućoj stanici, u Indiji. Pomažući joj da iznese stvari, profesor zabunom ostaje s njom na peronu i, nakon što saznaju da naredni vlak polazi tek sutra ujutro, odlučuju prespavati u hotelu. Tamo se, opet, ispostavi da će morati dijeliti sobu, jer su sve ostale zauzete... Liježu na spavanje, a profesora usred noći budi odsjaj ekrana televizora; okreće se i vidi da djevojka masturbira gledajući pornografski film.

I tu, jasno, započinje onaj dio koji je privukao najviše pažnje čitatelja i kritičara, a ako treba istaknuti nešto što je pritom uglavnom ostalo prevedeno, onda je to frustrirajuća dramaturgija samoga čina: seks i dugotrajne pripreme za njega se razvlače, sve je tu povuci-potegni; kada on hoće, ona ne želi, kada ona poželi, on ne može, i tako dalje, u nedogled... Konačno, akademski će pregaoc sretno ejakulirati tek kada shvati da je djevojka, zapravo, kći njegovog kolege i velikog rivala s fakulteta, profesora hispanistike s kojim se godinama spori oko toga tko zna više o Georgeu Santayani i tko bolje razumije njegovo djelo.

Jutro nakon, slučajni se par vraća u Beograd, a ovdje započinje drugi – i sumaniji – dio romana. Na kolodvoru ih dočekuje njezin otac, koji odmah shvaća što se zbilo, pobjesni i uskoro izazove profesora na dvoboj. I to, ni manje ni više, nego *močugama* (s ove strane državne granice: motkama). Dvoboj se odigrava u parku, uz suca, sekundante i sva pravila tradiciionalne

etikete, ali i brojnu publiku u kojoj su uglavnom studentice i studenti. Nakon poduzega mlataranja močugama profesor ubija svoga suparnika; bježi i skriva se na fakultetu, a, kada izađe, stvar se u staroj, dobroj postmodernističkoj maniri komplicira i postaje nejasno je li se dvoboj uopće održao i, ako jeste, tko je tu koga zapravo ubio, odnosno je li naš profesor uopće on sam ili je, možda, zapravo onaj drugi...

David Albahari, *Čerka*; Stubovi kulture, Beograd, 2010.

ABECEDA POSTMODERNISTIČKOGA PISMA I to je, uz podzaplet o izvanbračnoj aferi profesorove supruge, manje-više to, barem što se tiče "radnje". Naravno, u književnosti kakvu piše Albahari sve što je presudno ostaje s onu stranu razine "događajnosti" i odnosi se na pripovjedne strategije i postupke, koji su ovdje, kako se i moglo očekivati, primjerno postmodernistički. Profesor – koji nam, inače, priča cijelu priču – tipičan je nepouzdan pripovjedač. On vrluda asocijativnim digresijama, neprestano propituje pretpostavke svega što govori i antitetički potkopava vlastite iskaze, a te se jalove – i beskrajno duhovite – silogističke akrobacije upisuju u onu liniju književne tradicije koju je još sredinom prošloga stoljeća svojim narativnim proznim dekonstrukcijama započeo Samuel Beckett. Opsesivna razgibanja o granicama jezika, o konstitutivnoj nemogućnosti komunikacije i posredovanja zbilje, indeksiraju jedan od glavnih problemskih kompleksa romana; ako im pridodamo poneko metafikcionalno proklizavanje – poput, recimo, mizanbimnog profesorova ekskursa o "postmodernoj" prirodi Shakespeareovih drama, koje se, kako kaže, "istovremeno raspadaju, poništavajući dramsku formu, i sastavljaju,

— SVAKO SU UTEMELJENJE I CJELOKUPNA TRADICIJA NEPOVRATNO UNIŠTENI, RASTOČENI; MOGUĆNOST BIJEGA U BOLJU PROŠLOST TEK JE MUTNA ILUZIJA —

obnavljajući i radikalno menjajući naizgled raspadnutu dramsku formu", a taj je opis barda Williama pritom, jasno, zrcalni odraz samoga romana – i pridodamo li im suptilna poigravanja raznorodnim žanrovskim pravilima, eto nam, manje-više, abecede postmodernističkoga pisma.

Čini mi se da je baš ovo kut iz koga treba započeti čitati Albaharijevo neočekivano posezanje za pornografijom. Prije svega, epizoda (doslovno) usputnoga seksa profesora i djevojke izgrađena je na parodiranju žanrovskih pravila dobro znanih bilo kome tko je pogledao barem tri filma odgovarajuće tematike: tu je slučaj susret s nepoznatom ljepoticom, tu su, naravno, i slabo motivirane okolnosti koje vode par u pretpostavljenom smjeru. Potom, spomenuta "hoću - neću" i "mogu - ne mogu" dramaturgija seksa samo je konzekventni "produžetak drugim sredstvima" one antitetičnosti profesorova rezoniranja, logike neprestanoga subvertiranja upravo izrečenoga koja vlada pripovijedanjem. I, konačno, neposredan je povod uskakanju u zajednički krevet pornografski film – a baš je to presudan detalj.

OPREKA TRADICIONALNOGA I SUVREMENOGA Sve što se zbiva u pretpostavljenoj "stvarnosti" romana, naime, posljedica je, odraz fikcije: fantazme konstruirane na ekranu. Tu više, jasno, nije riječ samo o postmodernističkim književnim postupcima, nego o Albaharijevoj fiktionalnoj dijagnozi nečega što bi se, uvjetno i u raskoraku s osnovnim pretpostavkama samoga postmodernizma, moglo nazvati "duhom epohe". Pripovjedačeve meditacije o vremenu u kojem slika potiskuje riječ, pritom, samo su jedan, "površinski" aspekt te dijagnoze – ona je, zapravo, upisana znatno dublje u strukturu romana i osvojljena na opreci tradicionalno/suvremeno. "Jebanje kćerke" kao najveća zamisliva uvreda ocu u "zatucanome", patrijarhalnom društvu i fizički obračun kao način da se ta uvreda osveti pripadaju, jasno, prvom polu opreke, a poanta je u tome što tradicija suvremenome, postmodernom dobu pritom biva izručena kao niz nepovezanih fragmenata, neobavezni repertoar slika i motiva istrnut iz svoga povijesnog konteksta. Ovdje se može napraviti i korak dalje: nije stvar samo u tome što ovakvo čitanje "razjašnjava", recimo, Albaharijevo uvođenje šezdesetosmaške prošlosti dvojice profesora preko Georgea Santayane i ono, na prvi pogled nemotivirano, "pretjerivanje" s dvobojem močugama – on, naime, naprosto aktivira motive iz različitih razdoblja prošlosti kojima je

**— ČERKA NIJE TOLIKO
KRITIKA SUVREMENOGA
SRBIJANSKOG
DRUŠTVA PROUVČENA
KROZ METAFORU
PORNOGRAFIJE,
KOLIKO PRIKAZ TOGA
DRUŠTVA RAZAPETOG
IZMEĐU VLASTITE
PREDMODERNOSTI I
POSTMODERNOSTI; ONA
JE roman o tranziciji U
PUNOM SMISLU TE
RIJEČI —**

zajedničko upravo i jedino to što pripadaju prošlosti – nego i opravdava činjenicu da je spomenuto “jebanje kćerke” tek žanrovski kodificiran odraz nekoga televizijskoga filma, da se dvoboj pretvara u bizaran spektakl za brojnu publiku, a da je “močuga”, kao što pripovjedač na jednome mjestu kaže, “u najboljem slučaju, samo deo rekvizite u nekoj seriji posvećenog srednjem veku”. *Ćerka*, tako, nije toliko kritika suvremenoga srbijanskog društva provučena kroz metaforu pornografije, koliko prikaz toga društva razapetog između vlastite predmodernosti i postmodernosti, prikaz grotesknoga rasapa njegovih “tradicionalnih vrijednosti” u vremenu relativizacije i nivelacije bilo kakvih vrijednosti; ona je roman o tranziciji u punom smislu te riječi.

Vjerojatno ne treba posebno napominjati da utoliko govori puno i o nekim drugim društvima, a ne samo srbijanskom – o našem, na primjer...

IZNOŠENI POETIČKI MODELI Najeksplicitnija razina društvene kritike u romanu tiče se suvremenoga obrazovnog sustava i, općenito, aktualnih konfiguracija diseminacije znanja: profesorov bijeg u Maticu srpsku bijeg je s fakulteta na kojem se sada predaje po novim pravilima, koja se, kako on kaže “svode na to da profesor više ne sme otvoreno da pokazuje studentu da je on, profesor, bolji od studenta, dru-

gim rečima, da profesor, ukoliko student kaže da nešto ne zna, takođe kaže da mu to nije poznato, te da onda zajedno potraže potrebnu informaciju na internetu”. Matica je, s druge strane, institucija koja počiva na pisanoj riječi, ona čuva goleme arhive nacionalne kulture, ona je “izvor tradicije”; ali, kada razmišlja o svome odlasku tamo, profesor odjednom govori: “... nisam bio siguran šta sam tamo hteo da nadem. Možda ništa nisam ni hteo da nadem...” Svako su utemeljenje i cjelokupna tradicija nepovratno uništeni, rastočeni; mogućnost bijega u bolju prošlost tek je mutna iluzija.

Ako, naposljetku, postoji prigovor koji *Ćerci* treba uputiti, on se tiče forsiranja “općih mjesta” postmodernističke poetike

i onih problema koje je “postmodernost stanje” gurnulo u prvi plan književne refleksije još prije nekoliko desetljeća – napomena ranije citiranoga Vladimira Arsenića da se Albaharijev narativni model, parafrazirajmo, pomalo “potrošio”, u tom svjetlu itekako stoji. S druge strane, ulog je svakoga čitanja i određeni književni senzibilitet koji njegujete; a zbog sjajnoga smisla za humor, zbog promišljene narativne organizacije teksta koji vrlo suptilno i inteligentno, istodobno iščašeno i precizno, korelira sa zbiljom u kojoj nastaje, i zbog neosporne pripovjedačke vještine – pa makar i u okvirima pomalo “iznošenih” poetičkih modela – Albahariju bih, onako, sasvim osobno, bio spreman oprostiti i neke ozbiljnije zamjerke. ■

PROZA

Ted Pelton, *Nešto novo*

Nakon što je ubio Johna F. Kennedyja, Lee Harvey Oswald pucao je u policijskoga časnika J. D. Tippita.

No istina je zapravo da je Tippit, policajac iz Dallasa, pucao u nenaoružanog Oswald, obukao njegovu odjeću u daljnjoj provedbi svojega plana da, pod drugim identitetom – ubije Kennedyja.

Tippit je, zapravo, bio Richard Nixon, preobučen u policajca iz Dallasa.

Prema tomu, Richard Nixon je, glumeći policajca iz Dallasa, pucao u nenaoružana čovjeka pod imenom Lee Oswald, obukao njegovu odjeću i preuzevši drugi identitet – pucao u Johna F. Kennedyja čija je izborna prijevara u Illinoisu 1960. koštala Nixona predsjedničkog mandata.

Nixon je također bio ljutit jer mu je Kennedy ukrao ljubavnicu – Marilyn Monroe.

Nixon i Monroe sreli su se u Kaliforniji dok je Nixon još bio senator, a Monroe glumica u usponu.

Očito je Monroe bila ta koja je predložila da obiteljskome psu nadjenu ime – Checkers.

Igrom slučaja, Checkers je uginuo isti dan kad je ubijen Kennedy. Pas je također ubijen, a zločin je ostao neriješen do dana današnjega.

Mnogo godina poslije, kad ju je Madame Mao tijekom slavnog državnog posjeta Kini 1971. godine upitala je li ikad upoznala pravu tugu, Pat Nixon, očito pobrkavši detalje zbog tegoba uzrokovanih letom, odgovorila je: “Da, kad su upucali mojeg jadnog psa Checkersa iz obližnjeg skladišta udžbenika”.

Madame Mao je preko prevoditelja, odgovorila: “Da, ja sam to učinila”, što je izjava o čijem se značenju od tada raspravlja.

Najčudnije tumačenje te izjave jest da je Madame Mao, odjevena kao časnik J. D. Tippit, pucala u nenaoružanog L. H. Oswald, obukla njegovu odjeću u daljnjoj provedbi svojega plana da ubije Johna F. Kennedyja te priznala ubojstvo Checkersa koje se dogodilo u isto vrijeme, nekih 4 000 kilometara dalje u Washingtonu DC-ju kako bi si osigurala alibi.

Ta je interpretacija malo vjerojatna budući da:

a) nije poznato da je Madame Mao napuštala Kinu u tom vremenu;

b) to bi značilo da su Madame Mao i Richard Nixon zapravo ista osoba.

Madame Mao i Richard Nixon nikako ne mogu biti ista osoba,

a) zato što su zajedno fotografirani u mnogim prilikama tijekom državnoga posjeta Kini 1972.; b) zato što, čak i ako je Madame Mao bila stvarna osoba na tim fotografijama i doista pozirala pored časnika J. D. Tippita prerušenog u Nixona ili, s druge strane, ako je Nixon bio stvaran, a Tippit glumio Madame Mao na fotografijama, jedno od njih dvoje moralo je biti u Dallasu s Tippitom da uzme njegovu odjeću i zatim je zamijeni drugi put s Oswaldovom, nakon ubojstva Johna F. Kennedyja te, prema tomu – jedno od njih dvoje nije moglo u isto vrijeme pucati u Checkersa u Washingtonu DC-u i pozirati za fotografiju u Kini.

Što se tiče Madame Mao i Richarda Nixona, svi razumni komentatori se slažu: moralo ih je biti dvoje. ■

S engleskoga prevela Maja Klarić.

Objavljeno na starcherone.blogspot.com/2008/07/ted-pelton-something-new.html

APOKRIFNO, DRAGI MOJ WATSONE

ČETIRI PRIPOVIJETKE O LEGENDARNOM DETEKTIVU IZ BAKER STREETA

LEA HORVAT

Čitateljska potreba za znanjem o događajima koji su prethodili ispričavanom, kao i interes za točke o kojima tekst ne govori ekstenzivno javlja se već u počecima književnosti, kad uz *Bibliju* nastaju i apokrifni spisi predstavljajući se autentičnima i upotpunjuju je razrađujući ono tek naznačeno, kao što je Kristovo djetinjstvo te epizode iz Kristova života koje su se mogle dogoditi, ali u *Bibliji* se ne spominju. Takvo apokrifno ("skriveno") djelo temelji se izravno na tekstu koji upotpunjuje i u zavisnom je odnosu prema njemu; prihvaća sadržaj teksta i na temelju njega formira novi književni tekst.

— PRIČE NUDE POGLED NA HOLMESA KAKVA ČITATELJ NIKAD PRIJE NIJE VIDIO - MLADOG, NEISKUSNOG, OPASNO ZALJUBLJENOG, NEVIČNOG IZVOĐENJU ZAKLJUČAKA O OSOBI NA TEMELJU POJEDINOSTI —

PSEUDOAPOKRIFNOST U KRIMIČU U današnjoj književnosti zasićenoj intertekstualnošću još opstaje određeni vid "apokrifnog" teksta koji se gradi na fabuli nekog drugog (ne)književnog teksta (pritom treba razlikovati epigone, koji preuzimaju određene elemente u strukturiranju fabule ili u stilu, ali ne grade priču na siže uzora od onih tekstova koji svjesno temelje tekst na fabuli i likovima uzora). Primjeri takvih postupaka osobito su česti u popularnim žanrovima u koje se ubraja i krimić; čitatelj često antropomorfizira likove koji nisu ništa drugo nego literarni konstrukti i utvara si da se njihov život razlijeva izvan granica teksta pa s lakoćom prihvaća nove epizode i ispune. Nužan je preduvjet za stvaranje neautorskog nastavka općepoznatost autora i djela na kojem se temelji; u suprotnom, tekst gubi velik dio oslonca – novi tekst uvelike ovisi o tekstu iz kojeg preuzima fabulativnu bazu i likove; poželjno je poznavanje glavnog teksta da bi se čitala njegova "apokrifna" dopuna, dok povratna veza nije nužna. Govoreći o pseudoapokrifnim tekstovima u kriminalističkom žanru dva su najčešća izvora djela Arthura Conana Doylea i Agathe Christie, pogotovo dio opusa sa Sherlockom Holmesom, odnosno Herculeom Poirotom kao protagonistom. *Crna kava*, drama Agathe Christie koju u roman pretvara Raymond Osborne, njezin nećak (pozivanje na njihovu krvnu vezu već na koricama nastoji osigurati djelu veću autentičnost), serijal Laurie R. King o životu Sherlocka Holmesa nakon umirovljenja te priče Garyja Lovisija neki su od primjera pseudoapokrifnosti. Dotični tekstovi pronalaze slijepa mjesta u vremenu radnje unutar korpusa i popunjavaju ih događajima koji se uglavnom zadržavaju u okviru mogućeg (mogli su biti napisani, ali nisu). Veza s korpusom na koji se naslanjaju nastoji se zadržati pomoću grafičkog oblikovanja naslovnice i katkad dodanog parateksta koji govori o tekstu

kao o pronađenim spisima i pokušava im dati auru autentičnosti. Čitatelj racionalno zna da tekst nije "autentičan", ali fingiranje ima svoju funkciju – omogućava čitatelju da interpolira tekst u korpus autentičnih tekstova.

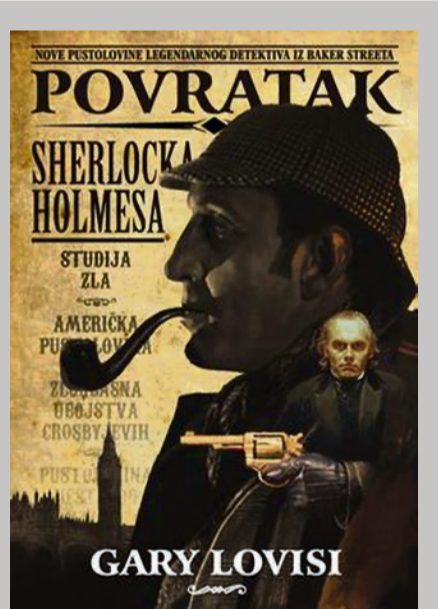
KOMERCIJALNI ASPEKT Gary Lovisi, obožavatelj serijala o Sherlocku Holmesu, napisao je niz kratkih priča s najpoznatijim fiktivnim detektivom u glavnoj ulozi (od kojih je *Pustolovina nestalog detektiva* 2005. godine nominirana za nagradu Edgar) te vodič kroz izdanja Sherlocka Holmesa u mekom uzevu (*Sherlock Holmes – The Great Detective in Paperback*). Povrat

ratak *Sherlocka Holmesa* zbirka je četiriju pripovjedaka koja već na naslovnici niže stereotipe vezane uz Sherlocka Holmesa; njegov prepoznatljivi profil s lulom i kapom koji se, tek ponešto modificiran, ponavlja na poledini knjige, kontura Big Bena koja govori da je mjesto radnje London te Holmesov najveći neprijatelj, profesor Moriarty, uz popratni

tekst: "nove pustolovine legendarnog detektiva iz Baker Streeta". Repetitivnost, stereotipizacija, redukcija, izvlačenje masovno prepoznatljivih elemenata – uobičajeni za naslovnice djela popularnih žanrova – imaju sasvim pragmatičnu komercijalnu funkciju – prečac su u razmišljanju te omogućavaju ciljanoj publici da već po naslovnici instantno zaključuje o sadržaju. Slična je i funkcija mekih korica koje snižavaju cijenu primjerka prilagođavajući se masovnoj konzumaciji, ali u nekoj mjeri zadržavaju i značenje popularne, *potrošne* književnosti. Komercijalni aspekt djeluje ambivalentno, privlačeći jedan dio čitateljstva (pristupačnom cijenom primjerka, inzistiranjem na svima prepoznatljivim simbolima, jasnim očekivanjima), istodobno odbija drugi dio publike (koja ne voli krimiče, ima predrasude prema popularnom). Naslovi pripovjedaka također nastoje zadržati jasnu vezu s izvornikom: Lovisijeva *A Study in Evil* neupitno podsjeća na *A Study in Scarlet*, a *The American Adventure* i *The Adventure of the Missing Detective* mogle bi se utopiti u moru Doyleovih priča s naslovom koji počinje riječju "avantura". Sâm naslov zbirke, *The Return of Sherlock Holmes*, postoji i u Doyleovu opusu – radi se o oživljavanju Sherlocka Holmesa nakon pritiska javnosti, kratkoročnom spašavanju kompleksa pripovjedaka o Sherlocku Holmesu od kraja ispričavanog.

I SHERLOCK PLAČE, ZAR NE? Ako ih se analizira u kontekstu Doyleova opusa, svaka je od četiriju priča iz Lovisijeve zbirke svojevrsni presedan. Vrijeme radnje prve priče smješteno je prije ikoje Doyleove priče – 22-godišnji Holmes tek je završio studij i još se ne odlučuje za detektivsku karijeru, u drugoj je priči Sherlock Holmes u zatvoru, prividno s one strane zakona, treća, služeći se fantastičkim povezivanjem paralelnih svjetova, pokušava ponuditi novo objašnjenje za Holmesovu

tobožnju smrt na slapovima Reichenbacha (valja uočiti da je i Doyle morao premostiti isti problem kad je 1901. ponovno oživio papirnato detektiva), a četvrta se bavi Holmesovim najokrutnijim slučajem. Autor mora ponuditi nešto što Doyleovo djelo ne nudi te se odlučuje za istraživanje nenapisanih, ali mogućih rukavaca radnje, najradikalnije u fantastičkoj priči *Pustolovina nestalog detektiva*, nominiranoj za nagradu Edgar. Dok su ostale priče samo fabulativno proširene, i to u mjeri manje bitnoj za djelo u cjelini, ova priča napušta temeljni *modus operandi* serijala o Sherlocku Holmesu – dedukciju, racionalnost i logičnost. Isto tako, Lovisijeve priče nude pogled na Holmesa kakva čitatelj nikad prije nije vidio – mladog, neiskusnog, opasno zaljubljenog, nevičnog izvođenju zaključaka o osobi na temelju pojedinosti (što će kasnije postati jednom od njegovih temeljnih metoda) pa čak i na Holmesa koji plače i ispovjednim se tonom jada Watsonu – takav voajerski uvid upućuje na veće zanimanje za lika nego za radnju i usporediv je s histerijom masovnih medija oko pikanterija iz života slavni.

Gary Lovisi, *Povratak Sherlocka Holmesa*, s engleskoga prevela Vida Trojak; Zagrebačka naklada, Zagreb, 2010.

PITANJA ADRESATA I VALORIZACIJE Za djelo ovakva karaktera posebno je važno stvoriti ravnotežu između čimbenika sličnosti s Doyleovim konceptom i čimbenika razlike; ako se radi o napadnoj sličnosti, Lovisijeve pripovijetke nemaju smisla jer ne mogu nadmašiti izvornik koristeći se potpuno istim sredstvima (to bi značilo *prepisati* izvornik!) i zapadaju u kič i neuvjerljivost ako se vjerodostojnost nastoji prenapadno ostvariti, a ako se priča previše modificira, veza s izvornikom postaje nejasna i nepotrebna. Pitanja stila, kompozicije i fabule neki su od mogućih smjerala za analizu odnosa čimbenika sličnosti i razlike. Stilski neporeciva podudarnost s

Doyleovim djelom podrazumijeva kratke, jezgrovite, jednostavne rečenice, izmjenu dijaloga s reduciranim opisima i Holmesov tipičan način izražavanja, ponešto patetiziran izljevima emocija prema Watsonu. Fabulativne veze s originalom konstruiraju se smještanjem pojedinih priča u mrežu originalnih pripovjedaka, tj. Holmesovih slučajeva, inzistiranjem na Holmesovim navikama poput pušenja lule i sviranja violine, ponavljanjem Baker Streeta kao mjesta radnje u nekoliko navrata te metodama istrage temeljenima na racionalnosti, istrazi poprišta zločina i logičkom zaključivanju. Zanimljivo je primijetiti da, osim s izvorom, Lovisi stvara veze i s djelima Laurie R. King – Holmes kaže da bi volio "lutati brežuljcima Sussexa, uživajući samo u uzgajanju pčela i promatranju ptica nakon toliko godina napornog rada", što je očita aluzija na romane Laurie R. King i njezinu koncepciju Holmesova života u mirovini. Lovisijeve su pripovijetke i kompozicijski vjerne originalu: zagonetka se rješava na samom kraju, kojem prethodi traženje dokaza i Watsonovo nerazumijevanje.

Pitanje publike, odnosno adresata od iznimne je važnosti za popularnu književnost – djelo mora pronaći svoju publiku i jasno joj se obratiti pa se treba pitati: kome je namijenjeno ovo i sva slična djela? Pasiviranom čitatelju pustolovina Sherlocka Holmesa? Ili pak čitatelju koji se nikad nije susreo s njima? Odgovor je ambivalentan: strastveni obožavatelj Holmesova lika i djela mogao bi s prezirom odbaciti kaljanje originala, ali isto tako i s nostalgijom se prihvatiti još jedne priče o omiljenom detektivu utvarajući si, barem načas, da se priča uistinu nastavlja te popuniti pukotine koje se njegova mašta nije usudila ispuniti, kao što i čitatelj koji nije upoznat s dotičnim djelom može pokazati nezainteresiranost, ali i zanimanje; odluka je na čitatelju i čitateljska reakcija nije uvijek predvidiva, pogotovo na polju popularnih fikcija.

Pitanje valorizacije još je složenije – treba li *a priori* odbaciti epigonstvo kao isključivo komercijalan, populistički falsifikat ili pak gledati na tu pojavu kao na uobičajeno postmodernističko posuđivanje, iako izostaje pluralizam izvora? Valorizacija popularne fikcije ima drukčije kriterije – vrednovanje iznutra najčešće se svodi na (ne)svidanje pa je odluka opet na čitatelju; čitateljski ukus ima zadnju riječ. ■

TRANSGRESIJA I HIBRIDNOST

OSAM TRANS- I MULTIDISCIPLINARNIH ESEJA, KOJI PROPITUJU PROBLEMSKE SKLOPOVE NAZNAČENE NASLOVOM KNJIGE, ODLIKUJE SNAŽNA ŽUDNJA ZA DRUČIJE KONCIPIRANIM SVIJETOM

ADRIANA ZAHARIJEVIĆ

Kako se pozicioniramo u odnosu na izvesnu disciplinu? Najčešće pretpostavljamo njen identitet, omeđen granicama drugih disciplina. Međutim, kada je reč o studijama kulture, stvari naprosto ne idu tako lako. Kada je reč o studijama kulture, podvučeno, naglašeno, kurzivirano *i* koje se umešta između "identiteta" i "granica", ukazuje na intrinzičan problem same disciplinarnosti ove discipline. Upravo taj kurziv – čak i pre no što se upustimo u čitanje same knjige – u sebi nosi obećanje preispitivanja identiteta kao takvog, možda čak i njegovo dovodenje u pitanje. Ukoliko se pak u naslov knjige koja obećava da će govoriti u ime studija kulture, smeste pojmovi kakvi su *jezik, kultura i građanstvo 21. veka*, stvari neumitno postaju još složenije. U ime čega se zapravo govori kada se govori iz perspektive/očišta studija kulture na način na koji to u knjizi *Identitet i granica* čini Nikola Petković?

DISCIPLINARNO UDVAJANJE I PRESIJEKANJE U nizu pojmova pobrojanih u naslovu, ključan je, čini mi se, pojam hibridnosti: i to ne samo stoga što u sebi nosi obećanje prekoračenja, transgresije granica, nego i izvesno namerno nepoštovanje identiteta discipline. U tom pojmu je, međutim, sadržano i više od toga: tu je pohranjeno obećanje suživota među "identitetima" (koji god i kakvi god oni bili) i mogućeg drugačijeg okvira za razumevanje sveta.

Uzmimo, u svrhu eksplicacije rečenog, fragment koji pojašnjava pretpostavke i domete knjige *Identitet i granica*.

"Hibridnost, pozitivno gledano, prostor je od predrasuda oslobođenih diskursa – prostor unutar kojega se omogućava sfera kulturalnih pregovora s pluralnih pozicija pozitivno dislociranih sebstava." Šta se, o knjizi uopšte uzev, može zaključiti iz ove teze? Pre svega, da u njoj nema *monolitā*: raspoložemo samo pluralnim pozicijama (koje su kao takve osporive i uvek već otvorene za drugačija čitanja). U njoj nema ni *naloga*: svuda su samo otvoreni pregovori o *hic et nunc* validnim tezama. Konačno, u njoj nema sopstava/sebstava – nas – koji smo jednom zauvek dati, smešteni u kulturi, istoriji, identitetu: postoje samo nizovi (ne uvek logični i linearni) mogućih lokacija i dislokacija.

Knjiga *Identitet i granica* se sastoji od osam eseja, za koje je u metodološkom smislu svojstveno disciplinarno udvajanje i presecanje. Samo letimičan pregled disciplina potvrđuje ovaj iskaz: pored očekivane teorije kulture u manjoj ili većoj meri ovde su zastupljene i lingvistika, teorija književnosti, antropologija, filozofija, feministička teorija, postkolonijalna teorija, studije etniciteta/rase, itd. Potom, ovde se, u strukturnom smislu, može govoriti o nefiksiranosti predmeta; o, takoreći, lutajućim predmetima/subjektima, a taj tekstualni postupak koji prožima čitavu knjigu – više no i jedna pretpostavljena definicija – na najizravniji način govori *upravo* o prirodi

samih identiteta. Dakle, *način* na koji je knjiga *pisana*, demonstrira plutajući karakter identiteta, ali i njihovu potrebu da se jednom negde ukotve i nemogućnost da se to sidrište nađe.

Pored preseka govora različitih disciplina, čije mešanje i usecanje/rasecanje svakoj od njih oduzima pravo na merodavni glas koji utemeljuje bilo kakav identitet, knjiga Nikole Petkovića obiluje i mnoštvom naizgled neukloplivih motiva i tekstualnih strategija. U njenom imaginarijumu susrešćemo spletove likova koji se teško mogu očekivati na istom mestu. Reka, primera radi, poput neke crvene niti povezuje lutajuću putanju ove knjige: bilo da se javlja u liku Dunava, te moćne reke koja nikada nije uspela da uspostavi monolitan identitet svih onih zemalja kroz koje protiče; bilo da se javlja u liku Temze ili Konga, "uzorne" reke i onog što takvim želi da postane, a nikada neće postati. La Malinche, "silovana majka", simbolizuje ambivalentnost granica, prevodenja, "stranog" i "našeg". Figura "trećeg prostora", za ovu knjigu tako važna, nalazi u njoj svoje brojne izraze. To su, na primer, grad Rijeka, grad u kojem "ne postoji, i nije postojao, *jezik i kultura*", i smeđi bizoni Oscara Zete Acoste, subjekti-nomadi, subjekti u konstantnom pregovoru s geokulturnim autoritetima. Kanibali i varvari (uz pape i osvajače koji donose civilizaciju u mesta gde ima života, ali nema života u jeziku!), ilustruju smisao relativizma; dok se kroz dekapitiranu glavu bejzbol legende govori o pravu na mesto odakle se odsecanje glava može posmatrati kao kulturni eksperiment.

REVIZIJA POSTKOMUNISTIČKE PARADIGME Postoje dve stvari koje knjiga *Identitet i granica* radi u široko definisanom akademskom prostoru – koji svakako prevazilazi teritorije pojedinačnih država u kojima se ova knjiga može čitati. Za ovdašnje sredine karakteristično je da se tekstovi feminističkih teoretičarki ili uopšte ne uzimaju u obzir kao teorijski relevantni putokazi (bilo zbog "specifičnosti" njihovog predmeta/subjekta, bilo zbog proglašene "beznačajnosti" u sferi opštosti kakav je domen jezika, kulture i slično), ili da se smeštaju u uske prostore feminističke literature, koja u svojoj (samo)izolaciji opstaje takoreći mimo ukupne teorijske produkcije. Ova knjiga u tom smislu predstavlja svetao izuzetak, budući da su u njoj Monique Wittig, Julija Kristeva, Gloria Anzaldua, bell hooks, Gayatri Spivak i druge, autorke među autorima, utkane u tkivo teksta naprosto kao relevantne sagovornice, koje ne služe ni nekakvom feminističkom argumentu knjige, ni njenoj egzotizaciji.

Druga intervencija ove knjige u prostor lokalnih teorijskih promišljanja odnosi se na reviziju ponešto upitnog uvezivanja postkolonijalne i postkomunističke (ili postjugoslovenske) paradigme. Iako Petković na samom početku tvrdi da su "dinamike naše postkomunističke potrage za identitetima gotovo identične dinamikama

postkolonijalnih traganja za identitetima u vaneuropskim zemljama", čime donekle ostaje na tragu kursa koji se javlja u određenim teorijskim krugovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (premda ne i u Srbiji, gde se malo ko bavi postjugoslovenstvom, posebno iz postkolonijalne perspektive), razni tekstovi u knjizi opovrgavaju taj preliminarni iskaz. Ono što zapravo zatičemo jeste ustrajan pokušaj iznalaženja "treće" perspektive, "trećeg" prostora, "trećeg" puta, nove paradigme koja predstavlja "eklektičku sintezu sagledavanja stvarnosti i njezinih kulturalnih konstrukata". Ta treća/nova paradigma, međutim, mogla bi

Nikola Petković, *Identitet i granica: hibridnost i jezik, kultura i građanstvo 21. stoljeća*; Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2010.

biti i četvrta i bilo koja druga, a njen *novum* ne ogleda se u još jednom u nizu konačnih uspostavljanja paradigmatičnosti paradigme. To je, u krajnjoj instanci i nemoguće ukoliko znamo da je za nju konstitutivna pozicija koja nije ni-ni, već *i-i-i* (triplicirano "i" koje se nalazi u naslovu knjige); drugim rečima, to je pozicija koja nije ni pogled s balkona, ni pogled iz močvare, ni perspektiva kolonizatora, ni perspektiva kolonizovanog/e. Protejski topos koji omogućuje prostorno uklapanje ove paradigme jeste Srednja Evropa (granični prostor kojem se ne znaju granice), a otelovljeni nosioci ove paradigme (koji je istovremeno i razaraju, dovode u pitanje) jesu manjinski pisci – na primer, pisci na čakavskom varijetetu, ali i Claudio Magris, Franz Kafka, Guillermo Gomez-Peña, uopšte uzev, nomadi, članovi umnoženih jezičkih i drugih zajednica, eksperti za prelazanje granica.

Knjiga *Identitet i granica* puna je ličnih potpisa autora, što na zanimljiv, premda implicitan način dopušta da se postavi pitanje o fenomenu autobiografskih korena

teorijskog teksta. Ostave li se po strani očigledne aluzije na življeno iskustvo koje ovom inače gustom tekstu omogućuju da neočekivano propulsira, u njoj postoje tragovi ranijih spisa (bilingvalne *Srednje Evrope / A Central Europe of Our Own* i proze pisane na čakavskom, pored ostalog), što ne svedoči toliko o poštovanju akademskih uzusa autocitatnosti koliko o temeljnom preispitivanju sopstvenog monolitnog identiteta na akademskoj sceni, te granica vlastitog prostora u teorijskim i medijskim mrežama akademskog građanstva 21. veka. U isti mah, uprkos svoj neobičnosti tog postupka na domaćim prostorima, Nikola Petković često služi i kao medijator raznovrsnih marginalnih glasova tog građanstva – u doslovnom smislu, jer pojedini dugi pasaži koje prenosi nisu tek puke ilustracije teza koje sam autor zastupa, koliko odražavaju njegovu potrebu da sopstvenu reč uplete s rečima drugih "intelektualnih kojota (švercera)", "medijskih gusara", jednom rečju, onih koji prelaze granice i *bivaju graničnima*.

TREĆE GRAĐANSTVO Najzad, u skladu s tim pregovorima s prošlim/budućim sobom i različito (dis)lociranim drugima, ovu knjigu odlikuje snažna žudnja za drugačije koncipiranim svetom u koji se sva ta sopstva u određenim vremenima smeštaju. Tu žudnju valja razumeti posredstvom metafore *građanstva 21. veka* koja posreduje političke i identitetske potencijale graničnih prostora. Fragment koji bi mogao da posluži kao ilustracija Petkovićeve koncepcije ovog "trećeg" građanstva, preuzet je iz prvog eseja, *Učiti zaboravljati: od Srednje Evrope do optimizma pamćenja*:

"Kao građani i građanke 21. stoljeća, bez obzira na našu teritorijanu pripadnost, kao i pripadnost kulturi, etnosu, rasi, nismo izravno odgovorni za gradbeni materijal naše tradicije. Kao građani i građanke 21. stoljeća, bez obzira na našu teritorijanu pripadnost, kao i pripadnost kulturi, etnosu, rasi, jesmo i bit ćemo izravno odgovorni za posljedice koje naša tradicija ima na naš prezent."

Da bi se razumeo navedeni citat, neophodno je proći kroz različite moduse *bivanja u vremenu* otvorenog rada na posledicama, neophodno je preispitati načine koji omogućuju da taj rad bude i ostane otvoren, koji podstiču spremnost da – bez etičkog relativizovanja – dopustimo i protivrečnosti sveta građanstva 21. veka. Knjiga Nikole Petkovića *Identitet i granica* čini upravo to, omogućujući višeznačni uvid u to kako se, *politički odgovorno*, može živeti hibridnost:

"Hibridnost nas podsjeća da nismo proizvodi samo jedne kulture. Govori nam da imamo umnožene i transnacionalne identitete. Da u nama žive multiplicirani glasovi i jednako tako multiplicirana sebstva, od kojih su neka možda i kontradiktorna." ■

SEKS, DROGE I SREDNJA ŠKOLA

PRVE ČETIRI EPIZODE STRIPA KOJI JE OBILJEŽIO Modru lastu DEVEDESETIH I NULTIH TE POSTAO OPĆIM MJESTOM KOLEKTIVNOG SJEĆANJA NA ZAVRZLAME ADOLESCENTSKIH GODINA

BOJAN KRIŠTOFIĆ

Godinu-dvije nakon *Svebora i Plamene* scenarista Darka Macana i crtača Gorana Sudžuke i Matije Pisačića, još jedan strip serijal nastao u okrilju dječjeg časopisa *Modra lasta* doživio je objavljivanje u formi albuma, i to kod istog izdavača – Fibre. Riječ je o *Gluhim lastama* Stjepana Bartolića – Štefa, koje u *Lasti* kontinuirano izlaze još od 1994. godine, a Fibrin album širem čitateljstvu donosi ukoričene prve četiri epizode serijala. Postavlja se pitanje – zašto je u slučaju ovako dugovječnog serijala (koji do danas broji čak četrnaest epizoda) u njegovom prvom ukoričenom izdanju kompilirano tako malo materijala u odnosu na opseg serijala? Odgovor je, ovoga puta, čisto tehničke prirode – Štef Bartolić poznat je kao jedan od začetnika digitalnog koloriranja stripova na domaćoj sceni, što je po prvi put uveo upravo u *Gluhim lastama* od pete epizode serijala, promijenivši time u određenoj mjeri njegov vizualni ugođaj i identitet. Stoga su prve četiri epizode, ručno bojane, radi očuvanja vizualne cjelovitosti albuma objavljene u zasebnom izdanju. Sljedeći tom serijala uslijedit će, nadajmo se, vrlo uskoro.

OSEBUJAN AUTOR Štef Bartolić je, može se slobodno reći, jedan od najpoznatijih i najkvalitetnijih hrvatskih autora stripa, ilustratora, animatora, režisera kratkometražnih animiranih filmova i glazbenih spotova, i tako dalje. Dok se većina njegovih generacijskih kolega usmjerila prema radu za strane izdavače stripa, Štef se (premda je objavio ponešto u inozemstvu) nesmetano razvijao na rodnoj grudi, pronalazeći mnogobrojne angažmane na skućenom i slabo perspektivnom tržištu, gdje ih naoko nije bilo te je u procesu (danas mi se to čini posve jasnim) postao ime najpoznatije široy javnosti, kada je riječ o autorima stripa u nas (uz nezaobilaznog Dubravka Matakovića). Kao i u slučaju Matakovića, osebujan karakter (vidljiv kako u živom razgovoru, tako i u intervjuima i, naravno, stripovima) i upečatljiv imidž doprinijeli su prepoznatljivosti njegovog lika (ponekad se čini kao da je izašao iz nekog od vlastitih stripova), no ono što ga je, zajedno s Matakovićem, izdvojilo od ostalih autora koji djeluju prvenstveno na domaćem tržištu jest vrlo izražena originalnost crteža i posebnost grafičkog izražaja, nezamjenjiva s bilo kojim drugim crtačem i ilustratorom. Radi se o kvaliteti prisutnoj od njegovih najranijih radova, stripova *Inspektor Štef*, *Mudraci*, *Patman*, *Gradske novice* i drugih, koja se tokom godina, potaknuta frenetičnim treningom rokova i doista velikog broja angažmana, samo povećavala te je Štef i u manje kvalitetnim uradcima ostao tvrdoglavo svoj. Za Štefov grafički izražaj karakteristično je to što mu je vrlo teško iščitati neposredne utjecaje, pogotovo među domaćim autorima, dok se među stranim autorima može prepoznati određen utjecaj Simona Bisleya (*Lobo*, *Judge Dredd*), koga je Štef ne jednom u intervjuima navodio

kao ideal u mladim danima. Međutim, kod Štefa su Bisleyeva ekstravagantna anatomska rješenja provedena kroz samosvojnu autorsku perspektivu te je rezultat uvijek u potpunosti Štefov.

Kako je Štef većinom cjeloviti autor svojih stripova, utjecaje je mnogo lakše iščitati u području scenarija, gdje se neka domaća imena javljaju kao očiti uzori. Radi se, prije svih, o Ivici Bednjancu od čije je pripovjedne tradicije Štef upravo u *Gluhim lastama* učinio nužan odmak, dok se u ranim danima *Gradskih novica* i sličnih, nešto hermetičnijih stripova, ogleda relativno jasan utjecaj poetike Novog kvadrata i njihove sklonosti apsurdnim, bizarnim i neočekivanim sizeima. Od svih članova Novog kvadrata, na Štefa je najveći utjecaj imao Ninoslav Kunc, čiji je humor i svjetonazor, artikuliran u stripovima kao što je *Gospodin Pjer*, imao znatne uloge u formiranju nesvakidašnjih zapleta pojedinih stranica *Gradskih novica*.

— LEŽERNOST JE GLAVNA ODLIKA ŠTEFOVOG VIZUALNOG I PRIPOVJEDNOG STILA, LEŽERNOST U KARAKTERIZACIJI LIKOVA, U PISANJU DIJALOGA, U MONTAŽI TABLE I BIRANJU KADROVA —

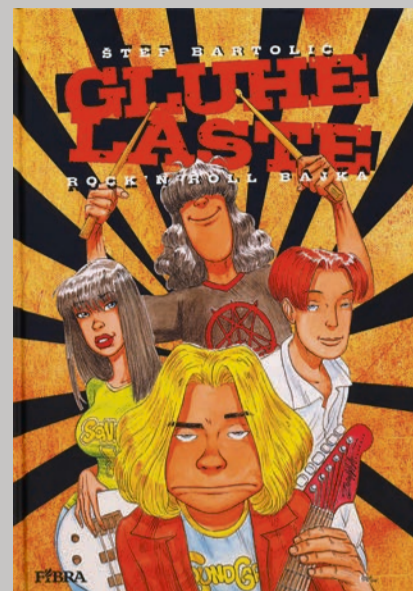
UZBUDLJIVI VIZUALNI DETALJI

Elem, vratimo se *Gluhim lastama*. Uz već spomenute *Svebora i Plamenu* Macana, Sudžuke i Pisačića, *Zlatku* i *Kronike Kreshimira Zimonića* i Macanovu samostalnu *Borovnicu*, *Gluhe laste* svakako su strip koji je obilježio *Modru lastu* devedesetih i nultih godina. Posebno su značajne bile upravo u devedesetim godinama, u prvih nekoliko godina izlaženja, kada je *Modra lasta*, uz niskobudžetne strip fanzine i časopis *Kvadrat* Vjekoslava Đaniša, bila gotovo jedina čvrsta točka tada prilično zaostale hrvatske strip scene. *Gluhe laste* imale su tada gotovo okrepljujuću ulogu – Štef je jasno pokazao kako je i u nemogućim tržišnim uvjetima moguće pronaći nišu za stvaranje stripa vrhunske, upravo svjetske kvalitete, a ipak izraženog lokalnog karaktera, čiji su junaci i njihove dogodovštine prirodno proizašli iz sredine koja nas okružuje, te iz bogate tradicije hrvatskog stripa, u kojoj izvrsni stripovi o životima srednjoškolaca, i općenito mladih, nipošto nisu bili rijetkost (*Neven*, *Koraljka* i *Bobo* Rudija Aljinovića i *Žarka Bekera*, *Osmoškolci* Ivica Bednjanca, *Dovnikovići* “nogometni” stripovi, itd.). I dok su Zimonićevi stripovi suptilnom vizualnom lirikom i psihološki pažljivo nijansiranim temama ciljali na nešto užu publiku (čak i u kontekstu publike dječjeg časopisa), a *Svebor i Plamena* svojim su izraženim socijalnim angažmanom i kritičkom interpretacijom trauma hrvatske

tranzicije vjerojatno pridobili onoliko čitatelja koliko su i odbili; *Gluhe laste* su sa svojom publikom, ranog tinejdžerskog uzrasta, komunicirale na nešto drugačiji način. Premda je opći dojam kako su *Gluhe laste* “lakše” za čitanje od gore spomenutih stripova, to nipošto ne znači da Štef podcjenjuje svoju publiku. Naprotiv. No on zna (tu do punog izražaja dolazi njegova vještina pripovijedanja) izrazito pedagoške teme uobličiti u vrlo ležeran size, moralni poučak u prirodni zaključak psihološkog razvoja likova, probleme odrastanja prikazati ozbiljno, kako im i dolikuje, ali ipak s dobrodošlim ironičnim odmakom (čega u *Sveboru i Plamenu*, na primjer, gotovo da i nema); a također zna (zahvaljujući svojoj grafičkoj maštovitosti) nakrcati strip gomilom privlačnih i uzbuđljivih vizualnih detalja, koji će klinge prikovati uz stranice stripa, dok će im se pri drugom čitanju razotkriti sve njegovo pripovjedno bogatstvo.

EROTIČNOST CRTEŽA

Ne treba skrivati jednu očitu činjenicu. U stripu čiji su glavni likovi tinejdžeri, članovi rock ‘n’ roll benda (tu je Štef savršeno pogodio *zeitgeist* devedesetih i kasnije nultih godina i glazbeni ukus klinaca oblikovao istodobno prema nostalgijom prisjećanju na hard rock sedamdesetih i otkrivanju novih, suvremenih glazbenih stilova), a fabule pojedinih epizoda vrte se oko koncerata, turneja, školskih, ljubavnih, obiteljskih i inih problema, te prijetvorne privlačnosti show businessa, nemoguće je izbjeći dvije teme: drogu (od benignijih oblika droge poput alkohola, do težih) i seksualnost. Seksualnost je vrlo izražena tema *Gluhih lasta*, premda je zbog cenzure tipične za dječje časopise lukavo upakirana relativno nevine romantične zaplete i rasplete. Ipak, erotičnost je u samoj srži Štefovog crteža, i tu ne mislim samo na bujne grudi i zamamne figure većine ženskih likova (i mladih i starijih), već i na njegov potez, njegovu liniju – nemirnu, ležernu, lepršavu i neodoljivu. Primijetit ćete da riječ “ležerno” često ponavljam u tekstu, i to s razlogom – ležernost je glavna odlika Štefovog vizualnog i pripovjednog stila (Štef crta prije svega da bi pripovijedao, što ne znači da tako vješt crtač može odoljeti svom talentu i povremeno pustiti da ga vode čisto vizualni nagoni), ležernost u karakterizaciji likova, u pisanju dijaloga, u montaži table i biranju kadrova. Rekao bih da je štos u tome što se u *Gluhim lastama* Štef u potpunosti poistovjetio sa svojom publikom, ne podcjenjujući ju – nudeći tinejdžerima ono što u doba ranog buđenja hormona, adolescentskih frustracija i seksualnih nesigurnosti oni definitivno žele, ali bez kompromisnog podilaženja njihovim očekivanjima. Nakon uvodne, možda pomalo “ukočene” epizode (trebalo je prije svega publici predstaviti likove i zainteresirati ih za iste), Štef se u potpunosti opušta i

Štef Bartolić, *Gluhe laste: rock 'n' roll bajka*; Naklada Fibra, Zagreb, 2010.

svaka slijedeća epizoda donosi kontinuirani napredak – karakterne tipove zamjenjuju vješto oblikovani likovi zamjetnog unutrašnjeg života, tipični tinejdžerski problemi postaju problemi karakteristični za tinejdžere, ali za upravo te tinejdžere u upravo tom stripu, i tako dalje... Ukratko, može se reći kako su *Gluhe laste* strip koji je rastao zajedno sa svojom publikom, i Štef skupa s njima, postajući sve sigurniji u sebe i sve spremniji na rušenje granica u žanru stripova za djecu i mlade, čiji je na hrvatskoj strip sceni danas ključni, da ne kažem arhetipski autor. *Gluhe laste* su u tom smislu svakako bile “kamen međaš” Štefove karijere i zametak svog njegovog kasnijeg grafičkog i pripovjednog autorstva.

GENERACIJSKI STRIP Za kraj, osvrnuo bih se još jednom na “guzice i sise”. Svi muški pripadnici moje generacije, koji su čitali *Modru lastu*, zapamtili su *Gluhe laste*, između ostalog, po glavnim ženskim likovima Martine i Monike, čiji su tjelesni atributi, koje je Štef s ljubavlju isticao iz epizode u epizodu, privlačili našu pažnju i naše uzburkane hormone. No, kao što sam ranije spomenuo, pored takvih “udica” koje je Štef bacao nama, naivnim mladim čitateljima, krije se strip čiji su likovi (a pogotovo ženski) samosvojni i kompleksni, i s kojima se bilo vrlo lako poistovjetiti. Njihovi problemi bili su naši problemi, doduše – stilizirani i idealizirani, ali osjećali smo ih kao svoje. *Gluhe laste* bile su (i još uvijek jesu) strip koji se čitao, o čijem posebnom mjestu u kolektivnoj memoriji publike nema nikakvih dilema. Premda subjektivna prisjećanja nisu relevantni argumenti za opće zaključke, uvjeren sam kako sam u pravu. Uostalom, dugovječnost *Gluhih lasta* i Štefova mogućnost da serijal i dalje razvija nakon toliko godina izlaženja, potvrđuju moje zaključke. Problem koji često muči hrvatske autore stripa rijetke su povratne reakcije publike (izvan kruga njihovih kolega i upućenijih kritičara), koje autore ostavljaju donekle frustriranim u nemogućnosti da procijene doseg i utjecaj svoga rada. No, u slučaju *Gluhih lasta* Štef Bartolić može biti miran – radi se o stripu koji je obilježio odrastanje nekoliko generacija. Objaviti rane epizode u albumu bio je izvrstan izdavački potez. Nestrpljivo čekamo nastavke. ■

Daniel Borzutzky, *Propust mašte*

Kolibrić udari u moj prozor.

Podižem mrtvo tijelo kolibrića i bacam ga u šumu.

Na mojem prozoru ostaje mrlja od perja i krvi mrtvog kolibrića.

Minijturni pjesnik penje se uz prozor i piše pjesmu koristeći se krvlju kolibrića kao tintom i perom kao olovkom.

Piše: "Dužnost pjesnika jest da sruše gospodarstvo Sjedinjenih Država".

Pjesnik kojeg poznajem priželjkuje da Al-Qaeda bombardira kuću pjesnika koji mu se ne sviđa.

Neki se pjesnik iz New York Cityja želi riješiti svih ostalih pjesnika iz New York Cityja i nada se da će mu neki terorist učiniti tu uslugu.

Povremeno željeti da ti poznanik nastrada u terorističkom napadu zanimljiva je retorička strategija, a draga je minijturnom čovjeku koji piše poeziju na mojem prozoru krvlju mrtvog kolibrića.

Minijturni čovjek na mojem prozoru mogao bi isto tako biti i žena.

Barbarski pisci uključuju i žene i muškarce.

Barbarske spisateljice vrednuju boju krvi, a barbarski pisci sastav krvi.

Barbarski hermafroditiski pisci najviše vrednuju okus krvi.

Pjesnik kojeg poznajem tvrdi da ima dugačak penis, a duguje ga svojem selu u kojem svi pjesnici imaju dugačke penise.

Nije sarkastičan kada govori o svojem penisu niti je sarkastičan kada kaže da se u njegovu selu felacija zove kremasti brk.

Minijturni čovjek na mojem prozoru je minijturni hermafrodit bez stražnjice i s dva spolovila.

Piše: "Ako čelnici ne budu htjeli shvatiti pjesme kao zločin, tada će netko morati učiniti zločin u službi poezije ili tekstova koji odjekuju terorizmom".

Minijturni hermafroditiski pjesnik na mojem prozoru je terorist i najveća mu je želja pretvoriti Manhattan u divovsku zdjelu mlijeka.

Hermafroditiski teroristički pjesnik stoji na malom postolju iznad zdjele mlijeka.

Piše poeziju režući dijelove tijela građana New York Cityja koje baca u zdjelu mlijeka.

Otkinuta ruka bankara i otkinuta ruka pjesnika spajaju se u sonet na udaljenom kraju divovske zdjele mlijeka u koju se sad pretvorio New York City.

Od sada pa nadalje, cijelu će kulturu činiti dijelovi tijela koji plutaju u mlijeku, više u megafon minijturni hermafroditiski pjesnik terorist.

Noga vozača taksija i ruka vlasnika galerije na Upper East Sideu tvore slovo T.

Spoj tih dvaju dijelova tijela tvori prvo slovo rečenice: "Terorizam i poezija dva su najbolja okusa i zajedno su izvanredno ukusni".

Svakom građaninu New York Cityja dodijeljeno je određeno vrijeme da se popne ljestvama od kostiju kako bi dohvatio malo postolje na kojem će minijturni hermafroditiski teroristički pjesnik odrezati dio građaninova tijela.

Ako se građani New York Cityja ne uspiju uspeti ljestvama u zadano vrijeme, njihovu će kuću uništiti Al-Qaeda.

Da biste dosegli ljestve kostiju, morate proći kroz tunel i ući u New Jersey.

To je težak uspon, a vaša prosječna Njujorčanka ljutito puše penjući se do vrha gdje je pozdravlja dijete ilegalnog doseljenika koje prodaje Coca Colu i čokoladice.

Djevojčica ilegalnog doseljenika iz bezimene zemlje u dosadnom dijelu svijeta razbija glave stanovnika New York Cityja bocama Coca Cole.

Na njezinu materinskom jeziku koji zvuči poput siktanja zmije izjavljuje da se koristi sredstvima ugnjetača kako bi stvorila transformativnu vrstu poezije.

Reže srednji prst plesača iz mjuzikla *A Chorus Line* i baca ga u divovsku zdjelu mlijeka.

Plesač se spušta na dno ljestava gdje ga novinar CNN-a pita što misli o novoj poeziji.

Vidim zdjelu mlijeka na mojem prozoru koja sada zahvaća Kip slobode.

Prema tome, vrijeme je da pronademo ljubavnika minijturnom hermafroditu koji piše poeziju na mojem prozoru perjem i krvlju mrtvog kolibrića koji me jutros probudio zastrašujućim udarcem za koji sam pomislio da je bomba.

No, evo istine: kada se minijturni hermafroditiski teroristički pjesnik zaljubi, morat će odustati od svojega sna da baca dijelove tijela stanovnika New York Cityja u divovsku zdjelu mlijeka.

Jer ljubav je suprotnost poezije, a poezija je suprotnost tišine, iako ljubav i tišina nisu jednaki u toj jednadžbi.

Hermafrodit se sad zaljubio u drugog hermafrodita koji krvlju piše pjesmu na prozoru kuće preko puta.

Minijturni hermafroditiski teroristički pjesnik šapuće mi u uho: "Da li da izaberem ljubav ili poeziju?"

Hermafrodit ispušta divovski poetski prdac i cijeli moj stan podrhtava.

Pjesma ispada iz njegovih spolovila i razbija se o pod moje spavaće sobe.

Pjesma je kutija umotana u šareni papir, a na vrhu je sjajna ružičasta vrpca.

Odvezujem vrpcu i pronalazim u kutiji kolačić sreće koji odmah zagrizam.

Kolačić kaže: "Teroristički napad uskoro će se dogoditi u tvom susjedstvu".

Kolačić sreće ima okus čokoladne torte i jagoda.

Grizem kolačić i oslobađam unutra zarobljenu oceansku vodu.

Neki glas zaplače: "Vežan sam uz tebe ugovornom obvezom istodobno vidljivom i nevidljivom".

Pokušavam mu odgovoriti, ali jezik mi je zalijepljen za nepce.

Minijturni hermafroditiski teroristički pjesnik odskoči s prozora, skakuće po podu, penje mi se uz nogu, prsa, vrat, u moja usta da oslobodi moj jezik.

Evo triju mogućih završetka te scene:

1. Moj jezik ostaje zauvijek prilijepljen za nepce, a minijturni hermafroditiski terorist udobno se privija uz unutarnju stranu moje usne do kraja vremena.

2. Moj se jezik strmoglavljuje na minijturnog hermafrodita i ja mogu govoriti, ali nikad više neću moći pisati poeziju.

3. Minijturni hermafroditiski terorist izvući će moj jezik i baciti ga u zdjelu mlijeka koja je nekoć bila New York City. ■

S engleskoga prevela Maja Klarić.

Objavljeno kao *Failure in the Imagination* na www.actionyes.org/issue4/borzutzky/borzutzky1.html

OGLAS

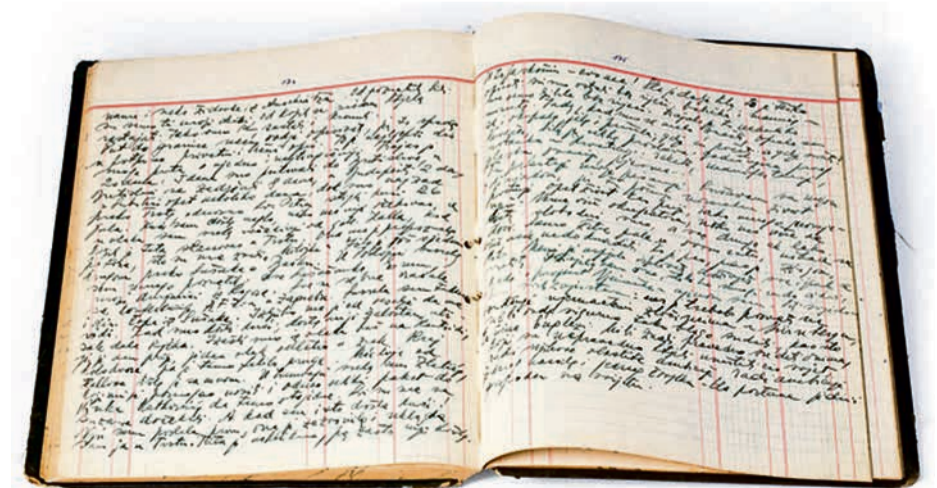
Stari bakin dnevnik stoji vam prašan na tavanu i žao vam ga je baciti? Ili ga čuvate kao obiteljsku dragocjenost? Nemojte ga baciti, dopustite da ga i mi pročitamo. Za znanstveno istraživanje tražimo neobjavljene ženske dnevnike, memoare, uspomene, autobiografije. Zanimaju nas autentični rukopisi žena iz prošlosti - starih ili mladih, udatih ili neudatih, zaposlenih ili nezaposlenih, neukih ili visoko obrazovanih; svako je iskustvo važno.

Sadržaji rukopisa koristit će se isključivo u znanstvene svrhe, i neće biti citirani bez dozvole autora ili nasljednika. Tekstovi se prema dogovoru mogu vraćati.

Rukopise (ili fotokopije) pošaljite na adresu:

Centar za ženske studije, Dolac 8, 10 000 Zagreb.

Ili nazovite 091 548 5445, Marija Ott.

ZDRAV RAZUM KAO KULTURNI SUSTAV

POGLAVLJE IZ KNJIGE Lokalno znanje KOJA USKORO, U PRIJEVODU IRENE MATIJAŠEVIĆ, IZLAZI U BIBLIOTECI SINTAGMA ZAGREBAČKOG AGM-A

CLIFFORD GEERTZ

I. Vrlo rano u tom albumu pojmovnih igara i nenadanih metafora koji je nazvao *Filozofijska istraživanja*, Wittgenstein je jezikusporodio s gradom:

“To što se jezici (neki reducirani jezici koje je on upravo izumio za didaktičke svrhe) sastoje samo iz naredbe, neka te ne smeta. Hoćeš li reći da su zato nepotpuni, pitaj se je li naš jezik potpun – je li to bio prije nego što mu je pridodan kemijski simbolizam i infinitezimalna notacija; jer to su, takoreći, predgrađa našeg jezika. (I s koliko kuća ili ulica počinje neki grad biti gradom?) Na naš se jezik može gledati kao na neki stari grad: splet uličica i trgova, starih i novih kuća, i kuća s nadogradnjama iz različitih vremena; i sve to okruženo mnoštvom novih predgrađa s ravnim i pravilnim ulicama i s jednolikim kućama.”

Ako tu sliku proširimo na kulturu, možemo reći da su antropolozi tradicionalno za svoje područje uzimali stari grad, lutali njegovim slučajnim ulicama, pokušavajući izraditi neku grubu vrstu karte i tek su se odnedavno počeli pitati kako su se izgradila predgrađa, koja se, čini se, cijelo vrijeme guraju sve bliže i kakve su njihove veze sa starim gradom (Jesu li izrasla iz njega? Je li ga promijenio njihov nastanak? Hoće li ga ona na kraju progutati?), i kako uopće izgleda život u tako simetričnim mjestima. Razlika između vrsta društava koja su antropolozi tradicionalno proučavali, tradicijskih društava, i vrsta društava u kojima oni obično žive, modernih društava, najčešće se oblikovala preko naziva primitivnost. Ali ona se može bolje izraziti kao stupanj do kojeg su, oko drevnog čvora primljenih praksi, prihvaćenih vjerovanja, uobičajenih sudova i nepodučenih osjećaja, narasli kvadratizirani i izravnani sustavi mišljenja i djelovanja – fizika, kontrapunkt, egzistencijalizam, kršćanstvo, strojarstvo, pravo, marksizam – koji su toliko istaknuta osobina našeg krajolika da ne možemo zamisliti svijet u kojem oni, ili nešto slično njima, ne postoje.

– NITKO, ILI NITKO TKO DOBRO FUNKCIONIRA, NE SUMNJA U TO DA NAS KIŠA MOČI; ALI MOŽDA POSTOJE LJUDI KOJI DOVODE U PITANJE POSTAVKU DA SE TREBA SKLONITI S KIŠE U KUĆU, KOJI MISLE DA JE DOBRO ZA KARAKTER BORITI SE S ELEMENTIMA JER HODATI BEZ ŠEŠIRA NA KIŠI ZNAČI BITI KORAK BLIŽE BOGOLIKOSTI –

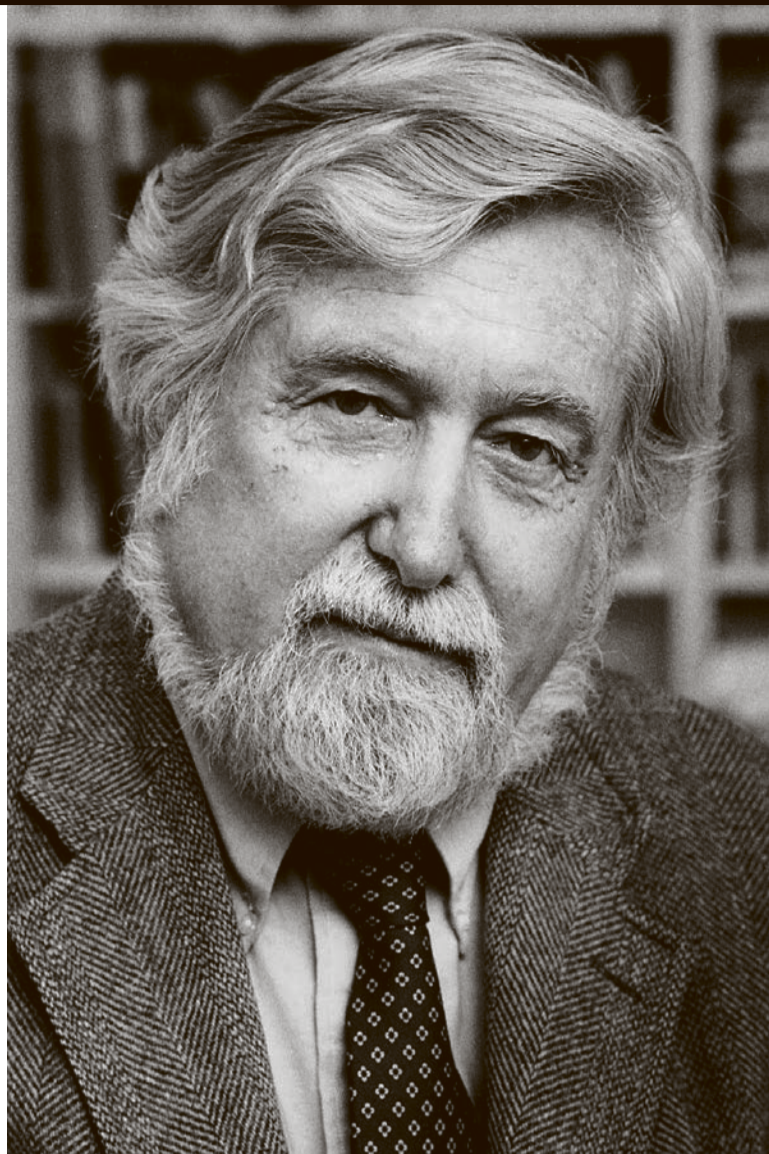
Znamo, naravno, da nema puno kemije, a još manje infinitezimalnog računa u Tikopiji ili Timbuktuu i da boljševizam, perspektiva točke nestajanja, doktrina o hipostat-skom jedinstvu, rasprave o problemu uma i tijela nisu baš univerzalno raspodijeljene pojave. Ipak smo neodlučni, a antropolozi više nego drugi, iz takvih činjenica izvući zaključak da znanost, ideologija, umjetnost, religija ili filozofija, ili barem porivi kojima služe, nisu zajedničko vlasništvo cijelog čovječanstva.

Iz te je neodlučnosti izrasla cijela tradicija argumentacije čija je svrha dokazati da “jednostavniji” ljudi imaju osjećaj božanskog, bestrasno zanimanje za znanje, osjećaj za zakonsku formu ili divljenje ljepoti zbog nje same, čak i ako te stvari nisu uzidane u uredna, kompartmentalizirana

područja naše kulture. Zato je Durkheim pronašao elementarne oblike religijskog života kod australskih Aboridžina, Boas spontani osjećaj za oblik na indijskoj sjeverozapadnoj obali, Lévi-Strauss “konkretnu” znanost u Amazoniji, Griaule simboličku ontologiju u zapadnoafričkom plemenu i Gluckman implicitni *jus commune* u istočnoafričkom. Nema ničega u predgrađima što prije nije bilo u starim gradovima.

Ipak, iako je sve to imalo određenog uspjeha utoliko što gotovo nitko danas o primitivcima, ako uopće još itko rabi taj naziv, ne misli kao o jednostavnim pragmaticima u potrazi za fizičkim blagostanjem kroz maglu praznovjerja, to još nije smirilo temeljno pitanje: u čemu leži razlika – jer čak i najstrasniji branitelji tvrđnje da svi ljudi imaju vlastitu vrstu dubine (a ja sam također jedan od njih) priznaju da postoji razlika – između razrađenih oblika proučavane kulture i grubo odličenih oblika kolokvijalne kulture? Dio mojeg argumenta u ovoj knjizi je i tvrdnja da je ta cijela rasprava općenito krivo postavljena i da pitanje nije postoji li elementarni oblik religije na Trobrijandskim otocima ili elementarni oblik zakona kod Barota, ili je li totemizam “stvarno” religija i je li kargo kult “stvarno” ideologija (pitanja koja, čini mi se, potpuno okreću naše definicije svodeći ih bez ostatka na pitanje intelektualne politike i retoričkog ukusa); nego da je pitanje do kojeg su stupnja aspekti kulture uopće sistematizirani na takvim mjestima, do kojeg stupnja uopće postoje predgrađa. U sučeljavanju s tim problemom puno više obećava – puno više od potrage za esencijalističkom definicijom umjetnosti ili znanosti ili religije ili prava i onda odluke imaju li Bušmani išta od toga – okrenuti se dimenziji kulture za koju se uobičajeno ne misli da oblikuje uređeno područje na način na koji ga oblikuju ova poznatija područja duše. Mislim na “zdrav razum”.

Postoji niz razloga zbog kojih prema zdravom razumu treba postupati kao prema razmjerno organiziranom tijelu promišljenog mišljenja, a ne samo kao o nečemu što svatko odjeven i pri sebi zna, znači stići do nekih vrlo korisnih zaključaka: ali možda je najvažnije to da je inherentna osobina zdravorazumske misli upravo njezino nijekanje toga, odnosno tvrdnja da su njezine temeljne postavke neposredno isporučene iskustvom, a nisu namjerne refleksije o njemu. Znamo da nas kiša moči i da bismo se trebali skloniti od nje u kuću, ili da vatra peče i da se ne bismo trebali igrati s njom (da se barem za trenutak zadržimo na našoj kulturi) spaja se i tvori jedno veliko područje danog i neporecivog, katalog realiteta “koji su u srži prirode” i toliko neupitni da se nameću svakom umu koji je dovoljno nezamračen da ih primi. No, očito nije tako. Nitko, ili nitko tko dobro funkcionira, ne sumnja u to da nas kiša moči; ali možda postoje ljudi koji dovode u pitanje postavku da se treba skloniti s kiše u kuću, koji misle da je dobro za karakter boriti se s elementima jer hodati bez šešira na kiši znači biti korak bliže bogolikosti. A privlačnost igranja s vatrom vrlo često, a posebno u nekih ljudi, nadvladava jasno prepoznavanje boli do koje će to dovesti. Religija svoj slučaj

temelji na otkrivenju, znanost na metodi, ideologija na moralnoj strasti; ali zdrav razum temelji svoj na priznanju da on uopće nije slučaj, nego da je sam život, u njegovoj srži. Svijet je područje njegove ovlasti.

Analize zdravog razuma, suprotne njegovoj primjeni, moraju zato početi s novim ocrtavanjem te izbrisane razlike između pukog praktičnog shvaćanja zbilje – ili kako već želite zvati ono što mi shvaćamo kao puko i praktično – i prizemljene, kolokvijalne mudrosti, sudova ili procjena nje same. Kad za nekoga kažemo da ima zdrav razum, onda želimo reći više od toga da se on samo koristi svojim očima i ušima, nego da ih on, kako kažemo, drži otvore-nima, koristeći se njima inteligentno, perceptivno, refleksivno ili to barem pokušava, i može se uspješno nositi sa svakodnevnim problemima na svakodnevni način. A kad za nekoga kažemo da nema zdravog razuma, ne mislimo da je zaostao, da ne uspijeva shvatiti činjenicu da nas kiša moči ili vatra peče, nego da on loše rješava svakodnevne probleme koje mu život donosi; kad je oblačno, izlazi iz kuće bez kišobrana; njegov je život niz opekotina koje je trebao, da je bio dovoljno domišljat, izbjeći i, štoviše, nije uopće ni trebao doći u situaciju da treba gasiti ikakvu vatra. Suprotnost onome tko može shvatiti samu stvarnost iskustva jest netko tko je oštećen, kako sam naznačio; suprotnost onome tko može donijeti razumne zaključke na temelju te stvarnosti je budala. A to zadnje ima manje veze s intelektom, usko definiranim, nego što mi to obično zamišljamo. Kao što je primijetio Saul Bellow, razmišljajući o određenim vrstama vladinih savjetnika i određenim vrstama radikalnih pisaca, svijet je pun idiota s visokim kvocijantom inteligencije.

Analitičko rastvaranje neizrečene premise od koje zdrav razum izvlači svoj autoritet – da on prikladno predstavlja zbilju – nema svrhu potkopati njegov autoritet nego ga premjestiti. Ako je zdrav razum podjednako interpretacija neposrednosti iskustva, glosa povrhnjega, kao što je mit, slikarstvo, epistemologija ili što god, onda je on, poput njih, povijesno konstruiran i, poput njih, podčinjen povijesno definiranim standardima prosudbe. Njega se može propitivati, potvrđivati, razvijati, formalizirati, o njemu se može raspravljati, kontemplirati, čak se i o njemu može podučavati, i on se može vrlo dramatično razlikovati od jednog do drugog naroda. On je, ukratko, kulturni sustav, iako obično ne vrlo čvrsto integriran i počiva na istom temelju na kojem počiva bilo koji drugi takav sustav; na uvjerenju onih koja ga posjeduju u njegovu vrijednost i valjanost. I tu, kao i svugdje drugdje, stvari su ono što učinimo od njih.

Važnost svega toga za filozofiju je, naravno, ta da je zdrav razum ili neki njemu srodan pojam, postao središnja

Clifford Geertz
**Lokalno
znanje**

biblioteka sintagma

AGUM

**— AKO JE ZDRAV RAZUM
PODJEDNAKO INTERPRETACIJA
NEPOSREDNOSTI ISKUSTVA, GLOSA
POVRH NJEGA, KAO ŠTO JE MIT,
SLIKARSTVO, EPISTEMOLOGIJA
ILI ŠTO GOD, ONDA JE ON, POPUT
NJIH, POVIJESNO KONSTRUIRAN
I, POPUT NJIH, PODČINJEN
POVIJESNO DEFINIRANIM
STANDARDIMA PROSUDBE —**

kategorija, gotovo jedina središnja kategorija, u vrlo širokom rasponu modernih filozofskih sustava. On je uvijek važna kategorija u takvim sustavima, od Platonovog Sokrata (gdje je njegova funkcija demonstrirati vlastitu neprikladnost) nadalje. I kartezijanska i lockeovska tradicija ovisile su, na svoje različite načine – zapravo, na svoje kulturno različite načine – o doktrinama o tome što jest i što nije samo po sebi očito, ako ne baš pučkom umu, onda barem neopterećenome umu. Ali u ovom stoljeću pojam (kako se sad kaže) “nepodučenog” zdravog razuma – onoga što misli priprost čovjek, zaštićen od taštih profinjnosti znanstvenika – iako je puno od toga otišlo u znanost i poeziju, narastao je u gotovo jedinu temu filozofije. Žarište običnog jezika kod Wittgensteina, Austina, Rylea; razvoj takozvane fenomenologije svakodnevnog života kod Husserla, Schutz, Merleau-Pontyja; slavljenje osobne odluke, odluke “koja je uronjena u sam život” u europskom egzistencijalizmu; posezanje za rješavanjem problema po načelu standardnosti kao paradigmatom razuma u američkom pragmatizmu – sve to je odraz sklonosti da se gleda u smjeru strukture prizemljenosti, svakodnevice, mišljenja *hrabre vrste* da bi se našlo tragove koji vode dubljim tajnama postojanja. G. E. Moore, koji je dokazivao zbilju izvanjskog svijeta time što je držao jednu ruku i rekao da je tu fizički objekt, a onda je držao drugu i rekao da je tu drugi fizički objekt, stavimo li na stranu doktrinarne detalje, sažeta je slika vrlo velikog dijela novije filozofije na Zapadu.

Iako se, dakle, pojavio kao žarište toliko snažne pozornosti, zdrav razum i dalje ostaje pretpostavljeni, a ne analizirani fenomen. Husserl, a nakon njega Schutz, bavili su se pojmovnim temeljima “svakodnevnog” iskustva, pitanjem kako konstruiramo svijet koji biografski nastanjujemo, ali nisu baš prepoznali razliku između toga i onoga što je dr. Johnson radio kad je šutnuo kamen da bi opovrgnuo Berkeleya ili što je Sherlock Holmes radio kad je razmišljao o tihom psu u noći; a Ryle je naposljetku usput rekao da čovjek “ne izlaže zdrav razum ili manjak njega time što se koristi nožem i vilicom. (On to čini) kad se bavi naoko uvjerljivim prosjakom ili mehaničkim kvarom kad (nema) odgovarajući alat”. No općenito, pojam zdravog razuma prilično je zdravorazumski: ono što svatko tko ima zdravog razuma zna. Antropologija nam tu može biti korisna na isti način na koji je i općenito korisna: donoseći slučajeve koji su “izvan dosega pogleda” ona obilježuje slučajeve stavlja u drukčiji kontekst. Ako pogledamo nazore ljudi

koji izvode zaključke koji se razlikuju od naših samim time što oni žive svoje živote, uče drukčije lekcije u školi teških udaraca, vrlo brzo ćemo postati svjesni da je zdrav razum i problematičniji i dublja stvar negoli se to čini iz perspektive pariškog kafića ili oksfordske “Common Room”. Kao jedno od najstarijih predgrada ljudske kulture – ne previše pravilno, ne previše ujednačeno, nego ono koje se kreće onkraj labirinta uličica i trgova prema manje uobičajenom obliku – ono pokazuje na posebno otvoren način poticaj na temelju kojega su sve te građevine nastale – želju da se svijet očuva kao različit.

II. Razmislite iz te perspektive o slavnoj raspravi Evans-Pritcharda o vještici čaranju kod Azanda, a ne iz one iz koje se o njoj obično razmišlja (kao o prirodi i funkciji magije). On je, kao što eksplicitno kaže, ali nitko nije tome pridao previše pozornosti, zaokupljen zdravorazumskom mišlju – zdravorazumskom mišlju Azanda – kao općom pozadinom nasuprot koje se razvija pojam čaranja. Naime, prezirni azandski pojmovi o prirodnoj uzrokovanosti, o onome što u običnom iskustvu svijeta dovodi do nečega, upućuju na rad neke druge vrste uzrokovanosti – Evans-Pritchard je naziva “mističkom” – koju pojam čaranja (koji uključuje crnu supstancu smještenu u nečijem trbuhu itd.) zapravo prilično materijalistički sažima.

Uzmite azandskog dječaka, koji je udario nogom panj i stopalo mu se inficiralo. Dječak kaže da je to djelo vještice.

Glupost, kaže Evans-Pritchard, iz svoje zdravorazumske tradicije: samo si bio proklete nepažljiv; trebao si gledati kamo ideš. Gledao sam kamo sam išao; pa i moraš s toliko panjeva posvuda, a dječak kaže *da nisam bio začaran, bio bih ga vidio*. Povrh toga, svim ranama ne treba nekoliko dana da zacijele nego, sasvim suprotno, one zacijele brzo jer je takva priroda rana. Ali ova je zagnojena, i zato je sigurno riječ o čaranju.

Ili, uzmite azandskog lončara, vrlo vještog, koji, kad tu i tamo neki od njegovih vrčeva napukne tijekom rada, vikne: “Vještice!” Glupost! kaže Evans-Pritchard koji, kao i svi dobri etnografi, nikad, čini se, neće

naučiti: naravno da vrč ponekad napukne tijekom rada; to je tako u životu. Ali, kaže lončar, ja vrlo pažljivo biram glinu, mučim se da odstranim kamenčiće i prljavštinu, polako i brižno oblikujem glinu, i prethodno sam se večer suzdržao od seksa. A *ipak* je puknula. Što bi to drugo moglo biti osim čaranja? A drugom prilikom, kad je bio bolestan – osjećao se nesposoban za bilo što, kako kaže – Evans-Pritchard je glasno razmišljao i pitao neke Azande je li moguće da je on pojeo previše banana, a oni su rekli, glupost, banane ne uzrokuju bolest: to je djelo vještice.

Dakle, koliko god “mističan” bio ili ne bio sadržaj azandskih vješticih vjerovanja (a već sam ukazao na to da se ona meni takvima čine samo u smislu da ih ja sam nemam), ona su zapravo kod Azanda upotrijebljena na način koji nije nimalo tajanstven – kao razrada i obrana istinitih tvrdnji kolokvijalnog razuma. U pozadini svih tih razmišljanja o udarcu nogom u panj, pokrpanim vrčevima i kiselinu u želucu leži tkivo zdravorazumskih pojmova za koje Azande očito misle da su istiniti u svojoj očitosti: da je normalno da male rane brzo zacjeljuju; da kamenje otapa pečenu glinu koja je podložna pucanju; da je apstinencija od seksualnog odnosa preduvjet za uspjeh u izradi vrčeva, da u šetnji krajem u kojem žive Azande nije pametno sanjariti jer je mjesto prepuno panjeva. A pojam čaranja dobiva svoje značenje i posjeduje svoju snagu zato jer je dio tog tkiva zdravorazumskih postavki, a ne neke primitivne metafizike. Unatoč svim pričama o njihovim noćnim letenjima poput vatrometa, vještice čarolije ne slave nevidljivi poredak, nego ovjerovljuju ovaj vidljivi.

A kad se uobičajena očekivanja ne ispune, kad je azandski “čovjek na terenu” suočen s anomalijama ili proturječjima, tad se pojavljuje vještice oko. To je, barem u tom pogledu, neka vrsta glupe varijable u sustavu zdravorazumske misli. Ona tu misao ne transcendiraju, nego je, što više, ojačava time što joj dodaje sveobjašnjavajuću ideju koja služi kako bi Azande razuvjerila da je njihova zaliha općih mjesta, unatoč trenutačnim dojmovima koji govore suprotno, pouzdana i prikladna. Stoga, ako čovjek dobije gubu, ona se pripisuje vještici čaranju samo ako ne postoji incest u obitelji jer “svi znaju” da incest uzrokuje gubu. A preljub uzrokuje nesreću. Čovjeka mogu ubiti u ratu ili u lovu, kao ishod ženine nevjernosti. Prije nego ode u rat ili u lov, muškarac će, što je jedino razumno, zahtijevati od žene da oda imena svojih ljubavnika. Ako ona iskreno kaže da nije imala nijednog, a on ipak pogine, onda je to sigurno

djelo vještice – osim, naravno, ako on nije napravio nešto blesavo. Azande misle i da su neznanje, glupost, ili nespособnost, kulturno definirani, dovoljni uzroci neuspjeha. Ako, pregledavajući napuknuti vrč, lončar zapravo pronade kamen, on prestaje mumljati o vještici čaranju i počinje mrmljati o vlastitom nemaru – umjesto da naprosto zaključki kako su vještice odgovorne za to što je u glini kamen. A kad se razbije vrč neiskusnog lončara onda se to pripisuje, i čini se jedino razumno, njegovom neiskustvu, a ne nekoj onotološkoj uvrnutoj točki u zbilji.

U tom kontekstu, barem, uzvik “Vještice!” za Azande funkcionira kao uzvik *Insha Allah* za neke muslimane ili kao što funkcionira prekriti se za neke kršćane, manje kao uvod u neka teška pitanja – vjerska, filozofska, znanstvena, moralna – o tome kako je sačinjen svijet i što je smisao života, a više da bi se takva pitanja odstranilo iz vidika: zapečatiti zdravorazumski pogled na svijet – “sve je ono što jest i ništa drugo nego to”, kao što je to rekao Joseph Butler – nasuprot sumnjama koje neizbježne manjkavosti neizbježno potiču.

“Od generacije do generacije”, piše Evans-Pritchard, “Azande svoje ekonomsko-gospodarske aktivnosti reguliraju u skladu s prenesenim korpusom znanja, graditeljstvo i sitne zanate, ali i poljoprivredne i lovačke pothvate. Oni imaju zdravo radno znanje o prirodi u mjeri u kojoj se to tiče njihova blagostanja... Točno je da je njihovo znanje empirijsko i nepotpuno i da se ne prenosi sustavnom putem nego polako i opušteno prelazi s generacije na generaciju tijekom djetinjstva i rane odrasle dobi. Pa ipak, ono je dovoljno za svakodnevne zadatke i sezonske aktivnosti.” Upravo je ta uvjerenost jednostavnog čovjeka da je on na vrhu stvari, ne samo gospodarskih, ono što mu uopće omogućuje djelovanje i nju – a ovdje je prisutna u zazivanju vješticih čaranja da bi se oslabilo neuspjeha, dok kod nas priziva dugu tradiciju pučkog filozofiranja da bi se slavilo uspomenu na uspjeh – zbog toga treba svakako sačuvati. Često se, naime, isticalo da je teško održati religijsku vjeru u bilo kojem društvu; izuzmemo li teorije o navodnoj spontanosti vjerskih pobuda primitivaca, mislim da je to istina. No barem je jednako istinito, a mnogo je rjeđe rečeno, da je održati vjeru u uvjerljivost aksioma i argumenata zdravog razuma gotovo jednako teško. ■

CLIFFORD GEERTZ (1926 - 2006) studirao je filozofiju i književnost da bi se odlučio za antropologiju i postao jedan od vodećih svjetskih antropologa. Knjiga *Lokalno znanje* prva je njegova na hrvatski prevedena knjiga. Antropološka istraživanja započeo je na lokalitetima u Indoneziji i 60-ih godina prošlog stoljeća objavio zapažene knjige u “kojima slijedi metodologiju uglavnom tradicionalnog proučavanja oblika i načina života određenih lokaliteta i njihovih pojedinih tipičnih običaja, naglašavajući pri tome, osobito u posljednjem djelu toga razdoblja *Društvena povijest jednog indonezijskog grada* (*The Social History of an Indonesian Town*, 1965), već karakteristike vlastitog pristupa etnologiji.”

U početnoj fazi on nastoji prikupiti, opisati i analizirati što više podataka o načinu i običajima života različitih lokaliteta, tražeći smislene veze između pojašnjenja i svijeta na koji se ta pojašnjenja odnose. Opis tuđe kulture mora biti maksimalno detaljan i iscrpan, ali ni to ne garantira potpuno i točno razumijevanje tj upravo onako kako to razumiju sami domoroci. On smatra da se druge kulture ne mogu “doživjeti” i onda točno tumačiti, nego samo interpretirati. Pogovor *Lokalnom znanju* Clifforda Geertza napisao je Milivoj Solar.

Darko Šeparović, *Intimnost tržnice*

Cepelinska odsutnost

naprimjer danas, sjetim se
cepelina.
dugo ga nema, na nebu, među
bjelinom
tamo gdje mu je mjesto.
a opet, on je tu, u našim
rečenicama i
imaginariju, u svačijem nebu.
naprimjer danas, malo kasnije,
osjetim se neprisutan među
silnim
uzvicima koje čujem oko sebe.
osjetim da nije to moje nebo,
osjetim cepelinsku odsutnost.

najbolje bi bilo, sada, gledajući
u nebo,
ugledati cepelin, pa da iz naših
misl doplovi u našu
perspektivu,
i tamo ostane barem do noći,
do noći koja će sve odnijeti,
i nas, i nebo, i naš imaginarij,
onako,
pod ruku, kao što majka
vodi svoje dijete kući,
u krevet,
u sigurno.

Plać kovčega

djevojka tiho, gotovo
neprijetno hoda ulicom.
za sobom vuče velik i težak
kovčeg.
da nema tog kovčega,
nitko od prolaznika ne bi je ni
primijetio.
ona ne plače, ne izgleda čak ni
tužna,
umjesto nje plače kovčeg.
kovčeg plače onako kako može
plakati samo kovčeg - glasno,
probadajuće i
neprestano.
plače kao da je u njemu sva
tuga djevojke koja ga vuče.
plače tako primjetno i bez srama
jer to može,
jer nema suza.
prašnjav i zaboravljen,
dugo je stajao na ormaru.
kažem mu - plači,
dovoljno dugo si i šutio.

Limena glazba

u onim malim mjestima koje
brzo zaboravimo,
uvijek možemo čuti limenu
glazbu.
na sprovodima,
vjenčanjima,
i svim događajima na kojima
plačemo,
bilo od sreće ili od tuge.

u gradu rijetko čujemo limenu
glazbu.
možda u nekom podrumu,
samozatajno

i skrovito, sramežljivi dirigent
pokretom
ruke oživi limene instrumente.

ljeti, dok hodate pravilnim
rasterom ulica,
onih ulica koje nemaju drvoreda
i hladovine,
kroz suhi zrak, u daljini,
poželite čuti trubu,
saksofon, bubanj ili klarinet,
poželite na križanju
ugledati limenu glazbu,
priznajte da poželite...

Gramatika

na rasvjetnom stupu stoji natpis
-
studenti pomažu pri iznošenju
krupnog otpada i šute.
zaboravim na trenutak
gramatiku i
naglaske te ponovno čitam
oglas.

grad je vjerojatno prepun
svakakvih ljudi
koji iznose tuđi otpad.
iznose ga marljivo i uredno ali
iznose ga
glasno da svi vide i čuju.
iznose ga uz puno vike i
brbljanja,
iznose ga prljavo i bezobzirno.
ovi nosači nisu takvi,
oni ništa ne pričaju, oni rade i
šute.

jednom, kada se umorim i kada
mi sobu
napuni krupni otpad, a pri ruci
ne budem
imao nikoga da ga sa mnom
iznese na ulicu,
sjetit ću se ovih nosača koji šute,
iznose otpad i o tome nikom ne
pričaju,
sjetit ću se i toga kako je
gramatika beskrajno
predivna.

U eteru

u eteru grada čujem zvuk zvona,
čujete ih i vi.
bez nota, bez melodije i zvonara,
sviraju neku svoju pjesmu.
svakodnevno ispunjavaju eter
grada

koji je prepun zvukova.
toliko smo se navikli na njihovu
glazbu da nam više ništa ne
znače,
mogli bi i bez njih.

kada se nademo u tišini,
tišini razgovora ili tišini
prostora,
u jednom od onih trenutaka
kada nam treba
nekakav zvuk, sjetite se zvuka
zvona,
i požalite što niste zvonar.

Pomorci

uhvate te kada se najmanje
nadaš,
kada su tvoje priče presušile
ili ih nemaš.
uhvate te kada želiš samovati,
kada ne želiš slušati ni vjetar.
uhvate te dok okrećeš stranicu,
u pauzi između
dviiju rečenica; malo prije zareza.
onda krenu nevjerojatne priče,
velike avanture i još veća mora.
ta mora su negdje daleko,
mi ih nikada nećemo vidjeti,
ona kao da nisu s ovog svijeta.
slušamo tako svakodnevno
pomorce;
u kafiću, na ulici i na poslu.
slušamo o tim dalekim
morima, o preplanulim putima
nekih drugog zavičaja,
o trokutastom lišću i zelenim
bananama.

sva mora o kojima oni pričaju
prešla su preko njih,
kroz njih.
sva ta sol i visoki valovi zaobišli
su ih,
kao što ih je zaobišao i život.
oni moru nisu ostavili ništa,
neizmjereno veliko
ništa.

Rez

napraviti ću u zemlji tako veliki
rez
da ću u njega smjestiti sve.
napuniti ću ga knjigama,
namještajem,
igračkama, djetinjstvom,
sobama,
nebom, zavičajem.
zatim ću uzeti iglu, najveću iglu
koju nađem
i zatvoriti rez.
kada se konac osuši,
postane dio zemljine prašine,
rez će se jedva vidjeti.
uporni promatrači možda i uoče
rez
i upitaju što je to.
ma to vam je ništa, tek mali
ožiljak,
evo pogledajte, jedva ga osjećate
pod prstima,
zaista mali ožiljak.

Šutnja knjiga

moje knjige ne slušaju jer
nemaju uši,
nemaju one male trokute kojima
neoprezni čitatelj obilježava
stranicu.
nemaju uši, jer im nisam dao da
slušaju,
samo sam želio čuti što one
imaju za reći.
slušam tako knjige dok pričaju,
prepiru se i upadaju jedna

drugoj u riječ.
kada bi imale uši, sve bi bilo
puno jednostavnije
ali manje zabavno i manje
radosno.

dok vi knjigama uporno
darivate uši,
pokušavate im reći da su u krivju
i da šute, vjerujte mi, one misle
da je bilo bolje da su zauvijek
živjele u tišini.

Otirač

u hodniku zgrade, malo stanova
ispred vrata ima otirač.
kada dođeš iz prašnjavog grada
a ispred stana nema otirača,
osjećaš se nekako manje pozvan.
nedostaje ti onaj žamor dok
brišeš cipele,
nedostaje ti onaj mali
međuprostor koji otirač
stvari između tebe i stana.
slijedeći put kada dođeš ispred
stana
a tamo ne bude otirača, radije
otidi,
nemoj ni pokucati, taj stan te
ne želi,
nema ništa s tobom, radije se
vрати nazad
u prašinu grada.
ako to ponoviš par puta,
otirač će se već nekako i pojaviti
tamo gdje nedostaje,
znaš da će se pojaviti.

Intimnost tržnice

dotaknuti šljivu ili breskvu dok
nitko ne gleda,
staviti ruku u grašak ili uzeti
komad sira,
mirisati cvijeće zatvorenih usta.
ugraditi tržnicu u svoje rečenice,
u jezik, u misli, u hodanje.

sve to napraviti prije dvanaest
sati,
pa pričati i misliti o tome cijeli
dan,
nadati se da još netko dijeli
intimnost tržnice,
da dijeli iste rečenice i jezik,
iste misli.

tržnicu ugraditi u život, u
svakodnevnicu
i dokolicu,
o tržnici pričati samo s onima
koji o njoj znaju
ponešto, a s onima koji znaju
više,
pričati tiše,
da se ne naruši intimnost tržnice.

Napisati

napiši mi riječ da se njome
igram, da je oblikujem i bojam,
da je bacam i hvatam.

napiši mi riječ, a možeš i sebi
jednu, pa da se dobacujemo,
smijemo i dovikujemo.

napiši mi riječ, onu koju sam već
vidio, doživio i osjetio.

napiši mi riječ, ne veću od
primjerice - san,
pa da odsanjamo i sanjarimo.

postani i ti ta riječ,
postani dio nje,
ostani zauvijek u njoj.

riječ ti nikada neće dosaditi,
ona je bila prva,
bit će vjerojatno i zadnja,
a ti, kada ti san dosadi samo
otvori oči,
bez riječi.

PROZAK / NAVRH JEZIKA Godišnji natječaj **ALGORITMA i ZAREZA** za najbolji neobjavljeni prozni i pjesnički rukopis autora do 35 godina starosti

Marina Tomić, *Nikada nije bilo mučnije*

Kadar	Pjesniku	Duet	Damage	Semafor
<p>Skidanje ovojnica nikada nije bilo mučnije, ili lepršavije; uvijek se nekako provuče, posustaje, postaje nalik tom trošenju, jamčevini kojom odrješuješ zapostavljene fokuse. Svaku odbjegli misao kažnjavaš toplim svlačenjem, gnječiš sve što smo polako približavali, sve posuđeno, sve dotrajalosti koje to nisu htjele biti, nikada plaćati niti odmarati tu umornu nataloženu vodu. Zatim je sve površinski mirno, crnobijelo, ono poznato udahni, izdahni, popravi taj kadar koji ti uporno, opetovano visi.</p>	<p>Dan će nakon ovoga ostati jednako netaknut. Jednako noć. I ta tvoja riječ, čekanje prsnuća njezinih pitomih grafema, riječ na riječ, riječ u riječ, vrtlog poznatog materijala, tvojih kratkih zamaha, bjelina i dugih sjena, grubih linija kojima se pišeš: to je tvoj tekst podjele, tekst rasipanja novih, isprekidanih uranjanja, tekst u kojemu meandriraju hodnici istosti. Unutar njega miris zrcaljenja ne prestaje. To je ono što pišeš.</p>	<p>Melodijom ugravirati riječ u dah, to rano jutro u tvoj ugužvani pokret. Ona nema usmjeren zvuk, tek boju kojom noć olako odustaje, nemirne polove, nijanse kretnji. I nitko neće izoštriti miris tih gustih centimetara zemlje, prodiranje žurnih refrena u tlo što se uozbiljuje: sjemenke su uvijek vruće i bijele, slavonski krute, oštre i smiješne. Želja kopni, fotografija rasta vidno nestaje.</p>	<p>Ulaziš u tu točku grubo, uvijek saltom kojim te puštam bliže, i pritom pričaš o svemu što čuvaš, o svim tim kutijama i riječima, brisanju povremenosti oštrim pitanjima, o skupom vraćanju u pad. Grubo. I ne vidiš, smeta mi to nasmijano skijalište, taj uzalud nošen trag trotočja i hladno nebo koje redovito pamtim, lažna dinamičnost koju ionako već imam. I tako dugo, još dugo poslije, tek to ritmizirano laganje tijela. Najbolnije prodiranje ikad.</p>	<p>Ulasci. I uvijek tako, nekako transparentno i mišlju, blijedo i na cesti, dobrostivim spot-korakom. Napeta kontaktna linija, pulsirajuća riječ, pogrešna žena u uzastopnom umoru semafora. Ne možeš van, lijevo desno naprijed, a i tamo iza uvijek samo ona. I ta loše dresirana jednosmjerna šutnja.</p>

MARINA TOMIĆ rođena je u Osijeku 1986. godine. Apsolventica je kroatistike, autorica zbirke pjesama *Nastavak zelene priče* (2008.)

Tea Tulić, *Soba za rakove*

MAMA Na dan kada Nona nije umrla, Mama je osjetila neobičnu glavobolju. Oko joj je počelo bježati ulijevo. Brat ju je odveo na hitnu. Vratio se kući bez nje. Mama je jaka osoba sitnih kostiju. Dosad je dva puta ležala u bolnici. Jednom je piškila kamenje, a drugi put zalutalo dijete.

Na dan kad Nona nije umrla, kupovala sam. Knjige, kreme, kupke. U kosi sam nosila vlagu staru tjedan dana. Prošla sam trgovom na kojem je, evo, pred neki dan izdahnuo lijepi mladić. Kažu da je bio sportaš. Dobar učenik. I da nije bio konfliktan. Pretučen je na smrt. Pitala sam se kako strancima zvuči naša riječ za smrt.

Smrt.

NASELJE U Naselju fasadnog nasilja novčano nagrađeni vrtovi kriju hladne klupe. Topli, žuti, bijeli i crni psi reže. Glasnogovore za svoje gazde. Ne trpe kad netko parkira na njihovom mjestu. Ne vole one kojima djedovi ne stanuju na lokalnom groblju. Ljuti ih neuredno drveće. Nervozni su i pišaju po vlastitom cvijeću, a ja dopuštam njihovim vrapcima da prazne svoja mala crijeva po mom balkonu i mom psu.

NONA Nona kaže da izvučem zelenu kasu gdje je pohranila novčanice. Moramo provjeriti jesu li još uvijek važeće. Posebno strahujemo za one najveće.

U međuvremenu, nju treba presvući da ne bude mokra. Novčanice su važeće, Nona suha pa prevrćemo kutijice u kojima zvecka zlato. Tri su zlatna lančića s privjescima. Jedan je za Mamu, drugi za Sestru, treći za mene. Nona mi je namijenila onaj izrađen u karikama. Žut je poput njene mokraće u plastičnoj kanti. Brat neće dobiti ništa. On je muško.

MEDICINSKE SESTRE (NE ZNAJU)

Nitko ne zna zašto je Mama u bolnici. Zato trčimo po stepenicama gore pa dolje. Gore su samo sestre medicine. One imaju anatomske klompe i maskaru na očima. One nemaju informacije. Nemaju ni plastične čaše.

- Evo, doktor je sad prošao dolje - kažu.

Po ovim stepenicama ne trči nitko osim nas. Dolje je kavomat. Dolje je miris juhe. Dolje nema doktora. Već danima.

Nona je noćas povraćala. Bolje da nije. Ovako sam i ja morala povraćati.

KRATAK RAZGOVOR O NAŠEM BOGU

Jednom sam došla kući i rekla Mami i tati da sam nečista. Da ne mogu umrijeti nekrštena i da to pod hitno treba promijeniti. Nona je rekla da bi me ona već odavno krstila da se nju pitalo. Zatim smo se svi lijepo obukli i otišli u crkvu. Mama je stavila na mene bijelu bluzu, tata odšutio Oče naš i sve je bilo gotovo u petnaest minuta. Puno puta sam tako besmrtna i sigurna svirala orgulje, držala propovijedi klupama, čistila oltar, čitala šarenu knjigu, potezala zvono u podne. U tanašnjim tenisicama, zaručena za Boga upitala sam svećenika:

- Kako Bog može poslati mog oca u pakao kad me voli?

Šutio je. Njega su nakon nekog vremena preselili u drugu crkvu, mene u drugu školu, a Boga na telefonsku liniju.

SNOVI Kažu kad sanjaš zmiju da to nije dobar znak. Da to znači kako imaš prijatelja koji ti nije prijatelj. Da je njegovo pravo lice nakazno. A ti, kad se probudiš iz takvog sna, dobro pogledaj oko sebe! Pogledaj tko to jede iz tvojih ruku. Kog demona u ljudskom tijelu miluješ. Pronašao ga ili ne, budi oprezan. To je netko koga znaš.

Nona i Mama, osim zmija, osobito ne vole sanjati zube. Kad jedna od njih sanja da su joj poispadali zubi, obavezno kaže:

- Netko će ovih dana umrijeti.

Potom najčešće umiru naši ili tuđi poznanici.

AUSTRIJSKA APOTEKA Zovem tog doktora u Austriju. On je naš čovjek, ali radi vani. Piše na internetu da liječi sve. Ima pripravke od biljaka koje rastu na neslućenim visinama. Na čistom zraku. Ljudi su zadovoljni. Pišu mu kako hodaju, pišaju, spavaju, jedu.

Sve otkako piju čiste biljke. To je obiteljska apoteka stara puno godina. Ima certifikate! Zovem ga. On govori nekako talijanski. Kažem mu da mamu jako boli. Da doktori ne vjeruju. Da nam se žuri. Pitam ga koliko koštaju njegove biljke. Kaže tri tisuće. Pitam ga da li to stvarno djeluje. On je ljut. Jako, jako ljut. Kaže da sam bezobrazna i da će mi poklopiti slušalicu.

- Nemojte to raditi, molim vas! Što sam vam učinila?

- Vrijedate me, gospodična.

Preklinjem ga da me pusti da naručim lijek.

- Bit će vam dostavljen u roku od dva dana.

Sklapam slušalicu pa se sramim suza.

VIDLJIVI - Posjete su završile, vidite da perem pod!

- Gospodo, ne budite ljuti zato što imate posao.

U zgradi koju zovu Nova zgrada ljudi šeću u ogrtačima i prljaju pod papučama, slinama i kosom. Ne čiste za sobom. Gužvaju plahte, prolijevaju sok, mokre u krevet. Ponekad plaču pa siju lošu energiju oko sebe. Dali su im brošure u kojima piše kako se nositi s bolešću.

I ljudi koji posjećuju ljude u ogrtačima svakodnevno dolaze nogama uprljati pod. A danas je pala kiša.

BRAT Kod njega je Mama jednom pronašla pet knjižica kakve prodaju oni ćelavi ljudi. Brat je rekao kako su njihovi kolači fini i kako tamo voli jednu tamnokosu djevojku s naočalama.

- Tko je ta mala? pitala je Mama. - Sad idemo k njenim roditeljima!

Otišli su k njenim roditeljima. Potom svi skupa ćelavim ljudima. Rekli su im da je takva regrutacija izvan zakona i da drže podalje svoje tamburice i ksilofone od njihove djece.

Mama nikad nije pekla kolače.

Ona je pekla ljute rečenice.

VELIKI ISCJELITELJ U glavni grad je stigao Veliki Iscjelitelj s Bliskog Istoka. Prilično

je krupan. Lice mu je puno malih crnih točkica. Ima širokokutni osmijeh. Ima tjelohranitelje. Njega pohode političari, sportaši, umjetnici. Kažu da liječi sve, pa i dušu. U svojim iscjeliteljskim pohodima izliječi stotine tisuća ljudi. Doduše, novine preuveličavaju.

Svi iz sporednih gradova odlaze tamo. Svi osim onih što na štakama prose.

I nas.

SESTRA Krafna. Toliko ju je malu Mama istisnula iz sebe. Zato su je i polegli u spremnik za male krafne. Da k'o kruh poraste u toplini prije nego bude spremna za naše kušanje. Za naše poljupce i pipkanja. Tad toliko mala, a sad toliko spremna da kaže:

- Muški su fuj!

Imala sam petnaest godina i pet kovanica zaarendu u džepu kad su mi dopustili da ju gledam iz daljine, kroz bolničko staklo. Prestara sam da se kupam s njom u kadi, pomislila sam. A ona je, tiho i bez plača, gurnula prst u vlastito uho.

LIJEPE STVARI Piše tamo lijepo u toj knjizi - MISLI NA LIJEPE STVARI- i ja mislim na lijepe stvari. Kupim si lijepu haljinu, volim sebe u njoj, skinem ju, legnem u krevet pa se kudim što sam ju kupila u ova zaješana vremena. Potom mislim na ništa pa se ništa, kad izadem iz kuće, pretvori u sve. I sve me savije. Piše tamo da kad kažemo Ne zapravo dobijemo Da. Kao kad momak siluje djevojku. Svemir je tako uredio, piše. **E**

TEA TULIĆ rođena je u Rijeci 1978.

godine. Apsolventica je turističkog menadžmenta na Fakultetu za turistički i hotelski menadžment u Opatiji. U udruzi Katapult, koja se bavi edukacijom u izdavaštvu i promicanjem mladih pisaca i spisateljica iz Hrvatske, volontira od 2008. kao projektna menadžerica, organizatorica i voditeljica književnih večeri u Savezu udruga Molekula i voditeljica interne biblioteke.

noga filologa

TELEMAHOV TATA

EVO, ODISEJA, PRVA KNJIGA, STIH 215, STRANICA 6 UPSALSKOGA PRIJEVODA. TELEMAH GOVORI ATENI. "MOJA MAJKA TVRDI DA JE ON, ODISEJ, MOJ OTAC, ALI JA SAM TO NE ZNAM, JER NITKO JOŠ NIJE SPOZNAO VLASTITO PORIJEKLO." A TU TELEMAH SUMNJA U PENELOPU, NAJČEDNIJU OD SVIJU ŽENA! KRASNO, HA? PA ONDA PROROK EZEKIJEL: "LUDA GOVORI: VIDI MOGA OCA, ALI TKO MOŽE REĆI ČIJE SU GA SLABINE ZAČELE." TO JE SASVIM JASNO! A ŠTO TU IMAMO? POVIJEST RUSKE KNJIŽEVNOSTI OD MERZLJAKOVA. ALEKSANDAR PUŠKIN, NAJVEĆI RUSKI PJESNIK, UMRO JE PRIJE OD MUKE ZBOG PRIČA O ŽENINOJ NEVJERI NEGOLI OD METKA U PRSIMA NA DVOBOJU. NA SAMRTOJ SE POSTELJI ZAKLINJAO DA ŽENA NIJE BILA NIŠTA KRIVA. MAGARAC, MAGARAC! KAKO SE MOGAO ZAKLINJATI? VIDITE, PROUČIO SAM LITERATURU!

NEVEN JOVANOVIĆ

Jedna me kolegica zamolila za uslugu. Prevodi knjigu o evolucijskoj psihologiji u kojoj je autor na jednom mjestu citirao Homera. Trebalo je pronaći koje je to mjesto, i kako glasi u hrvatskom prijevodu.

MARETIĆ Citat je iz Odiseje, govori Telemah. Ono što kaže može se svesti na latinsku *pater semper incertus*. U Maretićeve prijevodu: "Mati mi moja veli, Odisejev da sam, al' ne znam / Ja to, jer nitko ne zna po sebi, tko li ga rodi." (Današnji je svijet takav da mi je, krećući od engleskih rečenica bez naznake stihova u izvorniku, bilo lakše locirati mjesto na grčkom, nego na hrvatskom. Za hrvatski i Maretića morao sam ići u knjižnicu, dok engleskih i grčkih Odiseja na internetu ima u sasvim pristojnoj količini.)

Budući da Odiseju ne poznam dovoljno da bih napamet znao gdje tražiti navedeno mjesto, morao sam pikati kao čorava kokoš, po uobičajenim internet-skim lokacijama prema riječima engleskoga prijevoda. Pri potrazi sam naišao na Telemahove riječi citirane u nekoliko zanimljivih konteksta, i mimo knjige za od koje smo krenuli.

BAKA Telemahova izjava – inače, iz stihova Od. 1, 215-16, a upućena božici Ateni koja mu se ukazuje kao Ment, sin Anhijalov, Odisejev stari prijatelj – rado se citira u sociobiološkoj literaturi. Tako *Priručnik sociološke teorije (Handbook of sociological theory*, Jonathan H. Turner, Springer, 2001), u poglavlju "Sociobiološko teoretiziranje", Telemaha navodi u raspravi o vezi oca i djeteta, koja je "tipično slabija" od veze majke i djeteta. Otud proizlazi "očinska neizvjesnost [= *pater semper incertus*]", prepoznata već u antici – kako potvrđuje Telemah kod Homera.

Pritom, međutim (upozorava Turner) treba izbjeći teleološko racionaliziranje i slijediti logiku prirodnog odabira. "Očinska neizvjesnost posljedica je fiziologije unutarnjeg osjemenjivanja i ugrađena je u muški mozak na vrlo dubokoj razini. Učinci te neizvjesnosti često su povezani s učincima različite posvećenosti roditelja, i mogu se činiti iznimno dalekosežnima. Prema jednoj novijoj studiji, najbrižnija od djedova i baka jest baka po majci. Za njom ne slijedi baka po ocu, kao što bi se zdravorazumski očekivalo, nego djed po majci. Djed po ocu na posljednjem je mjestu..."

BEETHOVEN "Očinska neizvjesnost" proganjala je, među ostalima, Ludwiga van Beethovena. Jednu od indicija za to daju upravo ovi Homerovi stihovi, koje je Beethoven posebno obilježio u svome primjerku Vossova prijevoda Odiseje iz 1781. – primjerku, inače, intenzivno korištenom: notirano je više od pedeset mjesta, knjiga je umrljana i kavom i voskom svijeća (što znači da je bila čitana i danju i noću; danas je dio Beethovenove zbirke u berlinskoj Staatsbibliothek).

Kompozitor je, pak, prvih dvadeset pet godina svog života u Beču prešutno podržavao zabludu da ono "van" iz prezimena

znači isto što i njemačko, odnosno austrijsko "von" – to jest, da je plemić. A oko 1810. i u tisku se, u jednome pariškom leksikonu (odakle će biti preuzeto i u Brockhausu), pojavilo nagađanje da je Beethoven vanbračni sin pruskoga kralja Fridrika Vilima II. "Koliko ja znam, tu je neka praznina koju bi trebalo popuniti, jer moja priroda pokazuje da za mene nije nadležan taj plebejski magistrat", zapisao je 1820. Beethoven, komentirajući jednu sudsku parnicu, u svoju konverzijsku bilježnicu (bio je tada već gluh, i komunicirao je prvenstveno pismeno).

STRINDBERG Treći sam put Telemahove riječi našao kod Strindberga – "sina sluškinje" – u drami *Otac* (1887), prvij iz trija njegovih naturalističkih komada. *Otac* prikazuje rat spolova: nesigurnog, nevoljenog Kapetana njegova supruga Laura manipulacijama tjera u ludilo. Kapetan citira Homera u trenutku kada se poremećaj, za koji ga je supruga dotad lažno optuživala, zaista pojavljuje:

KAPETAN. Sve se to može pročitati, u svakoj knjizi ovdje. Ipak nisam skrenuo! Evo, Odiseja, prva knjiga, stih 215, stranica 6 upsalskoga prijevoda. Telemah govori Ateni. "Moja majka tvrdi da je on, Odisej, moj otac, ali ja sam to ne znam, jer nitko još nije spoznao vlastito porijeklo." A tu Telemah sumnja u Penelopu, najčedniju od sviju žena! Krasno, ha? Pa onda prorok Ezekijel: "Luda govori: vidi moga oca, ali tko može reći čije su ga slabine začele." To je sasvim jasno! A što tu imamo? Povijest ruske književnosti od Merzljakova. Aleksandar Puškin, najveći ruski pjesnik, umro je prije od muke zbog priča o ženinoj nevjeri negoli od metka u prsima na dvoboju. Na samrtnoj se postelji zaklinjao da žena nije bila ništa kriva. Magarac, magarac! Kako se mogao zaklinjati? Vidite! Proučio sam literaturu!

TELEMAH Homerovi su stihovi definitivno okidač za mušku nesigurnost – osobito u društvima i vremenima u kojima je porijeklo iznimno važno, u kojima vam to tko su vam tata i mama neka vrata otvara, neka druga zatvara. No, kad sam već toliko vremena proveo s tim stihovima, palo mi je u oči da oni u samoj Odiseji imaju malo drugačiju svrhu.

Vjerojatno znate da je dio "šuga" Odiseje – rizično i efektno istovremeno – u tome što se u prva četiri pjevanja Odisej osobno ne pojavljuje. On je neka vrsta Godota, ili MacGuffina: svi o njemu govore i razmišljaju, ali njega nema. Glavni je junak, međutim, Odisejev sin.

Telemah se rodio malo prije nego što je Odisej otišao u rat; kraljević je, u očima sviju, još tinejdžer; on je nasljednik kuće i države koje su uzurpirali prosci; njegovo ime znači "Onaj koji se bori iz daljine", sugerira vještinu u strijeljanju lukom – vještinu kojom se odlikuje njegov *otac*. Ukratko, Telemah je pod pritiskom. Mora istovremeno i odrasti i dokazati da je sin svoga oca. *Ali teret dokazivanja je na njemu, Telemahu.*

Kad on Ateni-Mentu kaže "Mati mi veli, al ja ne znam" (što, kako primjećuje filolog William Smith, "mora da nije

Atenu baš oduševilo"), to je znak *Telemahove* nesigurnosti u sebe, ne u oca; odmah potom, u Od. 1, 217-18, Telemah dodaje: "kad bih barem bio sin nekog sretnog čovjeka, / nekoga kog starost nade na imanju njegovu..." (i tako zapravo želi *obratno* od Beethovena). Telemahova tek *čekaju* sazrijevanje i inicijacija – čekaju ga na putovanju u Pil i Spartu – i ovisi o njemu *samome*. Predstoji mu da *prevlada* "program u dubinama svoga mozga." **E**

– nastavak sa stranice 2

recitirati stotinu epskih pjesama zaredom i Shakespeare-ova poezija i još mnogo drugih skrivenih iznenađenja.

SUBVERZIJE

Antifašistički i antiautoritarni pokret u Rusiji

Antifašistički i antiautoritarni pokret u Rusiji

U četvrtak, 11. studenog u 19 sati, u sklopu Subverzija gostuje ruski aktivist koji će govoriti o antifašističkom i antiautoritarnom pokretu u Rusiji, nastalom u teškim uvjetima zemlje koju potresa najbrutalniji primjeri

neonacističkog djelovanja u sprezi s vlastima koje financiraju i potiču nacionalističke skupine. Uz to, društveni sukob se proširio na različita područja djelovanja, čime je narasla i represija. Tijekom posljednja dva desetljeća, a nakon raspada Sovjetskog saveza, u Rusiji se razvio neonacistički pokret koji je izrazito velik i brutalan pa su česte vijesti koje govore u ubojstvima počinjenim od strane neonacista. Jedan od poznatih slučajeva je prošlogodišnje ubojstvo odvjetnika Stanislava Markeova i nezavisne novinarkice Anastasie Baburove za koje se sumnja da je naručeno od strane vlasti. U izrazito teškim uvjetima, posljednjih nekoliko godina u Rusiji se razvio snažan antifašistički pokret koji pokušava promijeniti situaciju pružanjem stalnog otpora. Istovremeno, antiautoritarni pokret se uključio u niz društvenih borbi, od onih za zaštitu okoliša do opće borbe protiv društvene nepravde, što je stvorilo niz sukoba i izazvalo val represije protiv poznatih aktivista. Predavanje i diskusija

održavaju se u klubu Mama (Preradovićeve 18).

Pssst!

Pssst! Festival nijemog filma četvrtu godinu zaredom održat će se u Centru za kulturu Trešnjevka. Festival traje od 12. do 14. studenog, a jedinstven je u naporima da temu nijemog filma prezentira na atraktivan način, koji publici nudi nešto više od retrospektive u okviru kronološkog pregleda razvoja filma.

Festival otvara Kućni teatar Škripzikl s glazbeno-pantomimskom predstavom *Stvarno veliki varijete*, film *La passion et la mort de Jeanne d'Arc (Stradanje Ivane Orleanske, 1928.)* i koncert Astrid Kuljanić tria. Osim toga, u dva preostala dana festivala na programu su pored niza kratkih i dva cjelovečernja filma, *Pandorina kutija* G. W. Pabsta i *Svjeta velegrada* Charlieja Chaplina. ■

NA NASLOVNOJ STRANICI: INES MATIJEVIĆ CAKIĆ, THE POTATO EATERS CUP - HOMAGE TO VINCENT VAN GOGH

“Moj balkon ima pogled na malo naselje u kojem su se naredale derutne kućice sa zajedničkim dvorištem. Kuće dodjeljuje grad u kojem živim socijalno ugroženim obiteljima. Svaki dan majka nekoliko djece sjedi na plastičnoj stolici ispred ulaza i guli krumpir za ručak dok djeca trčkaraju oko nje. Originalna slika Vincenta van Gogha *The Potato Eaters* prikazuje seljake koji večeraju krumpir. Slika je više od stoljeća sinonim za siromaštvo. Crtež *The Potato Eaters Cup - homage to Vincent van Gogh* nastao je kao prikaz svakodnevnice crtica iz života ljudi društva u kojem živimo.”

INES MATIJEVIĆ CAKIĆ rođena je u Osijeku 1982. Diplomirala je Grafiku na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Od 2006. godine zaposlena je u zvanju asistenta na Učiteljskom fakultetu u Osijeku. Trenutačno pohađa poslijediplomski doktorski studij Slikarstva na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Izlagala je na osam samostalnih i šezdesetak skupnih izložbi u zemlji i inozemstvu. Dobitnica je nekoliko nagrada i priznanja za svoj rad.

OGLAS

BIOETIKA

Pitanja života i smrti

Autor i voditelj projekta: doc. dr. sc. Hrvoje Jurić

Centar za kulturu «Trešnjevka» organizira projekt pod nazivom «**BIOETIKA – pitanja života i smrti**» koji se realizira kroz ciklus predavanja, radionica i tribina, koristeći interaktivne i participativne metode rada, a uz sudjelovanje vrsnih stručnjaka za pojedine teme.

Bioetika je relativno mlado, ali već etablirano područje interdisciplinarnih i pluriperspektivnih rasprava o etičkim problemima koji se tiču života u širokom spektru pitanja objedinjenih tim pojmom.

S jedne strane, radi se o onim problemima s kojima se u znanstveno-tehnološkom dobu suočava čovjek (ljudski život, zdravlje i tjelesnost), a s druge strane, o problemima koji se tiču drugih, ne-ljudskih živih bića, te prirode u cjelini.

Iako je znanstveno-teorijski pristup ključni element bioetike, ona zahtijeva i institucionalno (pravno-političko) djelovanje, te građanski angažman. Razlog tome je činjenica da se bioetička pitanja tiču svakog čovjeka, pa u njihovom razmatranju baš svatko može i treba dati svoj doprinos, bez obzira na stupanj obrazovanja, religijsku i svjetonazorsku opredijeljenost, društveni status, itd.

Stoga ovaj projekt želi teorijska bioetička pitanja približiti najširem građanstvu, ali i bioetičke rasprave obogatiti ne-znanstvenim prinosima, za što je neposredni dijalog o pitanjima života i smrti najbolji put.

- 8. 11. Uvodno predavanje:**
doc. dr. sc. Hrvoje Jurić:
Privatizacija života – tehnoznanost, ekonomija, politika, etika
- 15. 11. prof. dr. sc. Aleksandar Štulhofer:**
Seksualnost i moral
- 22. 11. Tea Matijević, dr. med.:**
Palijativna skrb ili eutanazija? Dostojanstveno umiranje i milosrdno usmrćivanje
- 29. 11. prof. dr. sc. Srećko Gajović i Ivana Greguric:**
Poboljšanje čovjeka: Genetika, neuroznanost i kiborgizacija
- 6. 12. dr. sc. Tomislav Krznar:**
Lov – zaštita okoliša ili okrutna zabava?
- 13. 12. Danijel Tomašić i Zdravko Popović:**
Umjetna inteligencija kao bioetički problem

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarež@zg.htnet.hr
web: www.zarež.hr

uredništvo prima
pon-pet 12-15h
nakladnik
Druga strana d.o.o.

za nakladnika
Andrea Zlatar

glavni urednik
Boris Postnikov

zamjenici glavnog urednika
Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar

izvršni urednik
Nenad Perković

poslovna tajnica
Dijana Cepić

uredništvo
Dario Grgić, Silva Kalčić, Katarina Luketić, Suzana Marjanić, Trpimir Matasović, Jelena Ostojić, Nataša Petrinjak, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich

dizajn
Ira Payer, Tina Ivezić

lektura
Darko Milošić

prijelom i priprema za tisak
Davor Milašinčić

tisak
Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu grada Zagreba

INES MATIJEVIĆ, THE POTATO EATERS' POT—HOMAGE TO VINCENT VAN GOGH